SEE 201 FOLDER FOR ORIGINAL PHOTO(S)

JENÖ LÉVAI

—

Raoul Wallenberg

– hjälten i Budapest

RAOUL WALLENBERG

was Bulky
60-897
Box 5

Att:
NSSA-3223
Box 51

4-101
201-5925-3

JENÖ LÉVAI

RAOUL WALLENBERG

HJÄLTEN I BUDAPEST

Autentisk skildring av
Kungl. Svenska Beskickningens i Budapest
räddningsaktion 1944—1945

STOCKHOLM
SAXON & LINDSTRÖMS FÖRLAG

"Jag skall försöka att rädda så många människoliv som möjligt, att slita så många som möjligt ur mördarnas klor."

RAOUL WALLENBERG
Stockholm den 5 juli 1944.

"Jag är lycklig över, att min mission icke har varit alldeles förgäves."

RAOUL WALLENBERG
Budapest den 17 januari 1945.

FÖRORD

Under ett kvartssekel har jag nu för andra gången fått tillfälle att skriva en bok om personliga upplevelser och erfarenheter av en svensk nationalhjälte för att på så sätt ge uttryck åt min egen och tusentals lidande kamraters gränslösa tacksamhet för att dessa hjältar ha räddat oss från en säker död.

Efter första världskriget ägnade jag en av mina böcker åt Sibiriens ängel, *Elsa Brändström*, och hennes storartade räddningsverksamhet. Trots oändliga svårigheter och faror för sitt eget liv räddade hon tiotusentals ungrare i Sibirien utan att ge vika. Hon kämpade vidare år efter år för alla förföljda och svaga. Hon satt på tröskeln till Krásznojárszkis fängelse och protesterade lidelsefullt mot de omänskligheter de tjeckiska legionernas krigsdomstol begick, hon gjorde slut på de massblodbad på ungrare, som tjeckerna föranstaltade. Hon uppenbarade sig överallt, där hjälp behövdes, överallt, där det fanns möjlighet att bejda våld och brutalitet. Rikligen har hon förtjänat de f. d. ungerska fångarnas och det ungerska samhällets uppriktiga tacksamhet.

I Sverige har Elsa Brändström blivit något av en nationalhjälte. Otvivelaktigt har hennes underbara exempel inspirerat den yngre svenska generationen — och däribland också Raoul Wallenberg — att sluta upp i den humanitära aktionens kämpande led. Men i Ungern har man försummat att föreviga minnet av Elsa Brändströms hjältemodiga verksamhet.

*

Att den andra stora svenska människoräddaren, *Raoul Wallenberg*, inte fått dela detta hennes öde, länder hans skyddslingar till heder, vilkas ur djup tacksamhet födda offervillighet har möjliggjort, att minnet av deras räddares tappra och hart när övermänskliga kamp förevigats i en monumental bronsstaty.

Wallenbergs liv, hans kamp för de för'öljda och skydd av de räddade omväves redan i dag av legender. De gripande och färgstarka rapporterna i den ungerska pressen och i världspressen tillskriva ofta Wallenberg med välmenande överdrift sådana fakta, som han själv — svenskt korrekt som han var — bestämt skulle ha tillbakavisat.

Denna bok är uteslutande uppbyggd på autentiska fakta, som jag själv funnit i trovärdiga dokument, vilka jag samlat i Ungern och under resor i många andra av Europas länder och på hundratals utsagor, som jag omsorgsfullt prövat.

Raoul Wallenberg har inget behov av, att vi förstora hans verk eller att vi tillskriver honom andras förtjänster. Den autentiska, dokumentariska framställning vi använt i denna bok är mera värdig denna son av det stora nordiska folket.

J. L.

INLEDNING

I juni 1944 fick Ungerns huvudstad för första gången känna av den störtflod av fasor, som sedan ända till befrielsen vällde fram över dess invånare. Orosvågorna efter den tyska ockupationen nådde under första tiden knappast Budapest. Bortsett från de sandfärgade "Pol"-betecknade Gestapobilarna, som kors och tvärs rusade genom gatorna, märkte en ytlig betraktare svårligen den förändring som försiggick: nazismen höll på att underkuva det ungerska folket.

Inte ens de, som närmast berördes av processen — de ungerska judarna — insågo klart, vad som egentligen skedde. I en kvävande, hypnotisk yrsel irrade de omkring med sina gula stjärnor, uteslutna ur det ungerska samhällslivets gemenskap, berövade sitt arbete, utsatta för förföljelser och hån. Från landsorten kommo de fruktansvärdaste meddelanden om getton, bestialiska gendarmer, inlastningar i boskapsvagnar och deporteringar till okänd ort.

I huvudstaden fick man ingen klar bild av verkligheten. Från de första deporterade anlände snart brevkort med beteckningen "Am Waldsee" på avsändningsortens plats. Av de få raderna framgick, att det inte fanns anledning till oro, man hade endast "tagits ut till arbete".

Tyskarna försökte vidare att vilseföra och lugna huvudstadens judar genom att förklara, att "de utan större svårigheter skulle kunna hålla sig flytande, om de bara anständigt fogade sig i alla bestämmelser och uppfyllde de nazistiska kraven".

Den 24 juni förvandlades den dittills obegripliga optimismen i en motiverad men ödesdiger pessimism. Omkring 200.000 budapestbor bragtes från den ena dagen till den andra till tiggarstaven. De berövades allt det lösöre, som hittills varit det enda de fått behålla. Närmare trettiotusen bostäder måste utrymmas, och även för Budapests del började första kapitlet i en stor folkvandringstragedi — vägen till de gula stjärnornas hus.

Också på huvudstadens gator uppträdde numera de beryktade och med rätta fruktade tuppfjäderprydda gendarmerna. Med påskruvade bajonetter döko de upp överallt, ja, t. o. m. från spårvagnarna drevo de brutalt ner

de stjärnförsedda passagerarna. Till den mosaiska kyrkogården i Rákoskeresztur kunde väl ett begravningsfölje ostört gå ut, men på hemvägen infångades de sörjande familjemedlemmarna tillsammans med prästen och de kyrkliga funktionärer, som deltagit. De bekanta, öppna, ilsket tutande polisbilarna förde de gråtande och jämrande människorna till olika uppsamlingsplatser, varifrån de sedan befordrades till det område, som utgjorde ett av de viktigaste målen för de anglosachsiska bomberna: den ungerska industrins ömtåligaste punkt — Csepel.

Snart kommo också de första autentiska underrättelserna från de deporterades slutgiltiga mål, Auschwitz (Oswienzim) och Birkenau, två namn, om vilkas sorgliga innebörd ryktena spredo sig som en löpeld i huvudstaden. Nu rådde det inte längre något tvivel om, vilket öde som väntade "de stämplades armé". Den grundlösa optimismen övergick i en letargisk hopplöshet.

Invånarna i de gula stjärnornas hus våga inte längre lugnt gå till vila. De kasta sig ner någonstans med kläderna på för att vara färdiga, när gendarmerna bulta på dörren. Och när skymningen faller, lyssna stjärnhusens portvakter med skärpt uppmärksamhet på minsta ljud från gatan. Vid varje taktfast steg, som nalkas, vakna alla husens invånare upp ur halvdvalan och lyssna med återhållen andedräkt efter stegens riktning. Är det deporteringspatrullen? Kommer den hit... eller... går den förbi?

Luften är full av varandra motsägande rykten. En kupp av Baky. Endre bildar regering. Påven intervenerar. Svenske kungen telegraferar.

— Vad är det egentligen, som händer? frågar man förtvivlat. Så paradoxalt det än låter, känner sig den förföljda aldrig lugn annat än när luftvärnssirenerna dirigera människorna under jorden och bjuda livet att stanna. Angloamerikanskt bombardemang: så länge det varar, kunna inga gendarmer komma, inga deporteringar verkställas. Och om också järnvägslinjerna sönderbombades??!!

Men tyvärr hjälper allt detta intet. I huvudstadens utkant, i Békásmegyer, föras inte bara traktens egna judar samman, utan också de tusenden, som man under en eller annan förevändning samlat upp på Budapests gator. Också från detta läger komma fruktansvärda skildringar. Och alla ana, ja, nu t. o. m. vet man, att det som berättas, motsvarar sanningen.

På natten den 8 juli avgår det åttonde fullpackade tågsättet med de sista offren från Békásmegyer-Pünkösdfürdö. Och därmed når Gestapo Sonderkommando, som plöjt igenom hela Mellaneuropa, sitt slutgiltiga mål i Ungern — deportering av huvudstadens judiska befolkning. Det är allmänt bekant, att allt förberetts härför. I den del av komitatshuset, som vetter mot Semmelweisgatan, fullgör en gendarmeripluton under Ferenczys befäl

SECRET (When Filled In)

PHOTO MOUNTING SHEET

SEE 201 FOLDER FOR ORIGINAL PHOTO(S)

Sista fotografiet av Raoul Wallenberg i Budapest.

samvetsgrant Sonderkommandos uppdrag. Och härifran ger László Endre vid sina ofta förekommande deporteringskonferenser sina många order. Tretusen gendarmer befinna sig i huvudstaden förutom de genom landsortsdeporteringarna beryktade gendarmeriofficerarna med bödelsgendarmerna från Nagyvárad och Kolozsvár och deras överstar i spetsen. Den judiska deporteringen från Budapest är en fråga om timmar.

Det sjuder av oro i staden. Inte heller dess mera rättänkande "ariska"

FORM 371

befolkning kan kallt bevittna tragedin. Alltid något binder dem vid de människor, som de .. i måste skiljas från efter så många decenniers gemensamma öden. Ofta rör det sig om släktskap, om vänner eller om aktade affärsförbindelser.

Försiktigt sträckes här och där en hjälpande hand ut, och den gula stjärnans män lämna djärvt sina hus för att illegalt dyka upp i de "kristna" ungerska hemmen. Men detta endast stegrar den allmänna nervositeten. Det finns mycket få människor, som sova lugnt om natten.

I denna ytterst kritiska situation tycks emellertid ödet åter le mot de förföljda. En ung man från Norden kommer i sista ögonblicket ner till Ungerns i förtvivlan dränkta huvudstad, en man, som inom kort kommer att spela en ytterst betydande roll för Ungerns judiska kvarleva, vilken endast ett under tycks kunna rädda från fullkomlig förintelse.

Men undret sker. I sista ögonblicket hejdas deporteringarna. En hart när mirakulös aktion inledes, som har till resultat, att största delen av Budapests dödsdömda judar räddas till livet.

Att detta under har kunnat ske, är naturligtvis resultatet av många samverkande faktorer. De i saken invigda måste emellertid tillstå, att den, som i första hand bidragit därtill är den man, som i denna den fullkomliga hopplöshetens tid anlände till Budapest — Raoul Wallenberg.

Vem var då denne Raoul Wallenberg?

RAOUL WALLENBERGS FAMILJ OCH LEVNADSHISTORIA

Från lördag middag till söndag kväll brukade det svenska hemvärnet under sommaren 1944 bedriva intensiva militära övningar på Drottningholms vackra ängar.

En synnerligen aktiv deltagare i hemvärnet var den unge sergeanten Raoul Wallenberg, som varje lördag middag skyndade ut ur huvudstaden till en sträng exercis, till krävande marscher.

Sergeant Wallenberg var en ypperlig organisatör. Hemvärnets övningar krävde inte bara stor energi utan också offervillighet. Han gjorde själv allt, vad han begärde av andra, och hans strålande exempel följdes av många svenska män ur alla samhällslager.

När de tröttande övningarna avbröts av vilopauser, samlade han männen omkring sig och roade dem på sitt speciella, humoristiska sätt. Ofta gav han lustiga bilder från sina utländska resor, ofta var det de amerikanska upplevelserna, som rullades upp.

Mitt under en sådan trevlig rökpaus under en söndagsövning i juni 1944 avbrytes "Wallenbergs sagostund" av en kurir på cykel, som kommer med order till Wallenberg att ofördröjligen bege sig till utrikesministeriets personalchef.

Sergeant Wallenberg överlämnar befälet, sätter sig på cykeln och beger sig in till Stockholm. Och här börjar den stora aktion, som i dag är omgiven av ett legendariskt sken.

För att rätt förstå Wallenbergs verk i Ungern bör man se det mot bakgrunden av hjältens ungdom, hans familj, hans uppfostran och karakteristiska egenskaper. När man söker skapa sig en idé om, vem egentligen den unge Wallenberg var, märker man genast ynglingens pregnanta frihetskärlek, hans avsky för varje tvång och våld och hans obetvingliga längtan efter att skydda var och en, som på ett eller annat sätt blivit tillbakasatt

i livet. Men också andra värdefulla egenskaper visa sig redan i Wallenbergs tidigaste ungdom: han har aldrig ryggat tillbaka för något arbete, vilket det än månde vara. Hans energi är lika påfallande som hans mångsidiga begåvning. Den som känner dessa Wallenbergs karakteristiska egenskaper förstår utan svårighet, hur Wallenberg kunde bli de ungerska judarnas moderne Pimpernel.

Raoul Wallenberg föddes den 4 augusti 1912. Det var en solig söndag och den lille gossen kom till världen med segerhuva på hjässan. Enligt gammal folktro bli söndagsbarn särskilt gynnade av ödet och på den, som dessutom föds med segerhuva, måste en särskilt stor lycka vänta.

Men tvärtemot dessa lyckliga förebud kastade en stor tragedi sin skugga över Raouls födelse. Hans fader, Raoul Oscar Wallenberg, urtypen för en ridderlig svensk sjöofficer, avled i maj 1912 av en elakartad svulst — tre månader före sonens födelse. Hans moder, May Wising, dotter till den berömde nervspecialisten, professor Per Johan Wising, blev efter ett knappt ettårigt äktenskap änka. Den faderlöse sonen fick snart sin uppfostran i morföräldrarnas hem.

Men efter några få månader avled också morfadern. Från och med nu blev Raouls farfar, minister Gustaf Wallenberg, gossens närmaste manliga släkting i livet. Man kan utgå ifrån, att den världserfarne, vidsynte minister Wallenberg med sin vida internationella horisont har utövat ett mycket stort inflytande på sin sonsons utveckling.

Redan tidigt visade sig Raoul intresserad för de mest skilda ting och gav prov på en synnerligen originell uppfattning. Han var knappast tio år, då han började samla de större svenska affärsföretagens årsberättelser, läste igenom dem och lekte med tanken, att han själv var dessa företags ledare.

Särskilt stort intresse hyste han för byggnader. I detalj studerade han varje hus i den trakt, där familjen bodde. Så fort grunden lades till något nybygge, kunde man vara viss om att finna Raoul i närheten.

Redan som barn visade sig Raoul vara en stor djurvän. Hans kärlek till djuren kom honom att avsky jakten. Som elvaåring smög han sig en gång in i hundgården på den berömde skriftställaren Axel Klinckowströms gods och släppte ut de instängda jakthundarna, som sedan åstadkom stor förödelse bland gårdens kycklingar. Till den lille Raouls förskräckelse rusade de slutligen in i herrgårdens eleganta rum, där de i förtjusning över sin oväntade frihet lämnade fruktansvärda spår efter sig.

I motsats till sina små lekkamrater var Raoul aldrig rädd för åskan. Blixt och dån skrämde honom inte. När man frågade honom varför, svarade han i lugnande ton:

Fadern Raoul Oscar Wallenberg i sjöofficersuniform.

— Det är Guds fyrverkeri. Det är bara annorlunda än människornas.

Farfadern, Gustaf Wallenberg, var bl. a. riksdagsman och skeppsredare med reguljär trafik mellan Sverige och Japan. Fem år innehade han också posten som Sveriges sändebud i Japan och Kina, varefter han förflyttades till Turkiet. Redan tidigt fick Raouls uppfostran en internationell prägel. Farfadern, som till fullo insåg betydelsen av språkkunskaper, sörjde för att gossen tillbragte somrarna i utlandet. För att vänja honom vid resor och uppfostra honom till självständighet skickades Raoul ensam till England, Frankrike och Tyskland. När han var 12 år bjöd farfadern honom till sig i Konstantinopel. Naturligtvis förbereddes resan då som alltid ytterst noggrant. En konduktör fick i uppdrag att i hemlighet ha ett öga på pojken. Men i Belgrad försvann den unge resenären helt oväntat ur konduktörens åsyn. Han återkom först, när han grundligt studerat de demonstrationer, som just då pågingo i staden.

Gustaf Wallenberg med sonsonen Raoul.

Diplomaten Gustaf Wallenberg behandlade alltid sin ende sonson som en fullvuxen. Han diskuterade politik med honom, reformer, statliga institutioner, utländska, banbrytande exportföretag o. s. v. Och farfar och sonson smidde fantasirika men aldrig orimliga planer.

Hans ambition drev honom också alltid att överträffa kamraterna. Han ville alltid veta mera än de andra, och med järnhård energi och stor uppmärksamhet läste han igenom Nordisk Familjeboks samtliga band. Samtidigt läste han grundligt sin bibel.

Också för musiken intresserade han sig varmt. Han hade vacker röst och deltog i den kyrkliga barnkören. En faster, som han höll mycket av, var också hans ständiga gäst vid den årligen återkommande Matteuspassionen i Stockholms Storkyrka.

Kärleken till sjön, som gått i arv i generationer, lämnade inte heller Raoul oberörd. Mest påtagligt visade den sig kanske i hans fenomenala

Raoul Wallenbergs farmor, fru Anni Wallenberg (t. h.), och hans faster, fru Nita Söderlund.

kännedom om de olika ländernas flottor och fartygstyper. Men också på flygplanstyper var han specialist.

Däremot måste man nog betrakta sporten som missgynnad. Några särskilt goda resultat nådde Raoul aldrig i någon tävling. I skolan var också gymnastiken det enda ämne, där Raoul inte var primus. Under skoltiden försökte han ofta slippa tävlingarna, och om det fanns någon möjlighet, höll han sig helst borta från de andras idrottsövningar. Långa promenader tyckte han däremot om — han älskade naturen och måttlig kroppsrörelse.

Efter en förberedande skola på Östermalm kom Raoul vid 9 års ålder in i Nya Elementarskolan. En gammal klasskamrat därifrån berättar om honom:

— Det dröjde inte länge förrän vi kamrater märkte, att Raoul var annorlunda än vi. Också hans yttre med de stora, mörka ögonen och det vågiga

bruna håret hade något särskilt liksom hans speciella sätt att uttrycka sig och hans allt omfattande intresse. Först intog vi kamrater en avvaktande inställning gentemot honom — vi kunde inte begripa att en pojke kunde ha så liten känsla för fotboll och vanliga pojkstreck. Men snart kom vi underfund med "drömmaren", som vi kallade honom. Under diskussionerna framgick med all önskvärd tydlighet, hur mångsidig han var, och hur stora hans kunskaper voro i jämförelse med våra.

Det var emellertid inte bara sporten, som den unge Raoul undvek. Han kunde inte över huvud taget finna något intresse för sådana saker, som han ansåg vara onyttiga. Efter fem års realskola började han i gymnasiet, men i latinet gick det långsamt framåt. Läraren var en krävande herre, som var påfallande otålig mot de elever, som inte tillräckligt bemödade sig om hans ämne. Raoul bestämde sig fort: efter några få lektioner bytte han ut latinet mot ryska, som nyligen införts på skolschemat. I den ryska avdelningen blev han snart främst.

Redan i skolan gav han prov på sin humor och självironi. Skolkamraten berättar om hur Raoul redan tidigt avslöjade sin förmåga att fängsla medmänniskorna. En diskussion i gymnasiet, då han var närvarande, var alltid rolig och givande, och de gånger Raouls färgglada affischer lockade till sammanträde, kunde man vara övertygad om, att det skulle bli fullt hus.

Våren 1930 tog Raoul studenten. Någon vila på lagrarna blev det emellertid inte för hans del. Redan dagen efter examen började han som volontär i Stockholms Enskilda Bank.

Värnplikten fullgjorde Raoul vid Livgardet i Örebro. En kamrat från denna tid berättar:

— Raoul blev vårt kompanis Benjamin — han var inte mer än 18 år, när han började sina 260 dagar. Med en sällsynt iver hängav han sig åt de militära uppgifterna. Han ville bli en perfekt soldat. Han inverkade på oss kamrater, så att också vi fann oss tillrätta på ett ypperligt sätt, trots att vi ryckt in till denna tjänstgöring fast beslutna att komma så lindrigt undan som möjligt.

När kursen slutat och Wallenberg blev placerad vid trupp, visade han så utomordentliga befälsegenskaper, att han tilldelades bästa betyg vid den militära tjänstens slut.

1931 lämnade Wallenberg sitt harmoniska, lyckliga hem. När Raoul var 6 år hade modern ingått nytt äktenskap. Styvfadern, direktören vid Karolinska sjukhuset Fredrik v. Dardel, hade också med stor kärlek ägnat

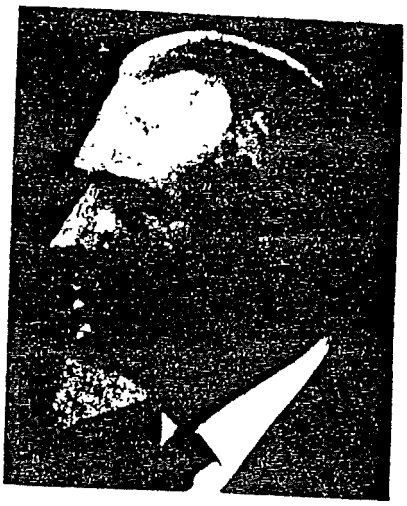

Jacob Wallenberg.

sig åt Raouls uppfostran och gjort allt för att ersätta den så tragiskt bortgångne fadern. Två syskon föddes, Guy och Nina, för vilka Raoul alltid hyste den varmaste kärlek. (I det sista brevet till modern från Budapest har han — efter den på tyska dikterade rapporten över händelserna — skrivit för hand på svenska och innerligt hälsat sina syskon och speciellt en nyankommen liten systerdotter.)

1931 packade Raoul åter kappsäcken — denna gång för längre tid. Förenta staterna var resans mål. Raouls konstnärliga talang och hans redan vid tidig ålder väckta intresse för husbyggen blev avgörande vid valet av levnadsbana. I Ann Arbor skrevs han in i Michigan-universitetet och slutade 1935 sina studier som Bachelor of Science in Architecture.

Under sina fyra amerikanska år visade han ett outtömligt intresse för den västra kontinenten: det febrila tempot och den amerikanska livsstilen passade honom ypperligt och inte minst den fullkomliga frånvaron av konventioner. Här ute stärktes den frihetskärlek, som kom att få så avgörande betydelse för Wallenbergs livsverk.

Under de fyra årens sommarlov var Wallenberg alltid på resor. Han var i Arizona, Kalifornien och Mexiko. I Mexiko City bodde Wallenbergs faster, Nita Söderlund, vars make representerade svensk industri.

— Sommaren 1935 kom Raoul med en god vän till oss, berättar Nita Söderlund. — Han uppenbarade sig i en urusel liten Fordkärra, med en veckas skägg och dysenteri. En schweizisk läkare, dr. Zollinger, tog honom

under behandling och konstaterade, att han hämtat sjukdomen i någon av de många brunnar, ur vilka han druckit på resan. På min rekommendation behandlades han med ett läkemedel från en mexikansk planta "estafiate", som är synnerligen effektivt, och verkligen, inom 10 dagar blev han fullkomligt återställd. Första tiden hade han emellertid mycket hög feber och yrade ofta om bibliska liknelser. I grund och botten var Raoul djupt religiös.

Min lilla dotter, som då var 6 år, tyckte mycket om sin kusin, som hade god hand med barn. Hans säregna härmningskonst var en ständig källa till munterhet.

Jag hade redan länge velat besöka den gamla aztekbyn Topazlán. Som bekant ligger redan Mexiko City 2.000 m över havet, och byn, som jag ville till, låg allra högst upp bland bergen, dit man endast kunde komma med en van förare. Först måste man fara med ett litet tåg, som långsamt pustade fram, och sedan fick man fortsätta på hyrda hästar, som man måste beställa i tid, om man ville ha några. Jag gladde mig åt att få göra den intressanta färden tillsammans med Raoul och beställde tre hästar — en för mig, en för Raoul och en för föraren. Kvällen innan talade Raoul om, att han ville ta med en amerikansk flicka, och jag gick med på det. Men nästa morgon syntes varken Raoul eller flickan. Jag ville inte försumma tillfället och gav mig i väg ensam. Utsikten var verkligen underbar. När jag kom fram till byn träffade jag Raoul och flickan vid posten, och med världens mest naturliga röst förklarade Raoul, att han kommit över en dressin, som han hade kört upp med, eftersom det inte gick fler tåg den dagen. Raoul hade visserligen inte fått tillfälle att njuta av den vackra utsikten, men han hade visat, att han alltid kunde finna sig tillrätta, i vilken situation han än råkade. Utan att fråga så värst mycket grep han första bästa möjlighet för att nå sitt mål.

Av denna faster hörde Raoul ofta berättas om Elsa Brändströms osjälviska arbete. Fastern hade personligen sammanträffat med Sibiriens ängel, då familjen Wallenberg under första världskriget reste hem från Kina via Sibirien. Raoul fängslades synbart av skildringen av den svenska hjälpverksamheten.

Följande sommar for Raoul till Chicago, just vid tiden för 1934 års stora utställning. Han väntade en hel dag på den stora Federal Highway, innan han lyckades bli upptagen på en lastbil. Ett rum fick han i 20:de våningen hos KFUM, där han sov gott trots 40 graders värme.

På utställningen sökte han genast upp den svenska paviljongen, som var

Raoul Wallenberg som 16-årig yngling.

ytterst populär, även om amerikasvenskarna betraktade den en smula nedlåtande och helt enkelt kallade den för "boden". Och här anmälde Raoul sig till arbete. Att han också blev antagen, berättar han om själv:

— Jag fick alla möjliga sorters arbete. Ena dagen ledde jag förevisningarna, andra putsade jag fönstren. Men jag sålde också svenskt glas, porslin, möbler och böcker.

Som synes tycktes inte den unge Wallenberg-ättlingen dra sig för något arbete.

Hans fantasirikedom och initiativkraft vilar emellertid inte ens, när han putsar fönster, därom vittnar följande brevutdrag:

— En vacker dag uppenbarade jag mig objuden i den kolossala Administration Building. Jag lyckades komma in till en av pamparna och övertygade honom om nödvändigheten av att montera upp en stark strålkastare på den ena tvåhundrametershöga skyskrapan för att belysa Milles-

statyn på svenska utställningsgården. Han gick med på det. Sedan sökte jag upp det kolossala skyskrapeföretagets direktör och fick det slutgiltiga tillståndet. Nu badar vår gård i ett angenämt sken varenda kväll.

(Carl Milles bodde nära Ann Arbor i Cranbrook, och Raoul var en ofta sedd gäst hos honom.)

Efter utställningens slut tog den 21-årige Wallenberg sin väl fyllda kappsäck på axeln och startade hemåt utan att bekymra sig om den kvävande hettan. Efter en stund tog en bil upp honom, men färden slutade i diket sedan vagnen nästan kört ihop med ett tåg.

Den unge svensken stod där ensam i natten ungefär 600 km öster om Chikago; naturligtvis prövade han på nytt "hitch-hike"-metoden med nästa bil som kom.

— Jag försökte att få ett fordon så fort som möjligt, berättar han, och jag blev glad, när en bil med fyra personer tog upp mig. Vagnen kom — sa man — från Iowa, en stad som ligger cirka 600 km från Chikago. Jag tyckte genast att det var litet märkvärdigt att resenärerna inte hade något som helst bagage. Mina medpassagerare verkade att vara omkring 23—27 år, och redan från första början gjorde de ett mindre sympatiskt intryck. Den ene av dem frågade:

— Hur mycket skulle ni ge om vi körde er ända till Ann Arbor?

— Inte en cent, svarade jag försiktigt. I så fall kunde jag lika gärna ta bussen.

När vi fortsatte hörde jag något oljud från bakvagnen. Chauffören stannade för att "undersöka saken". Till min förvåning såg jag, att de andra också steg ur. En bil körde långsamt om oss, och de fyra steg åter in utan att vidare bry sig om oljudet. Detta bekräftade mina misstankar, som väckts av den fullkomliga avsaknaden av bagage och därtill frågan om pengarna. Jag skyndade mig att inleda ett samtal på temat "min fattigdom".

Efter några minuters åktur svängde vi in på en biväg. Det gick så hastigt, att vi nästan välte. Mina misstankar blev starkare och starkare men jag bemödade mig att se så obesvärad ut som möjligt. Vi hade väl åkt ett par miles in i skogen, när chauffören stannade motorn och vände sig om:

— Joe, titta efter vad det kan vara för fel med bensintanken.

Den ena efter den andra hoppade ur vagnen och man sade också till mig att stiga ur.

— Men stå så att vi kan se, skrek en av dem, och i strålkastarskenet blixtrade en väldig revolver.

De ville ha pengar och jag gav dem vad jag hade. De fick också den

Raoul Wallenberg som ung arkitekt 1935.

summa som jag hade liggande i ett kuvert tillsammans med min kassaskåpsnyckel i kappsäcken. Nyckeln lyckades jag dock få tillbaka.

— För mig är nyckeln ett dyrbart minne, men för er är den värdelös, sade jag och förteg visligen, att det var nyckeln till mitt bankfack, med vars hjälp de skulle ha kunnat brandskatta mig ordentligt om de hållit mig fången tills "operationen" vore klar. Det var kanske dumt av mig att tala om, att jag hade pengar i kappsäcken. Men jag hade hört så många historier om kroppsvisiteringar och om hur offren brukade lämnas nakna på vägen, att jag tyckte det var klokast att frivilligt tillmötesgå banditernas önskningar. Att jag hade ytterligare 13 dollar i fickan talade jag däremot inte om. Jag ville ju inte bli alldeles utan pengar. När mitt ressällskap fått pengarna, och jag såg att de inte var alldeles missbelåtna, tyckte jag att det var deras tur att vara flotta.

— Var så vänliga och lämna mig inte kvar här i mörkret, sade jag till dem, utan kör mig åtminstone till stora landsvägen!

Efter en kortare rådplägning kom man överens om att ta mig med. Hela sällskapet trängde ihop sig bredvid chauffören och mig slängde de upp

i baksätet. Min kappsäck kastade de över mig på ett sådant sätt, att jag inte skulle kunna röra mig. Under hela tiden kände jag märkvärdigt nog inte ett spår av rädsla. Rövarhistorien blev ett spännande äventyr. Mitt ovanliga lugn tycks emellertid ha gjort sällskapet betänksamt, ja synbarligen förskräckt. De fruktade att de råkat i någon sorts fälla, och därför saktade de in bilen och knuffade resolut ut mig i diket. Som väl var kastade de kappsäcken efter mig. Jag tog fort skydd bakom en buske för deras eventuella "avskedsskott".

I gryningen upptäckte jag järnvägen alldeles i närheten. Jag lyckades också stoppa ett lokaltåg, som förde mig till South Band, 200 miles från Ann Arbor, där jag anmälde mitt äventyr för polisen.

Jag beslöt emellertid att denna episod inte skulle hindra mig att fortsätta "hitch-hike"-metoden. Det var naturligtvis dumt att jag frivilligt överlämnade pengarna i kappsäcken. Hela saken gjordes mycket dilettantmässigt, och antagligen skulle de ha nöjt sig med de pengar jag hade i fickan. Det var det enda jag lärde mig för framtiden av den affären!

Denna rapport — som vi fått ur ett brev till modern från Amerika — karakteriserar utomordentligt den unge Raouls inställning till faran. Också här märker man den förmåga, som var i så hög grad typisk för honom, och vilken många gånger betydde räddning i sista stund för tusentals oskyldiga förföljda — förmågan att i varje situation hålla huvudet kallt.

Efter hemkomsten till Stockholm hänger sig den unge svenske arkitekten med amerikansk iver åt arbetet. En gammal skolkamrat, som numera är en framstående jurist, berättar följande om Raoul vid denna tid:

— Jag träffade sällan Raoul, men när han någon gång kom upp till mig, var det som om en orkan drog genom mitt rum. För den som i likhet med mig måste plågas med att grundligt plöja igenom omfångsrika protokoll och digra akter, var det inte lätt att följa det ilsnabba tempot.

— I mars 1935 fick Raoul Wallenberg sitt arkitektdiplom och redan 9 juni förelåg i tryck arkitekt Wallenbergs "Några förslag till ett friluftsbad å Riddarholmen". Man ser tydligt, att Raoul inte var någon älskare av onödiga pauser. Hans förslag att uppföra ett friluftsbad mitt i staden — och därtill på en ö, där historiska byggnader trängas — vittnar utan tvivel om en sällsynt ungdomlig élan och påfallande brist på sinne för det konventionella. För övrigt är den i sju variationer utarbetade planen icke blott utomordentligt vacker och genomtänkt utan lämnar dessutom plats för de värdefulla historiska minnena, vilket allt gör, att vi kanske ändå en gång kommer att acceptera den. (Planen har för övrigt belönats med ett andra pris.)

Också fadern hade konstnärliga anlag. Omedelbart före sin död ritade

han det storslagna med doriska pelare och mäktig kupol försedda mausoleum, som skulle resas över familjekryptan på det Wallenbergska godset på Lovön. Raoul, som tydligen ärvt sin talang av fadern, avslutade före sin resa till Ungern en plan för mausoleets utbyggnad.

*

Raoul Wallenbergs vistelse i Stockholm blev inte långvarig. Farfadern önskade — i enlighet med sina gamla planer — att den unge arkitekten skulle fortsätta sina studier och vinna inblick i sydafrikanskt affärsliv.

Gustaf Wallenberg, Sveriges minister i Turkiet, tillbragte vid denna tid sin semester på Rivieran, där han bebodde en villa tillsammans med en gammal vän, en tjeckisk bankchef, vars familj härstammade från Grekland. Raoul besökte sin avhållne farfar och de två erfarna gamla herrarnas sällskap utövade ett starkt inflytande på den läraktige ynglingen.

Efter hemkomsten från Rivieran började snart åter reseförberedelserna, och ett par veckor senare for han med båt till Kapstaden. Den direkta turen Oslo—Kapstaden tar 21 dagar. Övriga resenärer — bland vilka det fanns många svenskar — använde de tre veckorna till angenäm rekreation. Raoul ritade däremot en plan för en ny brandstation i Luleå, ett projekt avsett för en nyss utlyst arkitekttävlan.

I Kapstaden kom han på farfaderns rekommendation till firman Ardener, Scott, Thesen & Co. Av kompanjonerna var Thesen den, som Gustaf Wallenberg kände. Raoul fick i uppdrag att utföra de allra enklaste uppgifterna på kontoret — han fick bl. a. skriva ut räkningar i pund, shilling och penny. Att lägga ihop 12 penny till en shilling och 20 shilling till ett pund var naturligtvis ett arbete, som inte tillfredsställde Raoul Wallenberg i längden. Efter rätt kort tid lämnade han också firman. Redan sex veckor efter sin ankomst gick han över till Swedish African Company, som handlade med alla upptänkliga varor.

Raoul, som redan på ett tidigt stadium visade vilken utmärkt förhandlare han var, sökte gärna upp alla de myndigheter och firmor, som hade med import och export att göra. I samband med placeringen av firmans varor gjorde han dessutom en omfattande marknadsundersökning. Allt detta var omväxlande och intressant arbete för en tjugotreåring.

En vän karakteriserade Raoul så:

— Raoul förhandlade aldrig som vanliga affärsmän. Han gick långsamt fram mot målet, liksom i en båge. Hans tankar gick aldrig i vanliga fåror, när han förhandlade, och hans motiveringar och argument upprörde och chockerade ofta motparten. Kanske var just detta anledningen till hans

största segrar. Typisk var också hans personliga charm, som kom honom att överallt möta sympati och beundran. Jag förstår mycket väl, hur han lyckades besegra dem som försökte hindra hans arbete under de kritiska ungerska dagarna. Också hans intelligens och mångsidighet imponerade på alla. Jag tror inte jag kan finna ett bättre uttryck än att Raouls tankegång var mera labyrintisk än andras och att han därför — så paradoxalt det än låter — fortare nådde målet.

Under sin vistelse i Kapstaden gjorde han — sin vana trogen — många utflykter i Sydafrikanska Unionen. Han var bl. a. i Johannesburg, Durban, Pretoria och East London, och han kände väl till den rika republiken. Hans hem i Kapstaden blev en verklig träffpunkt för den svenska kolonin, inte minst för det goda svenska kökets och för den charmante, gästfrie värdens skull.

Vid denna tid hade redan Raouls karakteristiska egenskaper nått full utveckling. Han var generös och tyckte alltid om att se människor omkring sig. Han var ytterst måttlig, smakade endast försiktigt på vinerna och pratade gärna bort en hel kväll vid ett glas öl. Som sällskapsmänniska var han strålande: eleganta komplimanger och spirituella epigram serverade han med samma lätthet som slående paradoxer och snillrika ordlekar.

Denna tid — liksom i hela sitt liv — arbetade Raoul mycket hårt. Han tyckte inte om den strikta indelningen av arbetsdagen 9 till 5. Han brukade skämtsamt säga att denna indelning är bra för ett sådant arbete, som håller en uppe hela natten och kräver sömn om dagen. Hans starka fysik gjorde det också möjligt för honom att med en obeskrivlig intensitet hänge sig åt ett arbete, som intresserade honom. Hans likgiltighet för sport hindrade honom inte att deltaga i sådana övningar, som t. o. m. voro ansträngande för en van idrottsman. (När han en gång besökte en norrländsk jaktstuga beslöt han sig t. ex. för att gå över en med djup snö betäckt sjö. Hans kamrater uppgåvo försöket redan efter 1 à 2 kilometer, medan Raoul fullföljde sin plan och nådde målet på andra sidan — 5 km från utgångspunkten.)

För övrigt var han en mycket styv simmare. Crawl var hans specialitet — han hade tillägnat sig stor skicklighet i detta simsätt i Amerika. Han var en utmärkt bilförare och cyklade gärna.

Efter ett halvt års vistelse i Afrika tog han en italiensk båt till Haifa, där farfadern placerade honom i en bank. Som praktikant kom han här under direktör Ervin Freuds ledning.

Under det halva år han tillbringade i den stora hamnstaden i Palestina, kom han i beröring med många tyska judar, som flytt undan Hitlerväldet.

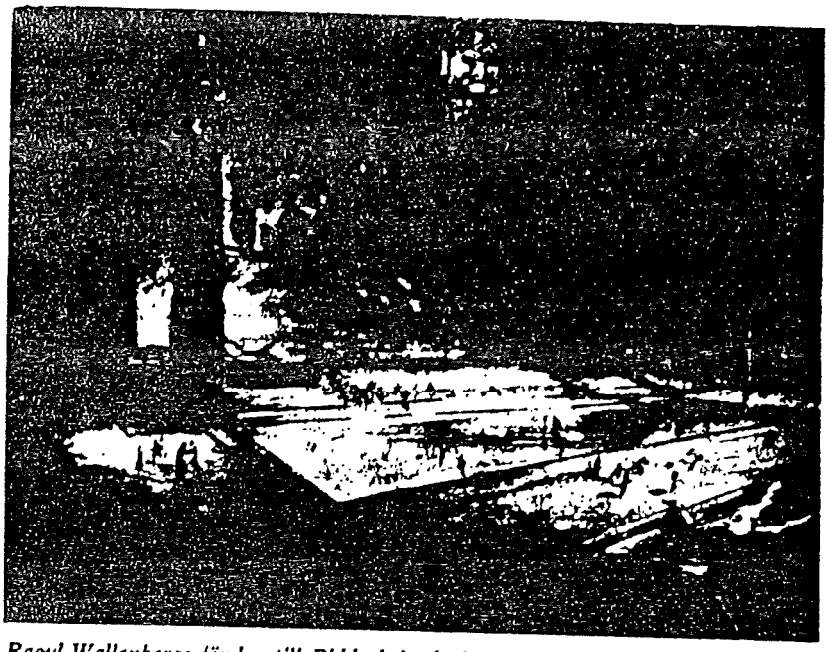

Raoul Wallenbergs förslag till Riddarholmsbadet, som belönades med 2:dra pris.

Flyktingarnas skildringar av sina lidanden gjorde ett mycket starkt intryck på Wallenberg. Hans rättskänsla reagerade intensivt. Han hatade allt våld och allt förtryck och förkastade all yttre falskhet.

Om han var övertygad om, att rätten var på hans sida, gav han aldrig vika. Inför våldet böjde han sig aldrig.

Alltsedan tiden i Haifa stod han i ständig förbindelse med olika emigranter. Han var en stor idealist, och som sådan snarare överskattade än underskattade han människorna. I mer än ett fall hade han förvisso anledning att ångra sin entusiastiska välvilja.

Efter hemkomsten från Haifa kastade sig Wallenberg full av entusiasm in i det kommersiella arbetet. En patentkork, som uppfunnits av en tysk judisk emigrant, väckte till den grad hans intresse, att han satsade en större summa pengar på anskaffandet av maskiner för dess fabrikation. Det var emellertid en affär, som inte lyckades.

Det var kanske just vid detta tillfälle, som han för första gången fick upp ögonen för judefrågan i hela dess vidd. En överingenjör vid AEG,

dr Philippi, vars maka var svenska, råkade illa ut i Berlin. Gestapo anhöll honom och internerade honom. Wallenberg, som då var 24 år, fick veta det av makans svenska släktingar och beslöt sig omedelbart för att resa till Berlin för att befria honom. Emellertid hade svenska legationen redan då lyckligen kunnat bistå ingenjören och rädda över honom till Stockholm.

Wallenberg såg sig nu om efter en anställning. På hans begäran presenterade honom hans kusin, bankdirektör Jakob Wallenberg, för Sven Salén, den kände skeppsredaren, som står i spetsen för ett otal olika storföretag. Bl. a hade denne just då tillsammans med en känd ungersk affärsman och handelsexpert, dr Kálmán Lauer, grundat firman Mellaneuropeiska Handelsaktiebolaget.

Jacob Wallenberg rådde Raoul att studera transitoaffärerna i detta bolag, och på Saléns rekommendation anmälde han sig i början av 1941 hos direktör Lauer på Mellaneuropeiska Handelsaktiebolagets kontor.

Ett betydelsefullt samtal utspann sig:

Wallenberg: Jag känner inte till de internationella varuaffärerna. En viss teoretisk kunskap i frågan har jag visserligen, men inte någon som helst praktisk erfarenhet. Vill ni trots detta ha mig hos er?

Dr Lauer: Ja, ni passar alldeles säkert hos oss.

Wallenberg: Och varför det?

Dr L. (på vilken den unge mannens hela apparition, lugn, blygsamhet och säkra uppträdande gjort ett djupt intryck): Ni kommer snart att sätta er in i våra affärer. Ni är just den man jag söker.

Därmed var Wallenberg antagen. Att han redan 8 månader senare skickades ut i sitt första synnerligen viktiga utländska uppdrag, vittnar om, att Lauers val fallit på rätt man. Han kom hem till Stockholm med utmärkt resultat och utnämndes snart till företagets utlandsdirektör.

Det dröjde inte länge, förrän den nye utlandsdirektören också fick resa till Ungern. Vid första resan dit överlämnade dr Lauer ett trettiosidigt memorandum med alla viktiga uppgifter. När dr Lauer efter Budapestresan fick detta memorandum tillbaka, var det försett med diverse understrykningar i de ungerska nationalfärgerna och alla möjliga sorters teckningar. Det var också påfallande smutsigt. Orsaken härtill var, förklarade Wallenberg, att han förvarat det under mattan i sitt rum på Dunapalota*) — "det enda ställe, där det säkert inte skulle bli bortstädat".

I februari 1942 var Raoul för första gången i Budapest. Hösten 1943

*) Det berömda Budapesthotell, där Wallenberg bodde.

reste han åter dit. En karakteristisk episod från detta uppehåll minns man gärna.

Av en stockholmsfirma hade Wallenberg fått ett uppdrag, som förde honom samman med en pensionerad överste. I Budapest bodde han först i hotell Hungaria, sedan i Dunapalota, där översten uppsökte honom. Efter en kort stund försökte också en köpman komma in, men när denne fick se överstens uniform, drog han sig förskräckt tillbaka. Wallenberg kallade emellertid genast tillbaka köpmannen, som var jude, och förhandlingarna fortsatte på tre man hand.

— Vi talade bland annat konsthistoria, berättade Wallenberg senare för Lauer. Översten försökte att göra sig bred, men köpmannen var en verklig kännare och därför tyckte jag, att det var betydligt mycket roligare att prata med honom, sade Wallenberg, som själv var expert på området.

I Ungern hade redan stränga judelagar införts, och när Wallenberg kom hem, berättade han upprörd om denna pinsamma episod och fördömde kategoriskt indelningen i arier och icke arier.

De följande åren bereste han många länder i Mellaneuropa. Han var flera gånger i Schweiz, Frankrike och Tyskland. Genom samvaron med sin chef, dr. Lauer, stegrades naturligtvis hans intresse för Ungern väsentligt.

Mellaneuropeiska Handelsaktiebolaget sysselsatte sig huvudsakligen med livsmedelsaffärer och importerade också under kriget avsevärda kvantiteter till Sverige. Det var till stor del tack vare Wallenberg, som firman också kunde leverera livsmedel till de mellaneuropeiska ländernas Röda kors. Medan förhandlingarna med de olika Röda kors-organisationerna pågingo, växte också Wallenbergs intresse för det humanitära arbetet.

WORLD JEWISH CONGRESS (JUDISKA VÄRLDS-KONGRESSEN) VÄDJAR TILL SVENSKARNA

Efter den tyska inmarschen i Ungern överlämnade en av World Jewish Congress' ombud, direktör Norbert Masur, den 27 mars 1944 ett memorandum till professor Hugo Valentin, i vilket han föreslog att man genom Svenska UD skulle framföra en vädjan om hjälp till förmån för de ungerska judarna.

Samtidigt vände han sig genom professor Hugo Valentin till svenska utrikesdepartementet.

Professor Valentin meddelade i ett brev till Masur resultatet av sina förhandlingar. Denne vidarebefordrade meddelandet den 5 april till prof. Ehrenpreis och direktör Gunnar Josephson, ordförande i Stockholms mosaiska församling. Brevet omtalade att Östen Undén, som vid denna tid var folkrättssakkunnig i UD, ansett en vädjan till Tyskland meningslös. Följden av en sådan skulle endast bli ett för Sverige förödmjukande svar. Däremot ansåg han, att ett möte utan vädjan till regeringen kunde "tänkas ge en viss tillfredsställelse åt en upprörd allmänhet och te sig som ett moraliskt handtag åt de förföljda". Vidare ansåg Undén det värdefullt, om kyrkan spelade en dominerande roll vid ett eventuellt möte. "Jag tror nämligen", hade han sagt, "att tyskarna besväras mer därav, när de inte kunna tillskriva 'judar och bolsjeviker' skulden till en eventuell kritik och protest."

Masur föreslog till sist i sitt brev att ett fullmäktigesammanträde skulle sammankallas nästa kväll, varvid frågan om protestmötet skulle behandlas. Det omtalade sammanträdet kom också till stånd, och man övervägde möjligheterna av ett stort protestmöte. Då emellertid utsikterna att genom ett dylikt protestmöte uppnå positiva resultat ansågos obetydliga, utarbetade Masur ett nytt förslag, som han i ett brev av 18 april 1944 förelade prof. Ehrenpreis:

Ärade Herr professor!

Åberopande vårt samtal i lördags vill jag gärna precisera förslaget som jag gjorde:

Vi böra försöka finna en personlighet, skicklig, med gott anseende, icke-jude, som är villig att resa till Rumänien (Ungern) för att där leda en räddningsaktion för judarna. Personen ifråga måste ha UD:s förtroende, utrustas med diplomatpass, och UD måste be legationerna i Bukarest och Budapest att vara honom behjälpliga efter bästa förmåga. Vi måste ställa ett stort belopp till vederbörandes förfogande, exempelvis 500.000 kronor.

Hans uppgift är att hjälpa judarna att lämna Rumänien (Ungern). I Rumänien kan säkert mångas flykt (även per båt) till Turkiet möjliggöras genom mutor. Samtidigt måste dock hans verksamhet underlättas genom Palestina-certifikat, som vi skola försöka anskaffa. Med föreliggande Palestina-certifikat är det sannolikt, att en del personer kunna få direkt utresevisum samt transitvisum genom Turkiet, när en neutral personlighet med sin legations auktoritet bakom står till disposition, ingriper hjälpande och om så behövs med pengar.

Jag tror att genom denna plan några hundra människor skall kunna räddas. Förutsättningarna är: rätte mannen, stöd från UD, pengarna. Det sista är kanske det minsta bekymret, ty vi kunna säkert få största delen från USA. Även UD:s stöd borde vara möjligt att uppnå i betraktande av den hjälpvillighet som numera utmärker våra myndigheter. Av största betydelse skulle givetvis vara, om UD samtidigt bemyndigade legationerna ifråga att utställa ett begränsat antal provisoriska svenska pass, om detta skulle vara absolut nödvändigt för att kunna genomföra resan genom Bulgarien.

Av Barlass' telegram, som Ni visade mig, framgick att ett knappt tusental judar kunnat rädda sig till Turkiet under de gångna 3 månaderna. Med hjälp från neutral sida skall det säkerligen lyckas flera att rädda sig från undergång. Jag tror det är värt ett försök att genomföra planen. Men det brådskar.

Kopia av detta brev går till Gunnar Josephson och H. Valentin.

Norbert Masur.

Detta brev är värt ett förevigande, ty här framkastas för första gången idén att skicka en svensk representant till Budapest. Detta brev och den däri framlagda planen måste alltså betraktas som en av utgångspunkterna för den svenska humanitära aktionen i Budapest.

Från och med nu förekommo ofta rådplägningar i Stockholm om hur de ungerska judarna skulle kunna hjälpas. Utom ovannämnda herrar deltogo stockholmsrepresentanten för War Refugee Board, den amerikanska norskättlingen Mr. Iver Olsen, den som sakkunnig i ungerska förhållanden tillkallade dr Lauer och den i Stockholm bosatte Henrik de Wahl, generaldirektören i Manfred Weissverken.

DEN SVENSKA HJÄLPAKTIONEN I BUDAPEST INLEDER FÖRHANDLINGAR I STOCKHOLM OM WALLENBERGS PLACERING I UNGERN

Samtidigt med den svenska judiska interventionen anhöll Förenta staternas State Department vid flera tillfällen att svenska regeringen måtte vidtaga åtgärder i Ungern. Denna anhållan hade dikterats av Amerikas judar, vilka väckts ur sin likgiltighet av den i Schweiz startade världsomfattande presskampanjen.

På samma gång kom svenske ministerns i Budapest förslag att utnämna en representant i Ungern för Svenska Röda Korset. Dr Valdemar Langlet, den svenske lektorn vid universitetet i Budapest, utnämndes till Svenska Röda Korsets generalsekreterare i Ungern och befullmäktigades att sätta i gång olika hjälpaktioner.

Också svenske ministern i Budapest erhöll fullmakt att sätta i gång vissa humanitära aktioner: i första hand sådana som skulle skydda de ungerska förföljda, vilka hade förbindelser med Sverige, och som gingo ut på att förse dem med provisoriska pass, vilka kommo dem att gälla som svenska medborgare.

För att kunna organisera denna aktion begärde minister Danielsson dels utvidgning av sin alltför fåtaliga personal, dels bad han, att man måtte sända honom erforderliga specialister.

Vid samma tid vidarebefordrade överrabbinen i Zürich, dr Zwi Taubes, de schweiziska judarnas anhållan till prof. Ehrenpreis, att någon skulle skickas ut från Sverige till Ungern och inhämta tillförlitliga informationer, ty många oroande rykten om deporteringar anlände därifrån.

Vilmos Böhm, numera ungersk minister i Stockholm, levde vid denna tid som emigrant i Stockholm. Han skrev ett memorandum om läget i Ungern, grundat på de underrättelser han erhållit dels genom ungerska tidningar och utländska källor, dels genom informationer från tillförlitliga privatpersoner. Detta memorandum, som gav en mycket mörk men verklighetstrogen bild av läget, överlämnades till de engelska och amerikanska legationerna och till ledningen för mosaiska församlingen i Stockholm, mobiliserade dem. I svenska UD accepterade man — under inflytande av amerikanska utrikesministeriets maning — i princip Marcus Ehrenpreis' förslag, att svenska regeringen skulle skicka ut någon till Ungern, som kunde inhämta informationer och starta en hjälpaktion. Man begärde endast att någon lämplig person måtte föreslås.

Ehrenpreis kallade då — det var i början av maj — dr Lauer till sig

Östen Undén.

Vilmos Böhm, ungersk minister i Stockholm.

och bad honom att som sakkunnig i de ungerska förhållandena föreslå en tillförlitlig person. Dr Lauer rekommenderade Raoul Wallenberg, och härmed dyker Wallenbergs namn för första gången upp i samband med planen för den svenska hjälpaktionen.

Wallenberg förberedde redan sedan ett par veckor en resa till Ungern för att rädda dr Lauers och hans makas släktingar, men tyskarna drogo ut på tiden med hans inresevisum.

Också Henrik de Wahl ville skicka någon till Ungern för att rädda sina släktingar och vänner. Även han bad Lauer om råd, och även honom rekommenderade Lauer Wallenberg såsom en lämplig man, väl förtrogen med förhållandena. de Wahl lärde känna Wallenberg, fann honom ytterst sympatisk och lovade att stödja honom.

Brev från dr Lauer till professor Marcus Ehrenpreis.

Högt ärade Herr Professor!

I går hade jag tillfälle att tala med direktör Raoul Wallenberg och jag skulle vilja sammanfatta samtalets resultat i följande:

Som utgångspunkt för aktionen måste en svensk understödsförening bildas i Budapest med instämmande av de ungerska myndigheterna. För

Koloman Lauer.

Hugo Valentin.

att underlätta saken ha vi tänkt oss, att Rädda Barnen, som är en internationell hjälporganisation, skulle öppna en filial i Budapest med en underorganisation, som har till mål att hjälpa de i Ungern levande judar, som behöva understöd.

Jag ber Er att Ni måtte intervenera hos utrikesdepartementet och landshövdingskan Levinson för att envoyén Danielson skall åta sig denna organisations beskydd. Herr Wallenberg kommer då att fara till Budapest för att bilda en kommitté, vars medlemmar han på ort och ställe efter bästa förmåga skall utvälja. Vi ha tänkt oss att den administrativa ledaren skulle vara en i Budapest levande svensk, dessutom skola några anständigt tänkande arier och några judar tillhöra kommittén. Vi ha redan förbindelse med dessa.

När denna ram har kommit till stånd kommer herr Wallenberg att ha många möjligheter att hjälpa, även om man i dag naturligtvis inte kan yttra sig om, hur långt denna hjälp kan sträcka sig.

Herr Wallenberg har på min begäran förklarat sig beredd att stanna i Budapest två månader, tills denna hjälpaktion kan fungera själv.

... Jag översänder härmed en avskrift av Wallenbergs avskedsansökan till sitt regemente. Det vore mycket önskvärt, att Ni måtte understödja saken vid regementet I 1. Det vore likaledes önskvärt, att Ni i utrikesdepartementet ville utverka, att Wallenberg tilldelades ett kabinettspass —

Mr. Herschel Johnson, USA:s ambassadör i Stockholm.

Christian Günther.

han har redan ofta rest till utlandet med ett dylikt. Först när han erhållit ett sådant, kan han få tyskt genomresetillstånd.

Med utmärkt högaktning

Dr Kálmán Lauer.

Prof. Ehrenpreis mottog Lauers förslag beträffande Wallenberg och lovade att återkomma.

Dessvärre förgingo två veckor innan ärendet togs upp, två för Ungern mycket sorgliga veckor — deporteringarnas värsta. Ehrenpreis själv har medgivit, att ett fel begicks. Vid första sammanträffandet gjorde Wallenberg inte något särskilt gott intryck på Ehrenpreis. Den gamle, betänksamme överrabbinen, som blivit desillusionerad av så många människor, åhörde misstroget den entusiastiske unge mannen, som uppriktigt sade ifrån, att enligt hans åsikt vore det viktigaste att skicka med så mycket pengar som möjligt, ty man kunde förutse att människoliv endast skulle kunna räddas med mutor. Detta tyckte Ehrenpreis inte om. Han betraktade den utvalde som icke fullt mogen för en så viktig mission, och lade frågan om Wallenbergs utsändande ad acta i väntan på någon gynnsammare kandidat.

Till all lycka gav sig dr Lauer, som väl kände vännen Raoul, inte till

Mr. Iver C. Olsen.

Norbert Masur.

tåls med detta. Hans maka erhöll oroande nyheter från föräldrarna i Budapest, och när Wallenberg hörde det, ville han ögonblickligen resa ner och rädda dem. Lauer, som kände till farorna, gick emellertid med härpå endast under förutsättning att Raoul finge diplomatpass. Men svenska utrikesdepartementet vägrade. Lauer tillät inte sin unge vän att resa. För övrigt hindrade en inkallelse till militärtjänst alla planer i den vägen.

Dr Lauer lärde i dessa dagar känna Iver Olsen, den svenska representanten för War Refugee Board. Olsen var placerad som attaché vid amerikanska legationen, vars kontor låg i det hus, där Mellaneuropeiska Handelsaktiebolaget var inrymt. I samma hus hade för övrigt också Sven Salén ett av sina kontor.

Mr. Olsen, som under samtalets gång fick höra om Lauers ungerska härstamning, bad om noggranna informationer om läget. Han framhöll också, att det amerikanska State Department redan vid två tillfällen givit anvisningar om intervention hos svenskarna, så att svenska legationen i Budapest måtte komma de lidande ungerska judarna till hjälp. (World Jewish Congress stod bakom detta amerikanska steg.)

Vid samtalets slut frågade sedan mr. Olsen om Lauer inte kunde rekommendera någon, som vore benägen att resa ner och organisera aktionen och även vore lämplig därtill. Dr Lauer rekommenderade Wallenberg,

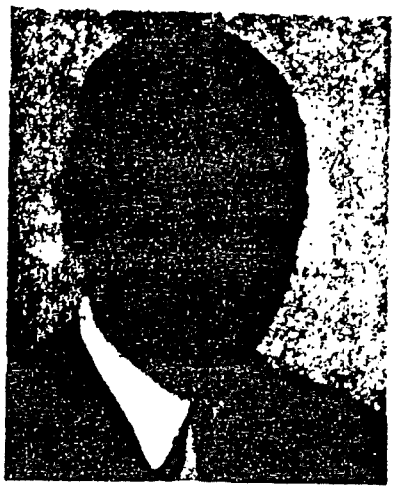

Carl Ivan Danielsson.

Sven Salén.

som enligt Lauers åsikt vore den ende lämplige för denna mycket krävande uppgift.

Följande dag telegraferade dr Lauer på mr. Olsens önskan till Wallenbergs regementschef och begärde 24 timmars permission för Wallenbergs räkning, vilket beviljades. Så kom det första sammanträffandet mellan Wallenberg och Iver Olsen till stånd i Saltsjöbaden på Grand Hotel. Också Lauer var närvarande. Klockan 7 på kvällen träffades de — och klockan 5 på morgonen skildes de.

De viktigaste punkterna i den plan de diskuterade voro följande:

1. Wallenberg skulle som svenska legationens attaché i humanitära frågor sändas till Budapest.

2. Olsen skulle försöka att för Wallenbergs räkning försäkra sig om amerikanska State Departments fulla stöd.

3. Wallenbergs mission skulle räcka 2—3 månader.

Följande dag meddelade Lauer sin kompanjon, skeppsredare Sven Salén, resultatet av sammanträffandet och framhöll nödvändigheten av Wallenbergs placering i Budapest.

Sven Salén telefonerade till Herschel Johnson, USA:s minister i Stockholm. Han gjorde upp med honom att de skulle luncha tillsammans med den unge Wallenberg och fortsätta det samtal, som Iver Olsen dagen förut hade börjat. Olsen hade redan orienterat Johnson, som gärna kom

till lunchen, ty, som han sade, han "ville titta på denne dristige pojke, som frivilligt vågade sig in i lejonets kula".

Detta viktiga samtal kom att äga rum på Bellmansro. Wallenberg gjorde påtagligen ett mycket gott intryck. Johnson var stormförtjust i honom, vilket han vid upprepade tillfällen lät Salén förstå.

Två dagar senare uppsökte minister Johnson svenska utrikesdepartementet. Han började diplomatiskt med att fråga hur stora ansträngningar svenska regeringen redan gjort för att rädda de ungerska judarna. Han visste att man hade för avsikt att för detta ändamål skicka ner en särskild representant och hade hört att den unge Raoul Wallenberg vore designerad. Han hade egentligen endast kommit för att säga, att han för sin del också ansåg att valet vore utmärkt.

Även Sveriges utrikesminister var en god diplomat. Fastän han för första gången hörde Raoul Wallenbergs namn i detta sammanhang, svarade han "att ett sådant beslut faktiskt vore under överläggning".

Så fick Raoul Wallenberg den 13 juni på övningsplatsen vid Drottningholm den tidigare nämnda ordern att inställa sig på utrikesdepartementet i Stockholm.

Professor Marcus Ehrenpreis.

WALLENBERG FÅR DIPLOMATISKT UPPDRAG

Wallenberg, som var helt främmande för all slags byråkrati var vid förhandlingarna med utrikesdepartementet mycket rädd, att man skulle dra in honom i ett statligt maskineri, i diplomatiska förvecklingar. Hans natur var i grund mycket frihetsälskande. Han sade alltid vad han tänkte — även om han gav sina tankar diplomatisk form — och han stod alltid orubbligt fast vid sin en gång intagna ståndpunkt.

Just därför tog hans förhandlingar med svenska utrikesdepartementet flera dagar i anspråk. Wallenberg höll envist fast vid sitt krav att man skulle ge honom fria händer, ty han fruktade att något diplomatiskt tvång skulle omöjliggöra räddningsarbetet. Han ville inte, att eventuella stridigheter skulle komma till stånd i sådana frågor, som både han och minister Danielsson skulle avgöra.

Inför sina vänner betonade han, att han inte skulle dra sig för att betala mutor, om han såg, att han kunde rädda människoliv med det. Naturligtvis var det svårt att kombinera detta med den svenska neutraliteten, med den svenska diplomatins föreskrifter och århundradens traditioner. Därför ville Wallenberg ha fullt fria händer.

Ett stort problem var också skapandet av de materiella förutsättningarna för aktionens förverkligande. Svenska utrikesdepartementet hade inte några anslag för detta ändamål och tills vidare kunde Wallenberg inte få något annat än löften.

Slutligen fattades dock ett beslut, vars viktigaste punkter återfinnas i Wallenbergs samma dag författade P. M.

1. Beträffande räddningsaktionen får Wallenberg fullt fria händer. Även med tillhjälp av mutor får han utöva sin verksamhet.

2. Om han anser personliga rapporter nödvändiga har han rätt att komma hem när som helst, utan att i förväg begära tillstånd.

3. Om de pengar, som ställts i utsikt från Amerika icke skulle vara tillräckliga, kan en presskampanj startas i de svenska tidningarna för en insamling. Naturligtvis i passande form.

4. Wallenberg reser som legationssekreterare med en lön på 2.000 kronor i månaden.

5. Utrikesdepartementet medgiver tigande att Wallenberg i Budapest upptar kontakten med de tillförlitliga män, som f. n. stå mot den ungerska regeringen och tyskarna, och över vilka engelska och amerikanska legationerna i Stockholm lämnat honom en lista.

6. Vilmos Böhm och engelske ministern rekommendera att Wallenberg skall uppsöka Döme Sztójay (general och statsminister) och försöka in-

verka på honom. Härtill ger svenska utrikesdepartementet uttryckligen tillstånd.

7. Rapporterna skola skickas med extra kurir.

8. W. får tillstånd att, om så erfordras, ge asyl åt förföljda på legationen. Likaså får han utställa för räddningen nödvändiga dokument.

9. Han får också officiellt be om audiens hos Horthy och försöka förmå honom intervenera.

På grund av det beslut som fattats utnämndes alltså Wallenberg till legationssekreterare. Därpå ställdes alla de rapporter, som dittills inlöpt från svenska legationen i Budapest till departementet till Wallenbergs förfogande. Genomläsningen tog hela två dagar i anspråk. När han slutat sade han till sin vän dr Lauer:

— Nu kan jag inte stanna i Sverige till slutet av juli, varje dag kostar människoliv. Jag skall göra mig klar för resan så snart som möjligt.

Detta hände den 28 juni. Den 30:de slutade Wallenberg sin anställning i Mellaneuropeiska Handelsaktiebolaget för att ostörd kunna slutföra sina förberedelser för den stora resan.

KUNG GUSTAFS BUDSKAP TILL HORTHY

Mera exakta underrättelser anlände till Jewish Agency från dess budapestrepresentant Miklós Krausz, vilkens rapport av den 19 juni lyckats komma igenom till Schweiz och Istanbul. Åberopande denna rapport bad Jichok Grünbaum från Jerusalem den 27 juni telegrafiskt prof. Ehrenpreis om intervention hos svenska regeringen. Ehrenpreis hade redan dagen innan fått samma anhållan även från Zürich. Där hade under tiden Schweizerisches Hilfskommitté für Juden in Ungarn (Comité d'entr'aide Suisse pour Juifs en Hongrie) bildats, vilken likaledes fått underrättelser från Miklós Krausz. Denne hade sänt sin rapport med en rumänsk kurir, som Georges M. Mantello, förste sekreteraren vid El Salvadors generalkonsulat i Genève, skickat till Ungern. Hjälputskottets ordförande, överrabbinen i Zürich, dr Zwi Taubes skickade följande telegram till prof. Ehrenpreis:

"Zuverlässige Informationen berichten von bevorstehenden Massendeportationen in Ungarn, veranlasset dringliche Intervention des Königs Eures Landes. Dr. Taubes." (Tillförlitliga informationer rapportera förestående massdeportationer i Ungern. Föranstalta enträgen intervention av Edert lands konung.)

Raoul Wallenberg i kemvärnets uniform.

Med stöd av dessa skrivelser vände sig dr Ehrenpreis till svenska utrikesdepartementet och utvecklade tanken på konungens intervention. Idén upptogs med sympati, i all synnerhet som också påven vänt sig till konungen med en liknande anhållan, samtidigt som han meddelat, att också han i särskilt budskap ville vända sig till Horthy.

Så hände det då, att konung Gustaf personligen vände sig till Ungerns riksföreståndare. Budskapet, som överlämnades av minister Carl Ivan Danielsson, åtföljd av attaché Per Anger, vid audiens den 1 juli, lydde:

"Ayant appris les mesures extrèmement dures et sevères de Votre Gouvernement vis-à-vis de la population juive en Hongrie je me permets de m'adresser personallement à Votre Altesse Sérénissime pour La prier au nom de l'humanité de prendre des mesures en faveur de ceux qui restent encore à sauver de cette race malheureuse. Cet appel à Votre coeur généreux est dicté par mes vieux sentiments d'amitié pour Votre Pays et par mes

souhaits sincères pour la bonne réputation de la Hongrie dans la communauté des nations.

Gustaf R."

(Efter att ha erhållit kännedom om de utomordentligt hårda metoder som Eder regering tillgripit gentemot den judiska befolkningen i Ungern tillåter jag mig att vända mig personligen till Eders höghet för att i mänsklighetens namn bedja Eder att vidta åtgärder, för att rädda dem, som ännu återstå att rädda av detta olyckliga folk. Denna vädjan har föranletts av mina gamla känslor av vänskap för Edert land och av min uppriktiga oro för Ungerns goda namn och rykte i nationernas samfund.)

Efter några dagar anlände följande svarstelegram från Horthy:
"A Sa Majesté Gustave V. Roi de Suède. Stockholm.

J'ai reçu l'appel que Votre Majesté m' a adressé par le fil dans l'esprit de la plus grande compréhension. Je prie Votre Majesté d'être convaincu que je fais tout ce qui est dans mon pouvoir dans les conditions actuelles pour faire respecter les principes d l'humanité et de l'équité. Très sensible aux sentiments d'amitié que Votre Majesté éprouve pour mon pays je La prie de les garder pour le peuple hongrois dans ces heures de lourdes épreuves.

Nicolas de Horthy,
Régent du Royaume de Hongrie."

(Jag har mottagit den telegrafiska vädjan, som Eders Majestät tillställt mig. Med känslor av den största förståelse beder jag Eders Majestät vara övertygad om att jag gör allt, som under nuvarande förhållanden står i min makt, för att humanitetens och rättvisans principer må respekteras. Jag uppskattar i hög grad de känslor av vänskap för mitt land, vilka besjäla Eders Majestät, och jag beder Eders Majestät att bibehålla desamma gentemot det ungerska folket i dessa tider av tunga prövningar.)

*

Men det finns också andra intressanta detaljer, som man skulle kunna foga till dessa dokument.

Ehrenpreis överlämnade de två telegrammen till utrikesdepartementet med orden "periculum in mora" (fara i dröjsmål).

Statsminister Per Albin Hansson gjorde utrikesminister Günthers plan till sin, och den 28 juni beslöts enhälligt, att man skulle vädja till konungen om intervention hos Horthy. Omedelbart efter statsrådens sammanträde författades också texten till brevet.

Konungen kom följande dag, den 29 juni, in från sitt sommarresidens för att hålla konselj. Sedan alla övriga ärenden refererats och handlagts meddelade statsminister Hansson, att ännu ett utomordentligt ärende väntade på behandling. Han redogjorde för saken och framhöll, att det kanske skulle vara av stort värde om konungen i ett personligt budskap vände sig till den ungerske riksföreståndaren.

Eftersom ärendet var brådskande och tiden kort hade telegrammets text redan förberetts, sade han och överlämnade den till konungen, som förundrad frågade, varför inte regeringen vände sig till den ungerska regeringen och varför just han skulle telegrafera direkt.

Statsministern svarade, att enligt regeringens åsikt skulle ett dylikt steg från dess sida vara en politisk akt, i vilken tyskarna eventuellt skulle se ett brott mot neutraliteten. Men om konungen som världens äldsta monark vände sig till Horthy, till vilken han stod i vänskapligt förhållande, skulle det inte kunna betraktas annat än som ett av rent mänskliga känslor dikterat steg. Efter detta skrev konungen under budskapet och anmärkte på sitt jovialiska sätt:

— Jag förstår, du tycker det är bättre att jag blamerar mig, än att du gör det.

Redan samma kväll meddelade förste sekreteraren i utrikesdepartementet, Assarson, i telefon det glädjande resultatet till överrabbinen Ehrenpreis. På dennes begäran läste han också upp telegrammets text för den tacksamme överrabbinen, som i extra audiens tolkade sina känslor, när interventionens lyckliga resultat inom kort blev bekant — inställandet av de ungerska judarnas deportering.

WALLENBERGS RESEFÖRBEREDELSER

Många oriktiga uppgifter om Wallenbergs reseförberedelser har sett dagen. Vi ha varit i tillfälle att kontrollera följande fakta. De anteckningar och dokumentkopior, vilka Wallenberg i original tog med sig till Budapest, ha vi haft till vårt förfogande. Enligt dessa ha vi kunnat rekonstruera Raouls sista vecka i Stockholm före den ungerska resan.

En av dr Lauers vänner, den i Stockholm boende kompositören Lajos Lajtai, sammanförde Wallenberg med Vilmos Böhm. Av denne fick Wallenberg informationer om de politiska förhållandena i Ungern och dessutom en lista över de socialistiska ledare till vilka han med förtroende skulle kunna vända sig i Budapest. Kopian på denna lista finns kvar och lyder:

Herr F. Gustavsson c/o Nils Dahlén, Uppfartsvägen 3, Råsunda.

Magda Biro — hennes mor Irma Biro — hennes syster Terez Biro, adr. Budapest VII. Damjanichgatan 25 c. Tel. 420—815.

Jolan Koronya — adress genom fru Irma Biro — är pålitlig för varje information!

Dr Eduard Hebelt, Budapest 11, Pasareti-vägen 37 I. 3.
István Száva, Barossgatan 112.
Martha Böhm, Tatragatan 32, 3 tr. Till henne skall utbetalas 1.000 p., motvärdet 250 kr. har deponerats här.
Efter 3—4 veckor bör ni besöka:
Samuel Csapo, Arenavägen 140.
József Nadas, Visegradivägen 5 b.

Fråga hos fru Koronya efter följande personer (även fru Biro eller herr Hebelt kan lämna upplysning): Emanuel Buchinger, Illes Monus, Jozsef Büchler, Anna Kethly, Lajos Kabok, Geza Malasits, Ferenc Szeder, Miklos Witteg, herr Millok och hans dotter, Endre Bajcsi Zsilinszky.

(Det visade sig sedan också att Wallenberg sammanträffat med åtskilliga av de på listan förekommande personerna, och att många av de av Böhm rekommenderade personerna verkligen gjort Wallenberg stora tjänster.)

Efter samtalet sade Wallenberg till dr Lauer:

— Av få människor har jag hittills fått en så utomordentligt samlad bild av det hela som nu av hr Böhm. Han har verkligen givit mig problemet i genomskärning.

I dessa dagar kom hela ungerska kolonin i Stockholm till Wallenberg med anhållan att han måtte ta med sig brev till deras anhöriga och om möjligt hjälpa dem.

Wallenberg, som sin vana trogen tänkte på minsta detalj, sade, att enligt hans uppfattning kände Gestapo säkerligen väl till UD:s hemliga code. Det vore också möjligt att tyskarna komme att förbjuda chiffertelegram. Därför sammanställde han själv en lämpligare av affärsord sammansatt code, som han lämnade dr Lauer. Denna chiffersamling finnes ännu bevarad. Man kan se med vilken omsorg förberedelserna vidtagits. De socialdemokratiska ledarna hade fingerade namn, liksom också Sztojayregeringens medlemmar och de statssekreterare som hade med de ungerska judedeporteringarna att göra samt tjänstemännen vid svenska legationen i Budapest. (Ex. Per Anger — Helena, Iver Olsen — Larsson, Vilmos Böhm — Gustavsson o. s. v.)

En både intressant och rörande episod var Wallenbergs avsked från överrabbinen Ehrenpreis. Omedelbart före avresan sökte han upp överrabbinen i Badhotellet i Saltsjöbaden. Representanterna för Jewish World Congress, herrarna Masur och Holländer, följde honom liksom också dr Lauer.

Ehrenpreis överlämnade ett rekommendationsbrev till Samuel Stern, ordföranden i det ungerska judiska rådet. Han hemlighöll inte att han i

början haft vissa betänkligheter i fråga om utsändandet av den unge mannen, men han hade mer och mer övertygats om Wallenbergs allvar. Nu var han fullt övertygad om missionens framgång. Ehrenpreis frågade om Wallenberg, som reste ut som ombud för den judiska världsorganisationen och påtagit sig uppgiften att rädda judarnas liv, önskade överrabbinens välsignelse.

På Wallenbergs jakande svar talade överrabbinen till honom och sade, att enligt Talmud "de män, som förbereda en resa i mänsklighetens tjänst stå under Guds särskilda beskydd". Detta uttrycker Talmud så, sade överrabbinen: Sziche micva énan nizakin!

I en hebreisk bön bad Ehrenpreis om framgång för Wallenbergs mission och om Guds välsignelse och beskydd och gav honom den prästerliga välsignelsen.

Wallenberg mottog med stor rörelse denna för honom ovanliga välsignelse och tog avsked från den djupt rörde gamle överrabbinen med löfte att göra allt som stod i hans makt för de förföljda.

Tiotusental och åter tiotusental kunna vittna om, att han verkligen har infriat det löftet.

Ännu en typisk liten episod har Raouls vänner bevarat i minnet. Före avresan inköpte Raoul en revolver. Han valde en gammal modell, eftersom den var billigare. — Jag måste spara, sade han, eftersom det rör sig om statens pengar.

Raoul nämnde aldrig med ett ord något om det stora inflytande hans familj hade i det svenska samhället. Men när han fick det diplomatiska uppdraget fyllde det honom med en sådan stolthet att han åberopade familjenamnet och sade:

— När en Wallenberg har skickats till utlandet i statens tjänst har det alltid varit hans plikt att göra allt det för sitt land, till vilket namnet Wallenberg förpliktar.

Wallenbergs ideal var för övrigt kusinen, bankdirektör Jacob Wallenberg. Till dr Lauer sade han, att också han skulle vilja göra hemlandet så många tjänster som kusin Jacob gjorde Sverige under kriget.

Jacob Wallenberg, son till Enskilda bankens chef och Ostasiatiska kompaniets grundare Marcus Wallenberg, förde under kriget som svenska finansdepartementets ombud de stora förhandlingar med Tyskland, som hade till resultat, att tyskarna, som plundrade hela Europa, förblev Sverige skyldiga 1,4 miljard svenska kronor. I betraktande av dåvarande fantastiska förhållanden måste detta ses som ett överväldigande resultat. Raoul visste

dessutom att Jacob Wallenberg stod i förbindelse med och delvis finansierade den antinazistiska underjordiska rörelsen i Tyskland.

Sista dagen före resan var inne. Raoul gav en avskedsmiddag för en trängre krets och framlade sina planer för denna. Han sade, att enligt hans åsikt "måste man uppträda storstilat och bestämt". Slutligen tog han avsked från sällskapet med orden: — Jag skall försöka att rädda så många människoliv som möjligt, att slita så många som möjligt från mördarnas klor.

Med detta program börjar Raoul Wallenberg sin resa. Enligt passets personbeskrivning är han: 31 år (f. den 4 aug. 1912 i Stockholm), 170 cm lång, har brunt hår, bruna ögon...

Hans bagage är: två ryggsäckar, revolver, regnkappa och Edenhatt.

Den 6 juli på morgonen startar ABA-maskinen från Bromma flygfält. Han följdes av dr Kálmán Lauer, med vilken han kommit överens om, att om han inte kunde genomföra sin mission i den omfattning som planerats, skulle han skicka ett chiffertelegram. Han bad nu Lauer att efter dettas eventuella ankomst söka upp Sven Salén, så att denne kunde gå upp till UD och begära hans återkallande.

I det ögonblick han går ombord tar han avsked från dr Lauer med orden:

— UD skickar ut mig som humanitär attaché. Jag vet vilket arbete som väntar mig. Jag skall göra vad jag kan för att bederligt fullgöra mitt uppdrag.

SITUATIONEN I BUDAPEST VID WALLENBERGS ANKOMST

Den 9 juli 1944 anlände Wallenberg efter två dagars uppehåll i Berlin till Budapest. Han anmälde sig till tjänstgöring i den lilla palatsliknande villan vid Gyopárgatan 8, där svenska legationen var inrymd, och överlämnade som kunglig kurir till minister Danielsson Gustaf V:s anvisningar om startandet av den omfattande hjälpaktionen.

Vid Wallenbergs ankomst leddes skyddsmaktsavdelningen av attaché Lars Gustafsson Berg. Wallenberg övertog ledningen av B-avdelningen (humanitära frågor), där också legationstjänstemannen Göte Carlsson var anställd. Senare kom också v. konsul Yngve Ekmark från Zagreb, som var tjänsteman vid svensk-ungerska tändsticksfabriken. Därefter anlände Asta Nilsson, som i första hand sysselsatte sig med barnaktionen.

Legationssekreterare Per Anger (Sven Saléns systerson) orienterade honom först om allt som dittills skett. Han omtalade att en mindre organisation redan börjat fungera. För dem, som försetts med provisoriskt pass, existerade ett kontor på legationen, vars tillkomst hade ganska intressanta orsaker.

I april 1944 vågade ingen besöka en utländsk legation, eftersom en Gestapobil ständigt stod framför den på Rózsadomb liggande turkiska legationen och slog ned på alla som gingo dit. Denna nyhet spreds snabbt, och det sades, att det var ett farligt företag att gå till en neutral legation.

De ungerska judarnas svenska släktingar och affärsvänner förhörde sig genom svenska beskickningen i Budapest om sina anhöriga och affärsvänner, och på så vis fördes dessa upp på en lista och senare i ett kartotek. Några få hade med UD:s medgivande erhållit ett s. k. provisoriskt pass. De flesta vågade emellertid inte använda det, utan behöll det i hemlighet och anade inte hur de skulle kunna komma till Sverige med det. Passet betraktade de som det allra sista halmstrået.

I mitten av juni 1944 gav beskickningen sådana provisoriska pass åt de två familjerna Wohl och Forgács, i avsikt att gynna svenska intressen. Forgács var vid denna tid i s. k. arbetstjänst hos Orionfabriken. Passet skickades ut till honom på arbetsplatsen. Man lät honom själv avgöra, vad han skulle göra med det. Beskickningen visste inte själv, vilket värde de provisoriska passen hade och såg i dem ett tveeggat svärd. Wohl försökte emellertid utforska värdet av det. Han skickade upp en person till den officiella främlingskontrollens ledare, ministerialrådet Jenö Sándor, vilken hälsade och sade, att han inte kunde begripa, hur någon som levde i Budapest kunde erhålla utländskt medborgarskap. Om det dock förhöll

Svenska beskickningen i Budapest, Gyopárgatan 8.

sig så skulle vederbörande senast den 1 juli lämna landet, i annat fall bleve han internerad. Sándor vore förresten villig att ge "bedersvakt" till gränsen.

(Orsaken till detta förfarande var den, att Sztójay-regeringen i den ursprungliga förordningen undantagit utländska medborgare från bestämmelserna om plikten att bära stjärna, från de egendomsrättsliga bestämmelserna o. s. v. För sådana främmande staters medborgare måste KEOKH, där alla utlänningar registrerades, utställa ett intyg.)

Legationen gav förutom ett provisoriskt pass ännu ett intyg till Wohl, som efter svaret från KEOKH:s direktör vände sig till en inflytelserik advokat. Karakteristiskt för denna tid är, att denna advokat skrev ut ett intyg på att Wohl icke vore skyldig att bära stjärnan och kunde flytta ut från stjärnhuset, varefter Wohl inlämnade denna ansökan om befrielse från att bära stjärnan till KEOKH. Med stöd av detta intyg kunde också familjen Wohl ta av sig sina stjärnor, flytta bort från stjärnhuset och in i ett annat icke stämplat hus.

Utan stjärna besökte sedan Wohl personligen Jenö Sándor. Efter en lång diskussion förklarade KEOKH:s chef att han höll fast vid att de genast skulle lämna landet, ty annars skulle dessa provisoriska passinnehavare interneras. Under de näst följande dagarna fortsatte förhandlingarna med KEOKH-chefen. Ärendet hamnade slutligen hos polisrådet János Farkass, som till sist begärde en not av svenska legationen, enligt vilken alla de, som fått det provisoriska passet vore att betrakta som svenska medborgare. Legationen skulle också begära, att de befriades från att bära stjärnor och från skyldigheten att deklarera sin förmögenhet samt att slippa få livsmedelsransonerna reducerade.

Legationen skrev också detta brev den 1 juli och på grund av detta utgav KEOKH ett intyg om undantag för innehavare av provisoriska pass. Så började de svenska skyddslingarnas räddning genom KEOKH.

Just då hade Vilmos Forgács öde också vänt sig. I slutet av juni hämtades de internerade från fabrikerna i Ujpest till Békásmegyer, varifrån de deporterades. Sedan man genom att ta ifrån Forgács och hans kamrater alla papper "desindividualiserat" dem, sprang Forgács i sista ögonblicket upp till det i fabriken belägna kontoret, bad om sitt provisoriska pass, som en kristen kamrat tagit vara på åt honom, tog fram det och protesterade mot att han såsom utländsk medborgare släpades bort. Då spelade det svenska passet för första gången en roll som räddningsinstrument inför de ungerska myndigheterna.

Man visste inte vad man skulle ta sig till. Med orden "för dig din jude hjälper det ändå inte", skickade man honom till internering.

Sedan KEOKH utställt ovannämnda intyg, trädde svenska legationen med stöd därav emellan för Forgács skull, varpå han flyttades över i utlänningarnas interneringsläger. Sedan också polisrådet Farkass skrivit ut ett intyg, lämnade han också detta läger. Familjen Forgács hade alltså räddats undan deportering.

I de fortsatta förhandlingarna deltog också en tjänsteman från svenska legationen, dr Mezey, som klargjorde den slutgiltiga texten hos KEOKH. Just då meddelade man honom, att Gestapo också var intresserad i affären. I realiteten hade överstelöjtnanten i poliskåren László Ferenczy, chef för det judiska utrensningsutskottet i Ungern och förbindelseofficer mellan gendarmeriet och det tyska judeutrensande Sonderkommando, beordrat dr Mezey till sig. Under det samtal, som följde i Semmelweisgatan 6, förklarade Ferenczy, att han inom 72 timmar ville ha en lista över de svensk-judiska medborgare, som på grund av provisoriska pass blivit befriade från stjärnor. Dessa måste inom mycket kort tid lämna landet.

När Wallenberg anlände arbetade just fru Imre Rásó, László Turay och

Hugo Wohl på svenska legationen med sammanställningen av denna lista. Wallenberg förhörde sig genast om den nu befriade Forgács erfarenheter. Han sökte utforska, vad de skulle tänka, om han inskränkte sin verksamhet till att ordna utresan för de omkring 600, som fått provisoriskt pass, eller om det skulle gå att organisera en mera omfattande aktion.

Med stor glädje konstaterade han att svaren tillrådde startandet av en större aktion. Det stämde överens med hans mål och hans längtan att rädda så många oskyldiga offer som möjligt.

Samtidigt skaffade han informationer från vida kretsar om läget. Redan den dag han anlände, uppsökte han judiska rådet i Sipgatan 12.

Om detta besök berättar en av hans barndomsvänner intressanta detaljer:
— Den 12 juli liksom i allmänhet under julidagarna, vällde en enorm massa in i mosaiska församlingens hus. Jag uppehöll mig i ordförandens rum, när portvakten släppte in en blåklädd, stjärnfri ung man, som talade tyska. Hans energiska uppträdande gjorde, att man tog honom för en Gestapoman. När han frågade efter ordföranden Stern visade man in honom. Sekreteraren sade endast namnet Wallenberg samt meddelade att han kom från svenska legationen och önskade tala med ordföranden Stern.

Också ordförandens rum är fullt och den unge mannen väntar rådlös. Plötsligt får han syn på en god vän, dr László Petö, går fram till honom och drar sig tillbaka med honom i en fönstersmyg. Dr Petö går så fram till ordföranden, talar med honom och meddelar sedan församlingen att ordföranden har ett viktigt samtal med en av svenska legationens ombud och ber, att man inte skall störa honom.

Så började förbindelserna mellan Wallenberg och det judiska rådet. Wallenberg talade länge med ordföranden Stern. Först av allt överlämnade han prof. Ehrenpreis' på tyska avfattade brev, som i svensk översättning lyder:

"Till herr Samuel Stern, Judiska radets ordförande, Budapest.

Härvarande utrikesministerium har givit hr Raoul Wallenberg i uppdrag att som legationssekreterare vid svenska legationen i Budapest samla informationer om de ungerska judarnas läge, pröva informationerna och ingiva förslag om, hur hjälp skall kunna givas. Jag ber Er och rådets medlemmar — till vilka enligt vad jag har fått veta också överrabbinen i Buda hör — mottaga hr Wallenberg och ge honom varje upplysning som han kan behöva. Skriv ner alla Edra önskningar och alla de förslag som Edert råd önskar överlämna till mig och ge dem till honom. Innehållet i hr Wallenbergs meddelanden kommer att via härvarande utrikesdepartement överlämnas till mig.

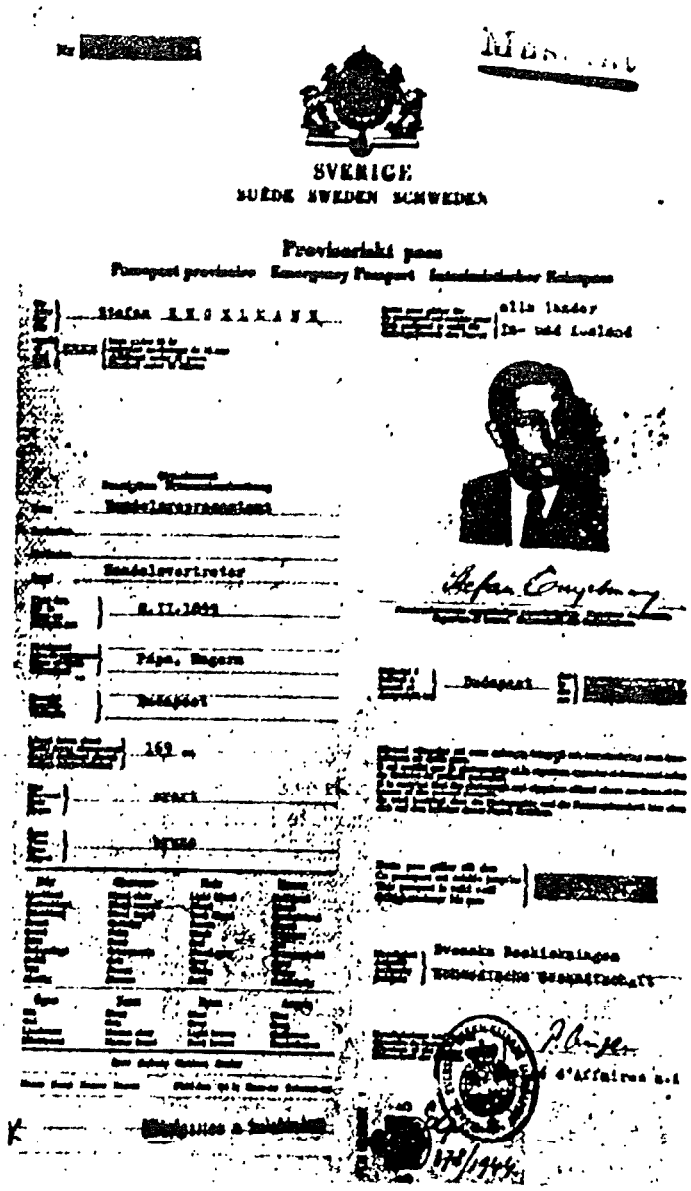

SVERIGE
SUÈDE SWEDEN SCHWEDEN

Provisoriskt pass
Passeport provisoire Emergency Passport Interimistischer Reisepass

Handelsvertreter

Budapest

Svenska Beskickningen

Svenskt provisoriskt pass.

Vår härvarande hjälpkommitté står i kontakt med vederbörande i utlandet och vi komma förvisso att försöka allt, som är möjligt i detta svåra läge.

Med de bästa broderliga hälsningar och i den förhoppningen att våra trosfränder genom Guds nåd skola undslippa det värsta förblir jag

Eder uppriktige

Marcus Ehrenpreis."

Härefter meddelade Wallenberg, att en extra kurir efter några dagar skulle resa till Stockholm med den första rapporten. Han bad därför att snarast möjligt får en trovärdig redogörelse för läget. (Denna skrevo Samuel Stern, dr Ernö Petö och dr Károly Wilhelm redan samma dag och dr László Petö överlämnade den till Wallenberg.)

Därpå uppsökte Wallenberg schweiziska legationens avdelning för bevakande av främmande intressen, som arbetade i f. d. amerikanska legationens byggnad vid Szabadságplatsen. Här lärde han känna konsul Charles Lutz. Han förhandlade med denne och drog sedan också in Miklós Krausz, Jewish Agency's ungerska ombud, i diskussionen. Krausz bodde vid denna tid på schweiziska legationen och organiserade på bästa sätt i Vadászgatans "glashus" den palestinska utvandringsaktionen.

Den 14 juli på kvällen hade Wallenberg sitt första samtal efter ankomsten med Stockholm och Kálmán Lauer. Samtalet varade 25 minuter och den tyska censuren avbröt det vid flera tillfällen.

Raoul berättade:

1. Att judarna i landsortens getton redan alla deporterats.

2. Att en stor del av de deporterade inte längre kunde hämtas tillbaka. (För censurens skull kunde han inte i telefonen berätta något om skräckryktena från Auschwitz, utan bara "skrev om" den fruktansvärda sanningen.)

3. Att pengar och åter pengar behövdes. Utan dem kunde han inte komma någon vart.

Aktionens penningaffärer ordnades med hjälp av dr Lauer. Lauer meddelade att Larsson inbetalat 110.000 kr. för exporten. I enlighet med den uppgjorda coden betydde detta att Iver Olsen, War Refugee Boards ombud, via dr Lauer överlämnat så mycket till det i Stockholms Enskilda Bank öppnade Raoul Wallenbergs Specialkonto. (Inbetalningen skedde i tre olika omgångar: 10.000, 50.000 och 50.000 kr.)

Wallenberg meddelade dessutom att han i dagarna skulle skicka en detaljerad rapport med kurir och bad enträget Lauer, att denne skulle laga så att pengarna snarast möjligt ställdes till hans förfogande.

WALLENBERGS FÖRSTA RAPPORT

Åtta dagar efter ankomsten till Budapest — den 17 juli — avslutade Wallenberg sin första rapport till utrikesdepartementet. Den — liksom Wallenbergs alla övriga rapporter — avfattades på tyska, eftersom den medarbetarstab, som stod till hans förfogande, icke behärskade svenska. Då också flertalet av de uppgifter, som strömmade in från olika håll, lämnades på tyska kom detta att bli det officiella språket. Rapporten lyder i översättning:

De ungerska judarnas läge den 17 juli 1944.

Den 19 mars 1944 drogo de tyska trupperna in i Ungern, som då hade cirka en miljon judiska invånare. Den regering, som då satt vid rodret, hade följt sina föregångares exempel och tillgripit åtskilliga betungande åtgärder mot judarna, dock utan att inskränka deras personliga frihet eller sätta deras liv på spel.

I den regering, som bildades efter tyskarnas intåg, kommo emellertid sådana personer med i ministären, som hyllade principen om judarnas fullständiga utrotande och som, då det gällde förverkligandet av denna utrotningsplan, helt och hållet gingo tyskarnas ärenden. (Statssekreterarna Endre och Baky, vilka uteslutande sysselsatte sig med judefrågan.) Den tyska myndighet här, SS Sondereinsatzkommando, som ledde den ungerska judeaktionen, hade omedelbart efter intåget framställt yrkande på att ett judiskt råd skulle tillsättas. Samtidigt hade överallt i landet omfattande koncentrationsläger inrättats, i vilka 12—15.000 judar ur olika politiska och sociala läger internerats. Enligt tyskarnas försäkran till det judiska rådet hade de garanterat judarna säkerhet till såväl liv som egendom samt rätt att ostört leva sitt kulturella och religiösa liv, även om vissa inskränkningar komme att göras.

I början av april ålades varje såsom jude gällande person — enligt rasläran — att bära den gula Davidsstjärnan. Kort härefter spärrades all judisk förmögenhet utöver 3.000 pengö per person. Sina våningar och möbler måste judarna snart överlämna till de utbombade kristna.

Dessa förordningar hade dock inte direkt berört judarnas fysiska existens. Snart började man emellertid att driva samman de i landsorten levande judarna i getton. Till dessa avgränsade, med stängsel omgivna kvarter, vars fönster mot den yttre världen spikades för med bräder, hade judarna endast fått taga med sig det allra nödvändigaste. Också denna placering visade sig emellertid snart vara av övergående art eftersom

landområdena i gränstrakterna förklarades som krigsoperationsområde. De judar, som hade förts samman i getton, släpades vidare till jätteläger, där de för det mesta måste avvakta sitt vidare öde under bar himmel.

Från och med den 15 maj deporterades utan uppehåll hundratals judar. Några dagar före inlastningen i järnvägsvagnarna omgåvos gettona av ungerska gendarmer, och detektiver i civilkläder gingo in i lägret, där de på ett sällsynt brutalt sätt förhörde de internerade, kvinnor och män, var de gömt undan sina värdesaker. Först efter att länge ha plågat dem lämnade de sina offer. När vagnarna kommo, drevos de olyckliga ut med tillhjälp av tyska SS-män. Man tvingade i genomsnitt in 75—80 män, kvinnor, barn och gamlingar i en vagn med en yta på 20 kvm. De fingo intet annat med sig än de kläder de hade på sig, litet bröd, en spann vatten och en hink för naturbehov. Vagnarna plomberades därefter.

I ett tåg forslas cirka 3.000 personer bort. Sex sådana transporter avgå dagligen. Många avlida givetvis under vägen. Dessa tåg äro åtminstone till 80 proc. dödståg, eftersom deras last levereras direkt till förintelselägren. Två sådana läger äro Auschwitz och Birkenau (i polska Schlesien), vars gaskamrar och krematorier i maj byggts ut enkom för de ungerska deporteringarnas skull. Det är möjligt att någon liten procent av de deporterade interimistiskt placeras i något arbete.

För närvarande kunna de till badhus camouflerade gaskamrarna dagligen förinta 6.000 människor. Liken brännas.

Tills dato har — med undantag för den i Budapest boende — hela Ungerns judiska befolkning, f. n. 700.000 personer, deporterats. Dispositionerna ha varit enhetliga för hela landet. Deporteringarna börjar i öster nära fronten, och närmar sig landets huvudstad, sist drivs judarna i städerna och i samhällena nära Budapest samman på det mest upprörande sätt och forslas utanför landets gränser.

Ringen kring Budapest har slutits. I huvudstaden tvingas judarna in i hus med stora gula stjärnor på fasaden. Rörelsefriheten är starkt begränsad. Så leva ungefär 200.000 människor med små möjligheter att skaffa sig livsmedel. I stadens periferier ha flera tusen fångats och deporterats. Av obekant orsak kan man omkring den 10 juli konstatera en några dagars paus i transporterna. Men den 16 forslas omkring 1.600 personer bort på ett tåg, som emellertid dirigeras tillbaka. Tack vare vem och varför veta vi inte.

Det politiska läget är oklart. Otvivelaktigt arbeta vissa krafter för att förhindra deporteringarna. Resultatet av denna inre kamp kan dock endast bli katastrofal för judendomen. De tyska myndigheterna kräva utan tvekan, att judarna avlägsnas. Mellan statsöverhuvudet och regeringen bestå stora

motsättningar. Man har anledning att frukta, att det spända läget inom kort kommer att leda till en våldsam explosion: statsöverhuvudet och de kristna kyrkorna önska att deporteringarna skola inställas, men statsöverhuvudet kan inte göra sin vilja gällande...

Raoul Wallenberg.
Legationssekreterare.

Som synes skildrar redan den första rapporten läget med sådan exakthet, att vi inte ens i skrivande stund skulle kunna ge en tydligare bild av dessa tragiska händelser. (Den inkorrekta siffran för deporteringarnas offer — 700.000 — har Wallenberg själv rättat i sin nästa rapport.)

P. M. BETRÄFFANDE JUDEFÖRFÖLJELSERNA I UNGERN

Redan följande dag skriver Wallenberg med stöd av nya uppgifter ett mera detaljerat P. M., som han skickar med kurir till utrikesdepartementet tillsammans med den första rapporten. Namnen på dem som informerat honom, meddelar han ännu inte. Det sker först i en senare skrivelse.

Promemorian, som är ett viktigt dokument vid utarbetandet av denna tidens historia, lyder i svensk översättning:

Härmed framlägges en av en förtroendeman utarbetad sammanfattning av dagssituationen:

Med hänsyn till författaren, som utomordentligt väl känner till läget, vill jag först vid ett senare tillfälle tillkännage hans namn. Samtidigt översänder jag rapporten nr 2 från en tidigare citerad källa. Innehållet i dessa båda bilagor överensstämmer väl med allt, som jag hittills erfarit från andra håll.

Eftersom följande uppgifter härstamma från olika sagesmän, komma dessas namn att anges senare, varvid de i originalet angivna siffrorna åberopas.

Förhållandena i uppsamlingslägren.

Föräldrarna till en av mina sagesmän (3) transporterades den 1 juni i riktning mot Polen. Av en tillfällighet dirigerades tåget tillbaka till det bekanta lägret vid Békásmegyer, sannolikt resultatet av ärkebiskop Serédys intervention. Min sagesman erhöll ett utsmugglat meddelande från sina föräldrar, enligt vilket de voro utan både mat och dryck. Han begav sig till lägret och med tillhjälp av mutor lyckades han genom taggtråds-

stängslet smuggla in ett paket med mat och dryckesvaror. Föräldrarna fördes senare till Polen.

En annan sagesman (4) besökte den 25 maj uppsamlingslägret i Kassa. Lägret förevisades honom av dess chef, baron Fiedler, för vilken han samma dag föreställts av en god vän. Enligt baron Fiedlers uppgift skulle ursprungligen 16—17.000 människor ha varit i lägret, som omfattade cirka ett och ett halvt joch. Lägret hade fyllts omkring den 12 maj, och den 15 hade människorna överförts till det nyinrättade gettot i Kassa. Efter tre dagars uppehåll där drevos de åter tillbaka till lägret och den 19 maj började deporteringarna. Vid min sagesmans besök på platsen voro ännu cirka 8.000 personer i livet. De voro emellertid ytterst utmattade. Temperaturen höll sig mellan tio och elva grader, vädret var dåligt, det regnade och blåste. De internerade hade lägrat sig under smala skyddstak, som buros upp av träpelare. Inlastningen i vagnarna skedde efter namnupprop och sedan SS-folket gjort en synnerligen närgången kroppsvisitation. Både män och kvinnor tvingades att klä av sig nakna. Vid ett tillfälle sökte en moder att gömma sitt lilla barn under en vagn. Barnet upptäcktes, någon tog det i benen och kastade det med våldsam kraft över huvudena in i vagnen.

Vagnen var så fullpackad, att människorna endast kunde stå. Enligt min sagesman skall baron Fiedler ha berättat, att han, sedan några judar hade flytt ur lägret, låtit hänga upp deras anhöriga i fötterna och — androm till varnagel — "pryglat dem mellan benen".

Transporter till utlandet.

En tjänsteman, som i sitt arbete noggrant kunnat iaktta transporterna, betecknade dessa som avskyvärda och obeskrivligt brutala, i ett samtal med min sagesman (4). Reskosten hade ofta endast bestått av en brödlev per vagn, ibland endast av en halv lev och två hekto marmelad. En spann vatten fanns i varje vagn. Restiden brukade vara fem dagar. Många dödsfall förekommo.

Behandlingen i Auschwitz, Birkenau ock Waldsee.

De i bifogade rapporter gjorda påståendena, att alla utom de arbetsföra männen och unga kvinnorna dödades, bekräftas av det faktum att man erhållit brevkort från dessa båda kategorier men icke från äldre personer. En journalist, som tjänstgjort i det ungerska flygvapnet och nyligen återkommit från Kattowitz-trakten, har bekräftat dessa förhållanden. Själv har jag ännu inte hunnit träffa honom.

Reaktionen i Ungern.

De flesta ungrare, som man talar med, skämmas över vad som händer och påstå att brutaliteterna icke utövas av ungrare utan uteslutande av tyskar. Detta är emellertid inte sant. Antisemitismen har djupa rötter i Ungern. Hjälpåtgärderna ha inskränkt sig till, att man försett den egna vännen med livsmedel och gömt honom. Många beklaga sig över judeförföljelserna samtidigt som de påpeka att Ungern genom dessa gått miste om utlandets sympatier. Man fruktar, att Ungern vid ett eventuellt fredsslut kommer att behandlas sämre än Rumänien, eftersom man vet att Rumänien på sista tiden börjat bedriva en betydligt mildare judepolitik. Det tycks emellertid som om denna åsikt endast breder ut sig inom de ledande industrikretsarna. I stället blottar man en viss nyfikenhet ifråga om det straff, som väntar dem, vilka aktivt deltagit i dessa brottsliga handlingar.

I detta sammanhang kan också nämnas, att man i vissa kretsar förmodar, att judarnas närvaro innebär ett visst skydd vid bombardemangen. Man tycks tro, att judarna med avsikt placerats kringspridda i 2.600 judehus över hela Budapest i stället för i getto. Och samma skäl trodde man ha dikterat beslutet att de judiska arbetspliktiga inte ha rätt att uppsöka skyddsrummen under ett bombardemang.

Flyktmöjligheter.

Eftersom man måste ha livsmedelskort, dopattest och identitetskort, vidare är skyldig att bära Davidsstjärnan samt hindras av utegångsförbud under största delen av dagen är det utomordentligt svårt för en jude att genom flykt undkomma sitt öde: i all synnerhet som bevakningen är stark både på gatorna och inom judehusen. Därtill kommer bristen på kontanta betalningsmedel, den kristna befolkningens ljumma sympati och landets öppna, lättöverskådliga topografi.

I Budapest torde 20—25.000 judar leva gömda hos sina kristna vänner. De som ha stannat kvar i judehusen äro huvudsakligen barn, kvinnor och gamla människor. Männen äro i arbetstjänst. Under första veckan i juli döptes ett stort antal personer av katolska präster. Numera är man dock mera återhållsam och fordrar en tre månaders kurs före utdelandet av dopet.

Många präster häktas. Man hade hoppats att man genom dopet skulle bli befriad från att bära Davidsstjärnan. Antalet döpta judar i Ungern torde dock högst vara 70.000. Vissa små möjligheter förefinnas att tillägna

sig utbombade och dödade ariers papper, men dessa betinga i allmänhet mycket högt pris. Däremot känner jag personligen inga fall av förfalskade identitetskort, och tryckerierna äro så strängt kontrollerade, att det knappast föreligger några möjligheter att rädda sig på denna väg.

Det socialdemokratiska partiet är i princip judevänligt, men det är praktiskt taget lamslaget och har inte kunnat hjälpa mycket. Det kommunistiska partiets inställning och verksamhet känner jag inte till.

Mutor.

Ett järnvägståg med 1.200 judar har avgått för ganska länge sedan till Spanien för vidare befordran till Palestina. Det står emellertid för närvarande i Hannover. Antagligen har — utan att regeringen vet något om det — en överenskommelse träffats mellan judiska rådet och Gestapo, som å sin sida angivit att dessa judar skulle deporteras på vanligt sätt — d. v. s. till avrättning. Priset skall ha varit 80.000 pengö per person, men jag har ingen möjlighet att kontrollera uppgiften. Flera enstaka smugglingar tyckas ha verkställts av Gestapo efter en föregående penningutpressning. Dock påstår man, att offren i alla fall till sist dödats.

Utom det i en tidigare rapport omnämnda känner jag intet fall, där någon kunnat rädda sig ur ett interneringsläger. Av ett anonymt brev, som kommit legationen tillhanda, framgår det emellertid att brevskrivaren undkommit ur lägret i Békásmegyer. På det hela taget tyckas mutor ha förekommit i betydligt mindre omfattning än man kunde ha väntat, kanske bl. a. därför att hela uppsamlings- och transportproceduren skett så mekaniserat hastigt och opersonligt, att de utomstående, som velat hjälpa, helt enkelt inte hunnit tala med vederbörande lägerchef.

Manfred Weisskoncernens ägare räddas.

Hela familjen Weiss — 39 personer — har fått lämna Ungern. De har uppehållit sig en månad i Purkersdorf i närheten av Wien varifrån de fortsatt resan till Lissabon, dit de som bekant ha anlänt. President Chorin befinner sig i London, där han enligt uppgift från härvarande SS-män bedriver anti-ungersk propaganda.

Enligt överenskommelse kvarhölls baron Alfons Weiss, direktör Franz Mautner och baron Georg Kornfeld, den senare frivilligt åtföljd av hustru och son. De äro gisslan i Tyskland, den förre i Gmünden, de senare i Wien. De behandlas väl och en av herrarna lär ensam få resa till utlandet varannan vecka. Weisskoncernen har på 25 år utarrenderats till ett Gestapo

tillhörigt bolag för en i förskott erlagd arrendesumma på en miljon riksmark och fyrahundratusen dollar. Firman har alltså övergått i Gestapos SS-grupps ägo och ej i Göringverkens.

Budapest den 18 juli 1944.

Raoul Wallenberg.
Legationssekreterare.

PROTOKOLLEN FRÅN AUSCHWITZ

Till detta memorandum har Wallenberg också fogat följande protokoll:

"Sedan två slovakiska judar flytt från Birkenau den 7 april 1944 var upprördheten i lägret synnerligen stor. Politiska avdelningen inledde omedelbart en stort upplagd undersökning, under vilken flyktingarnas vänner och överordnade strängt förhördes, dock utan framgång. Eftersom flyktingarna voro gruppfunktionärer blevo som straff — eller måhända av försiktighet — samtliga judiska funktionärer berövade sina poster. Med rätta förutsattes att flykten skett från byggområdet nummer tre, varför bevakningskedjan förkortades så att den nu gick rakt genom detta område.

Den 1 april 1944 ankom en transport grekiska judar av vilka 200 placerades i lägret, medan de övriga cirka 1.500 omedelbart ihjälgasades.

Mellan den 10 och 15 april anlände ungefär 5.000 arier, till största delen polacker, vilka tillsammans med en 2—3.000 kvinnor från det likviderade lägret Lublin-Majdanek fördes till Birkenau. De erhöllo numren 175.000—181.000. Bland kvinnorna voro ungefär 300 polska judinnor. De flesta av de ankomna voro sjuka och försvagade. Enligt erhållna informationer ha de friska arierna sänts till tyska koncentrationsläger. Av dessa arier ha vi fått veta följande om de därvarande judarna:

Den 3 november 1943 avrättades samtliga judar, d. v. s. 11.000 män och 6.000 kvinnor i lägret i Lublin-Majdanek.

Vi kunna erinra oss att SS-förbanden i Birkenau vid denna tid berättat för oss, att Lublin överfallits av partisaner varför en del av SS-manskapet i Birkenau tillfälligt dirigerats dit.

I lägret Majdanek måste judarna på fält nr 5 gräva djupa gravar. Den 3 november fördes de i grupper om 200—300 hitut, skötos ned och begravdes. Allt var över på två timmar. Öronbedövande musik ackompanjerade massavrättningen för att skotten skulle överröstas. Endast 300 flickor, som voro sysselsatta med vägröjnings- och skrivarbete, förblevo i livet. De kommo till Birkenau tillsammans med denna grupp. Tre dagar

efter sin ankomst blevo de på order från Berlin gasade och brända. Av misstag undkom två flickor. Följande dag skötos de ned, och kanslisten som varit orsak till misstaget, avskedades från sin plats.

Lublinjudarnas öde framkallade en fruktansvärd depression bland internerna i Birkenau. Man fruktade att också Birkenau skulle likvideras så som Lublin.

I slutet av april anlände ytterligare grekiska judar. Av dessa fördes 300 i läger medan ungefär 3.000 avrättades.

Ytterligare transporter anlände i början av maj (mindre och större) med holländska, franska, grekiska och belgiska judar samt polska arier. De flesta placerades i Bona-huset i Auschwitz. Den första sändningen ungerska judar anlände omkring den 10 maj till Birkenau. Dessa kommo från uppsamlingslägren och fängelserna i Budapest. En del hade också tagits till fånga på gatorna och stationerna i Budapest.

Vi har haft tillfälle att tala med några kvinnor: syskonen Ruth och Mici Loránt i Zsolna, Ruth Quastler, Bratislava, Irén Roth, Nagymihály och fru dr Barna Fuchs.

Transporten införlivades i lägret efter den sedvanliga renraknings- och tatueringsproceduren. Männen erhöllo nummer från 188.000. Kvinnorna fördes till kvinnoläger. Ungefär 600 män, bland dessa 150 i åldern mellan 45—50 år fördes till Birkenau, där de tilldelades olika arbetsuppgifter. De övriga stannade i Auschwitz, där de sysselsattes med byggarbeten för Bonafabriken.

Medlemmarna av denna transport äro alla i livet. Inte en enda av dem har förts till gaskammaren, som annars är brukligt. I de brev, som de tillätos skriva till de anhöriga, tvingades de att som uppehållsort skriva Waldsee.

I mitten av maj började de ungerska masstransporterna till Birkenau. Dagligen anlände 14—15.000 judar. Vägen från lägret till krematoriet gjordes i ordning i raskt tempo under arbete dygnet runt, så att transporterna kunde föras direkt till krematoriet. Av de deporterade fördes omkring 10 proc. till lägren. De övriga gasades och förbrändes omedelbart. I Birkenau gasades flera judar ihjäl än någonsin tidigare, och Sonderkommandot utökades från 600 till 800 personer, vägröjningskolonnerna från 150 till 700 personer. Tre krematorier arbetade dag och natt, det fjärde sattes i stånd. Då det visade sig att krematoriernas kapacitet icke var tillräckligt stor, grävdes i Birkenwald fyra gravar om vardera 50 meters längd och 15 meters bredd, där liken dag och natt förbrändes.

Förintelsekapaciteten är efter detta obegränsad. De som överleva — ungefär 10 proc. — tillhöra inte lägrets ordinarie nummer. De bli visser-

ligen renrakade och måste bära fångdräkt, men de tatueras inte. De placeras i lägrets specialavdelning C och skickas därifrån så småningom till olika läger i riket, som t. ex. Buchenwald, Mauthausen, Grossrosen, Gusen, Flessenburg, Sachsenhausen o. s. v. Kvinnorna placeras tillfälligt i zigenarelläger i separata block. Sedan transporteras de vidare. Judiska flickor från Slovakien bruka vara blockledare.

De första transporterna kommo från Munkács, Nagyszöllös, Nyíregyháza, Ungvár, Huszt, Kassa, Beregszász, Máramarosziget och Nagyberezna.

Ledare för de ungerska transporterna är Hauptsturmbannführer Höss, tidigare lägerkommendant. Han är numera ständigt på väg mellan Auschwitz och Budapest. Den nuvarande lägerkommendanten i Birkenau är Höss' tidigare adjutant, Hauptsturmführer Kramer.

Numren 187—189.000 fingo 1.600 franska arier i Birkenau, huvudsakligen intellektuella, framstående fransmän, höga officerare, representanter för den franska finansvärlden, kända journalister, politiker och — som det påstods — f. d. ministrar. Vid deras ankomst gjorde en del av dem myteri. SS-manskapet var ytterst brutalt mot dem, och en del av dem blev nedskjutna på ort och ställe.

Fransmännen uppträdde sällsynt modigt och självmedvetet. I Birkenau isolerades de strängt och fingo inte komma i kontakt med någon. Efter två veckor skickades de på order från Berlin till koncentrationslägret i Mauthausen.

Sedan mitten av maj få de nykomna judarna inte längre såsom förut löpande nummer. En ny serie har börjat med ett A framför numret. Anledningen till denna förändring är oss obekant. Intill dagen för vår flykt, d. v. s. den 27 maj 1944, har 4.000 judar försetts med nummer ur denna serie. Ett hundratal judar från Holland, Frankrike och Italien har sista tiden kommit till lägret samt 3.000 judar, som den 23 maj anländer från Theresienstadt. De föres samtliga utan föregående rakning till sina landsmän, som vistades i Birkenau sedan den 20 december 1943 och vilkas karantän utlöper den 20 juni 1944. De hade placerats i II b.

Enligt meddelande från en i Sonderkommandot arbetande jude avlade Himmler ett besök i Birkenau den 15 eller 16 maj 1944. Vid denna tid var jag själv ögonvittne till, hur tre bilar med fem civilpersoner körde fram mot krematoriet. Den citerade juden ur Sonderkommandot berättade, att såväl han som också andra kände igen Himmler i en av dessa civilpersoner. Han besiktigade krematoriet I och efter en halv timma avlägsnade han sig tillsammans med sina följeslagare. Nästa dag meddelade tidningarna

i Schlesien att Himmler uppehöll sig i Krakau. I enlighet med detta var alltså informationen riktig.

Ännu en intressant händelse, om vilken jag hörde berättas av samma person i Sonderkommandot. Det var en sensommardag 1943. Till Auschwitz anlände en kommission bestående av 4 holländska judar — herrar av förnämt utseende. Lägerledningen hade tydligen redan tidigare informerats om detta besök. De i Auschwitz befintliga holländska fångarna fingo bättre kläder, riktiga matbestick och soldatskålar vid bordet och också finare kost. De fyra mottogs mycket artigt. De fingo bese lägret, vars byggnader, gräsmattor och ordning verkligen gjorde ett gott intryck. Man visade dem de holländska judarna och förklarade att detta endast var en del av holländarna, medan de övriga voro utplacerade i andra läger.

De fyra herrarna tycktes mycket belåtna. De uttryckte också en önskan att få se krematoriet, som de just hade hört talas om. Man förklarade sig genast villig att visa dem det krematorium, i vilket de i Birkenau avlidna brändes. Lägerledaren Aumeyer reste med dem till Birkenau, visade dem krematoriet — och lät skyndsamt skjuta de fyra herrarna. Det påstås att ett telegram avgick till Holland något senare, enligt vilket de fyra herrarna fallit offer för en bilolycka.

I Auschwitz finns det en biologisk experimentstation, där civila SS-män och fångläkare sysselsätta sig. Man utför experiment uteslutande på judiska kvinnor och läkare. Hittills ha inga slovakiska kvinnor varit bland offren. Också på män utföras experiment, men dessa äro separata.

Till följd av dessa experiment ha många avlidit. Efter vad vi hört äga konstlade befruktningar rum, kastreringar och dylikt. Som försöksmaterial tjäna ibland också zigenare.

Block X, där dessa experiment företagas, är fullkomligt isolerat. Fönsterluckorna äro ständigt stängda. Ingen får komma in.

Hittillsvarande kommendanter i Auschwitz och Birkenau äro: Aumeyer, Schwarzhuber, Weiss, Hartenstein, Höss och Kramer.

På samma sätt som det just lyckats två slovakiska judar att den 7 april 1944 fly från Birkenau har det också lyckats ytterligare en slovakisk och en polsk jude att fly från Birkenau.

Deras rapporter stämma fullkomligt överens med de två slovakiska judarnas. Sina upplevelser och iakttagelser från den 7 april 1944 till den 27 maj, d. v. s. till flykten ha de skrivit ner här. De ha också berättat om flera händelser, som icke nämnts i tidigare rapporter och som också nedskrivits här."

Detta protokoll, vilket Wallenberg skickar som första rapport till Stockholm, går snart genom hela världspressen och avslöjar nazismens verk-

liga ansikte och den av tyskarna dittills envist förnekade masslakten i Auschwitz-Birkenau.

Samme kurir medför också ett brev till Sveriges konung från tre medlemmar i det judiska rådet, ordföranden Samuel Stern, dr Ernö Petö och dr Károly Wilhelm. I detta frambära de i de ungerska judarnas namn sitt tack för Majestätets lyckosamma intervention. De skildra också det fruktansvärda, som håller på att hända, och framhålla nödvändigheten av en internationell hjälpaktion.

Brevets avsändande är ett ingalunda riskfritt företag. Man måste i dessa tider vara beredd på att tyskarna t. o. m. undersöka de kurirer, som fara genom landet. Verkligt spännande dagar följa också. Meddelandet om kurirens ankomst till Stockholm låter vänta på sig. Först efter en avsevärd försening anländer det.

WALLENBERGS PRIVATBREV

Men kuriren har också privata brev i posten. Ett är adresserat till Wallenbergs moder och ett — en privat rapport om verksamhetens gång — är adresserat till dr Lauer. Det senare, som ävenledes är skrivet på tyska, lyder i svensk översättning:

... Käre Koloman!

Om det vore möjligt att få hem de 649 personerna, så skulle man naturligtvis fortsätta den humanitära aktionen enligt de riktlinjer, som äro möjliga att följa. Personligen har jag tänkt mig följande möjligheter:

a) Ett Röda korsläger inrättas, vilket mottar såväl judar som andra, men hittills har den ungerska regeringen avböjt förslaget att Röda korset skulle befatta sig med judarna.

b) Pengar delas ut till olika förtroendemän, som jag vet ha sysselsatt sig med att rädda judarna. Dessa personer skola huvudsakligen använda pengarna till att skaffa judarna tak över huvudet och förse dem med dopattester och identitetskort. Jag är övertygad om att man på detta sätt kan rädda många. Kostnaderna för varje person skulle naturligtvis bli väsentligt mindre än om man skulle försöka få dem ut ur landet med tillhjälp av mutor. Jag ber Dig försöka åstadkomma att jag får fritt förfoga över ett pengöbelopp för detta ändamål. Naturligtvis är det möjligt att jag bedrar mig själv, när jag väljer dessa personer, men jag tror mig redan ha en del förbindelser, som jag vågar betrakta som allvarliga.

avskr 2 ex

Königlich
Schwedische Gesandtschaft

Lieber Kollegaat

Das und falls die Heimatsbehörden 4000 Personen gestatten würden so sollte man selbstverständlich die humanitäre Aktion weiter fortsetzen in Anbetracht der Möglichkeiten welche möglich sind. Persönlich habe ich mir folgende Möglichkeiten vorgestellt.

a./ Ein Notstandslager wird eingerichtet in welchem sämtliche Juden wie andere aufgenommen werden, aber die jetzt hat die ungarische Regierung abgehalten, dass sich das Rote Kreuz mit Juden befassen soll.

b./ Geld wird verteilt an verschiedene Vertrauenspersonen von mir, von denen ich weiss, dass sie sich mit der Rettung von Juden beteiligt haben. Diese Personen werden die Gelder hauptsächlich dazu verwenden die Juden aus Budapest und ausserhalb und sie mit Taufscheinen und Identitätskarten zu versehen. Ich bin überzeugt, dass man in dieser Weise viele Tausende retten kann, und die Kosten für jede Person sind viel kleiner als wenn man auf den Deportationsweg versuchen würde die Leute aus dem Land zu bringen. Ich bitte Dich jedoch zu versuchen, dass ich ungefährt über die benötigten Pengobeträge verfügen kann. Selbstverständlich kann ich mich bei meiner Personenauswahl täuschen, aber ich glaube ich habe schon einige Verbindungen die als ernst betrachtet werden können.

c./ Man wird weiter versuchen Verhandlungen einen Transport nach Schweden oder nach Palästina auf offiziellem Weg zu erreichen ohne dafür etwas zu zahlen, wie Kinder will die schwedische Versammlung Stockholm unterbringen. Ich glaube ob dies kein Irrtum ist, Langlet hat ein Telegramm bekommen am 13.7.

d./ Über die Möglichkeit tatsächlich deutsche oder ungarische Stellen mit Erfolg zu bestechen werde ich später berichten. Ich glaube solche Versuche werden von den betreffenden Leuten viel für Repressalien ausgesetzt ist.

Von Milos bekomme ich hoffentlich morgen Bescheid ob er uns bis zu 1,000,000 Pengo geben kann.*)

Es ist ein grosser Mangel an Zahlungsmittel deshalb schwierig auf zu verschaffen.

Über die Lage ist natürlichen offiziell berichtet worden.

Ich werde versuchen in ganz kurzer Zeit wegen Berichterstattung nach Lissabon zu kommen.

Es grüsst Dich

Wallenberg

Budapest, den 18. Juli 1944.

*) Langlet sp 1,000,000 [illegible] selbstverständlich nicht zu haben.

Wallenbergs brev till dr Lauer 18 juli 1944.

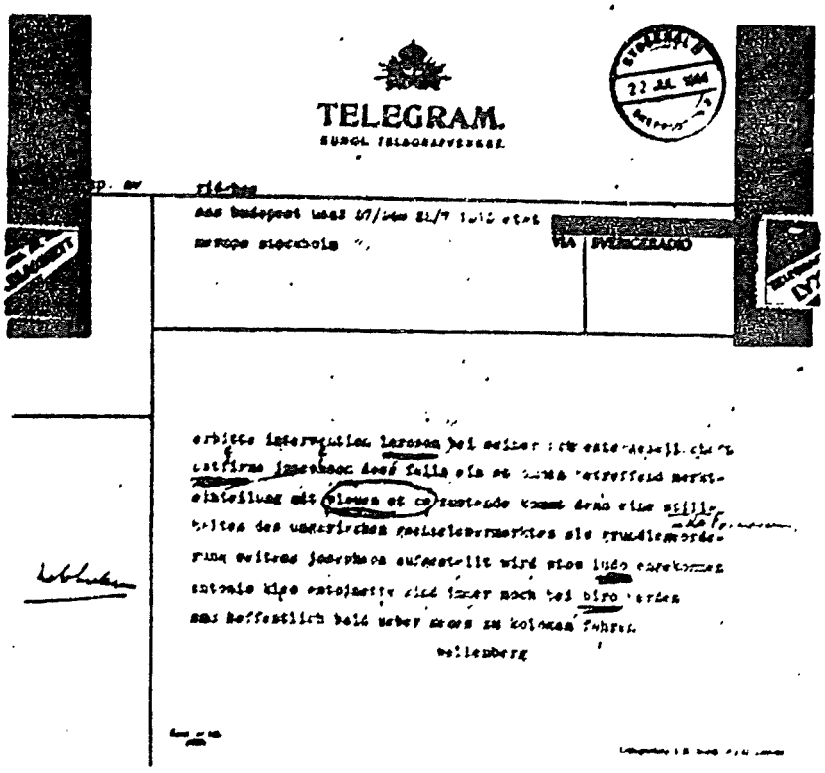
TELEGRAM.

Wallenbergs telegram till Lauer.

c) Man skall vidare försöka att på officiell väg få en transport till Sverige eller Palestina till stånd utan att betala därför. Mosaiska församlingen i Stockholm vill ta hand om 200 barn. Undersök om detta stämmer. Langlet har fått ett telegram om det den 17 juli.

d) Om möjligheten att verkligen framgångsrikt muta ungerska eller tyska officiella personer kommer jag att skriva senare. Jag tror, att sådana försök till närmanden av vederbörande kan utnyttjas i utpressningssyfte.

Bristen på betalningsmedel är stor. Det är därför svårt att skaffa pengö.

En utförlig officiell rapport om läget avgår samtidigt. Jag skall försöka att komma hem för rapport inom den närmaste tiden.

Med hjärtliga hälsningar

Budapest den 18 juli 1944. *Raoul Wallenberg.*

Den 22 juli skickar Wallenberg ett telegram till dr Lauer i Stockholm. I det på tyska avfattade telegrammet ber han med tillhjälp av den överenskomna coden, att hrr Johnson och Olsen, om en tyskanglosachsisk fred skulle komma till stånd — dylika av tyskarna inspirerade rykten cirkulerade i den neutrala pressen — icke skola glömma att söka en lycklig lösning av den ungerska judefrågan.

Också i Budapest gick vid denna tid ryktet om separata fredsförhandlingar, vilka sattes i samband med attentatet mot Hitler den 20 juli.

Den 24 juli skickar Wallenberg för ovanlighetens skull ett svenskt brev, som han själv skrivit ned på maskin, till dr Lauer, i vilket han bl. a. skriver följande:

Kungl. Svenska Beskickningen. Budapest den 24 juli 1944.

... Tack för Ditt brev av den 17 och telefonsamtal.

Enligt min uppfattning borde hjälpaktionen gå vidare i största skala. Den bästa hjälpen vore om ungrarna finge klart för sig, vilken dum politik de bedriva med hänsyn till Rumäniens milda behandling av judarna. Säg åt Larsson och Gustafsson detta. Det är nödvändigt att jag har pengar att röra mig med. För att organisationen och transporten skall kunna ske smärtfritt har jag anställt 12 nya personer, till största delen frivilliga, och vi ha belagt ett nytt hus för repatrieringsaktionen. Det vore alldeles felaktigt att tro, att Sveriges roll vore slutspelad i avseende på möjligheten att bringa hjälp åt judarna, så snart repatrieringsaktionen är genomförd. Närmare hoppas jag kunna förklara vid mitt besök i Stockholm.

Raoul.

ETT ANDRA P. M. ÖVER DE UNGERSKA JUDARNA

Efter knappt två veckor inlämnar Wallenberg ytterligare ett P. M. till svenska utrikesdepartementet, vilken ännu mera exakt skildrar de ungerska förhållandena:

P. M. över judarnas behandling i Ungern.

Sedan promemorian den 18 juli ha deporteringarna icke upptagits i större skala. Däremot ha mindre transporter dels i tredjeklassvagnar farit över gränsen vid Kassa efter den 10 juli, då de större deporteringarna som bekant avbrötos. Lägret i Sárvár tömdes under denna tid till största delen fullständigt och invånarna skickades över gränsen.

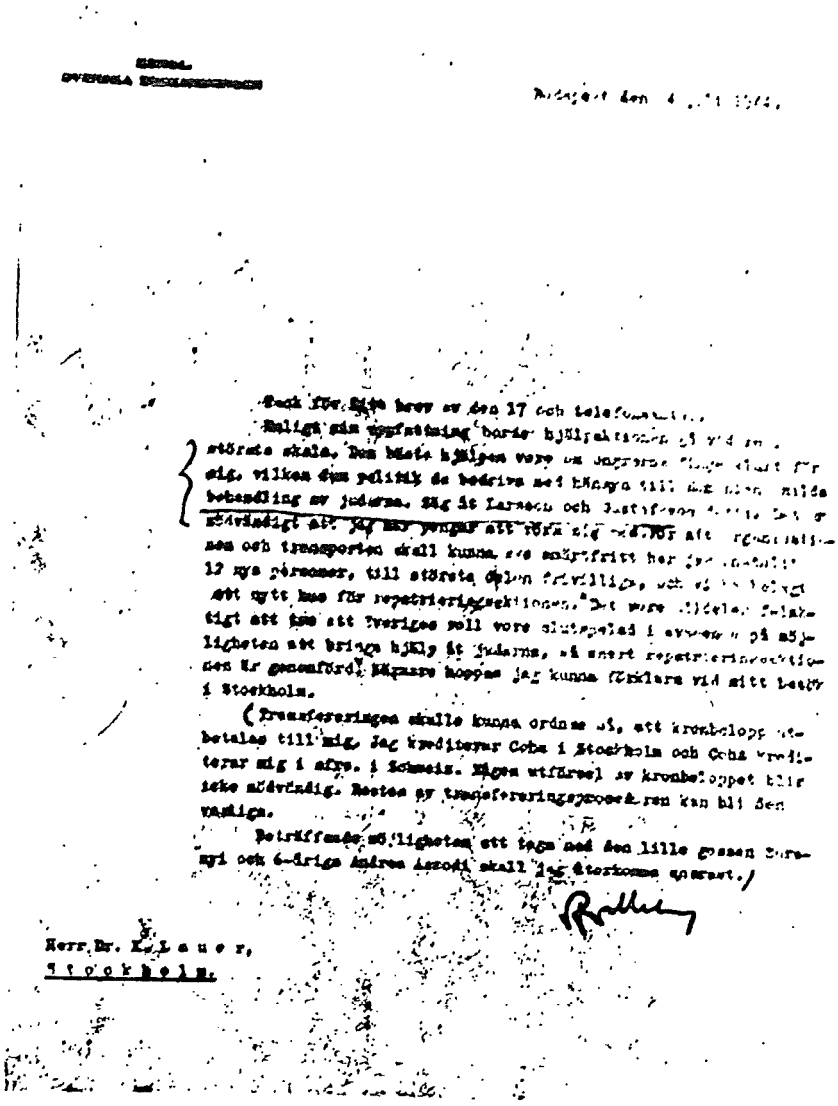

Herr Dr. K. Lauer,
Stockholm.

Wallenbergs brev till Lauer den 24 juli 1944.

Alla medel användes synbarligen för att hemlighålla saken. Så fördes t. ex. judarna bort utan att ha den föreskrivna stjärnan på sig. Detta var förhållandet på östbangården den 26 juli kl. 20.50. Den 19 juli bortfördes

1.650 personer, delvis arier och huvudsakligen intellektuella, från Kistaresca via Hegyeshalom till Tyskland.

Den 20, 24 och 25 i samma månad kringgrändes enligt trovärdiga ögonvittnen vissa märkta hus i staden och invånare i alla åldrar bortfördes till arbetstjänst i stadens närhet. Behandlingen i arbetstjänsten är i allmänhet god. Organisationen ledes numera av general Lázár, vilken betraktas som human.

Stämningen bland folket.

Befolkningen har under denna period börjat intaga en mera oppositionell hållning såväl i judefrågan som i andra frågor, dock utan att den tagit sig uttryck i någon påvisbar handling.

Riksföreståndarens inställning till judefrågan

belyses av det väsentliga faktum, att deporteringarna bortsett från en del smärre ingrepp har inställts. Bland annat blev i två kontrollerade fall tåg med deporterade beordrade att vända tillbaka, sedan de nästan hade nått gränsen.

Att Horthys makt är en faktor framgår även av det förhållandet, att när det ovan nämnda tåget med intellektuella internerade åter skickades över gränsen av Gestapo, hölls hela det judiska rådet under kontroll av Gestapo, så att ingen skulle kunna nämna något för riksföreståndaren, som i detta fall synbarligen hade haft tillräcklig makt för att dirigera tåget tillbaka.

Det är numera bekräftat, att den direkta orsaken till inställandet av deporteringarna var svenske konungens telegram till riksföreståndaren.

Behandlingen i vagnarna.

Ett tillförlitligt ögonvittne har lämnat en rapport över förhållandena under resan till deporteringsorterna. Ifrågavarande sagesman, en internationellt känd vetenskapsman, lastades tillsammans med 75 andra personer under slag och misshandel in i en vagn. Själv fick han ett blödande sår i ansiktet. De deporterade kunde ta med sig mat och dryckesvaror.

Vagnen var plomberad i fyra och en halv dagar och under denna tid utdelades ingen proviant. De, som olyckligtvis inte tänkt på att ta med sig något, erhöllo mat av sina medresenärer. Det var så trångt i vagnen att alla under hela tiden endast kunde sitta på sitt bagage. Hettan var fruktansvärd. En person dog i Hegyeshalom och kastades ut där, sedan

vagnens plombering brutits upp. Av vänliga människor fingo resenärerna varje dag vatten. Annars skulle säkert flera ha avlidit.

Av okänd anledning hämtades vår sagesman ut ur vagnen i Wien och skickades tillbaka. De övriga personerna sändes vidare. Två personer blevo vansinniga under färden.

Sündermanns tal.

Enligt meddelande från chefen för härvarande utrikesministeriums pressavdelning har man i ministeriet gjort ett utkast till ett försvar för judeförföljelserna liksom också ett dokument över händelserna i Auschwitz och skickat dem till Berlin för godkännande. Men i Berlin godkändes inte utkastet. Dock använde man konceptet som basis för ovannämnda tal, vilket som bekant huvudsakligen gick ut på att bevisa att judarna själva voro skuld till det behandlingssätt de rönte, samt att de behandlades väl såväl i Polen som i Tyskland. Sündermann-talets tongångar gick igen i legationsrådet Grells framställning, där han bl. a. betonade, att de deporterade judarna i princip kunde fritt använda sig av postverket. Vid en av undertecknad omedelbart företagen kontroll av detta förhållande visade det sig, att antalet ankomna brevkort från deporterade judar under tiden 15 maj till 12 juli endast var 14.000, alltså högst 3 proc. av samtliga deporterade. Det kan alltså inte vara fråga om någon "fri" brevbefordran, om man utgår från den officiella ståndpunkten, att största delen av judarna ännu befinna sig i livet.

Livsmedelstilldelningen

	För icke judar	*För judar*
Mjöl per månad: Vetemjöl	2.100 gr	2.100 gr
Rågmjöl	700 gr	250 gr
Bröd per dag	250 gr	250 gr
Fett per månad	600 gr	—
Olja per månad	—	300 gr
Kött per vecka	100 gr	100 gr
Fläsk per vecka	100 gr	—
Socker per månad	1.400 gr	300 gr
Smör endast för icke judar.		
Vallmofrön för icke judar.		
Risgryn för icke judar.		
Paprika för icke judar.		
Ägg för icke judar.		

Namnen på de i promemorian den 19 juli 1944 nämnda sagesmännen äro: 1) Det judiska rådet. 2) Härvarande representant för Jewish Agency, Miklós Kreusz. 3) Magda Biró, lärarinna. 4) Lászlo Kelemen, representant i Budapest för Mellaneuropeiska handelsbolaget. 5) K. M., apotekare. 6) Dr Géza Soós. 7) Miklós Kertész, soc.-dem. parlamentsledamot. 8) Korányi.

De deporterade judarnas antal.

Den i den tidigare rapporten — av den 19 juli — icke ifyllda uppgiften över de ifrågavarande dag avgångna vagnarna kunde inte erhållas. Däremot var de deporterades antal den 1 juli cirka 333.000. Antalet sedan dess deporterade kommer att meddelas senare. Här cirkulerande uppgifter, att antalet den 12 juli skulle ha varit 680.000 synes vara överdrivet.

Budapest den 29 juli 1944.

Raoul Wallenberg.

WALLENBERG FÖRSLAG TILL HJÄLPENS ORGANISATION

Till denna detaljerade rapport om det sätt på vilket judarna behandlades, bifogar Wallenberg samma dag sitt förslag om hur hjälpen bör ges. Planen vittnar om en mycket skarp blick för vad framtiden bär i sitt sköte:

PM angående hjälpen till Ungerns judar.

Hjälp kan ges:

dels inom ramen för en överenskommelse med Ungerns och Tysklands regeringar,

dels genom allmän privat verksamhet,

dels genom en effektiv upplysningsverksamhet på ort och ställe för att förmå judarna att hjälpa sig själva och förmå folket att hjälpa dem, och

dels genom att situationen belyses såväl inom landet som i utlandet.

Mål och medel:

Det skulle vara omöjligt att sätta upp något slutgiltigt mål för hjälpaktionen eftersom läget förändras med varje dag. Det vore av stor vikt att äga pekuniära och organisatoriska möjligheter att i varje ögonblick

träffa de dispositioner, som situationen väsentligen kräver, utan att först vara tvungen att be om tillåtelse.

Vidtagna åtgärder:

I överensstämmelse med denna förutsättning ha omkring tjugo huvudsakligen frivilliga personer anställts. De flesta äro av judisk härstamning, dock icke sådana, vilka äro förpliktade att bära stjärnan. Schweiziska legationen har handlat på samma sätt, och för övrigt är det omöjligt att uppbringa kristen arbetskraft. T. o. m. Gestapo har måst anställa judar. Utan dessa åtgärder skulle man knappast ha kunnat bära den nuvarande arbetsbördan, då den ordinarie legationspersonalen redan vid min ankomst var överlastad. Tre telefonapparater ha installerats i den humanitära avdelningens byggnad, tusentals stencilerade blanketter för olika ändamål ha skrivits ut. Nytt kontorsmaterial har köpts för cirka 1.000 pengö och ett halvt dussin skrivmaskiner, skrivbord och stolar lånats från olika håll. Indirekt kontakt har upptagits med vissa myndigheter för att få riktiga data om judetransporterna och posttrafiken med de deporterade judarna.

De officiella förhandlingsvägarna.

Förhandlingarna med härvarande utrikesministerium ha, som redan anmälts, fört till, att Ungern å sin sida har godkänt repatrieringen, samt att man förklarat sig beredd att skaffa särskilt bra hus till våra judar, samt att man i flera fall har befriat personer från arbetstjänsten och internerings-läger om dessa kunnat uppvisa provisoriska pass. Också från skyldigheten att bära stjärnan ha dessa befriats, vilket innebär ett stort steg på väg mot räddningen, då därmed utegångsförbudet och den därmed förbundna risken eliminerats.

Ett begränsat tyskt medgivande beror på, om Ungern är berett att levera de övriga judarna "som arbetskraft till utlandet". Härmed torde väl hemtransportfrågan ha lagts ad acta. Dock be vi att trots detta försöka ernå ett principiellt medgivande i Berlin.

En ganska begränsad understödsverksamhet har börjats. Pengar ha begärts från en religiös organisation, som tidigare varit mycket aktiv i fråga om hjälp till judarna. Inga pengar kunde emellertid fås från det hållet. Inte heller från det nybildade judiska rådet för de döpta judarna. Det vore emellertid önskvärt att denna verksamhet kunde fortsätta vidare, det

är likgiltigt om det kommer att ske i form av understöd till ett läger genom Röda korset eller genom understöd till personer eller organisationer, vilka ha visat sig vara nyttiga. Det är ett lidande utan gräns här, som man måste försöka att lindra.

Upplysningsverksamhet och judarnas självhjälp.

Under samtal med vissa personer ha särskilt två påståenden av intresse gjorts, vilka redan slagit rot i Budapests ryktesflora. Krigsförbrytaredomstolarna skulle redan nu ha börjat sin verksamhet och man iakttar särskilt dem, som varit skuld till judeförföljelserna. Ungerns judepolitik skulle åsamka landet stora skador vid fredsslutet i synnerhet vid jämförelse med den som Rumänien nu bedriver.

På ett eller annat sätt skulle man ruska upp de flesta judarna ur deras apati inför sitt eget öde. Folkets likgiltiga hållning har däremot förändrats väsentligt sedan den sista rapporten. Hos judarna måste man utrota känslan av att vara bortglömda. Konungens intervention har i detta avseende varit av stor betydelse. En liknande hälsning från andra utländska institutioner till vederbörande härvarande organ skulle betyda mycket, dessutom skulle den komma mottagaren att reflektera. Jag upprepar därför mitt förslag, att vår ärkebiskop telegrafiskt borde vända sig till tidigare nämnda biskopar. Detta förslag har också gjorts från prästerligt håll. Blotta faktum, att de schweiziska och svenska legationerna ha mottagit judar, hört på dem och registrerat dem, har icke blott uppmuntrat vederbörande utan också dem, som voro beredda att hjälpa. En lyckligt genomförd mindre repatrieringsaktion eller inrättandet av ett Röda korsläger vore enligt min mening av största betydelse, därför att man därigenom skulle ingiva hundratusenden judiska själar hopp och väcka dem till liv ur deras nuvarande paralyserade tillstånd.

I detta sammanhang vill jag säga några ord om den allierade propagandan. På många håll kritiserar man de anglosachiska radiosändningarna, då dessa i allmänhet äro fyllda med hot om repressalier utan erbjudande om hjälp och förlåtelse eller anvisningar om en alternativt genomförbar politik.

Den ryska propagandan, som laborerar med storsinne och fredskärlek, anses vara bättre. Om man åtminstone kunde ge ett löfte om kommande hjälp åt dem, som nu hjälper judarna, så skulle propagandan säkerligen bli mera framgångsrik.

Vidare skulle det i fråga om judarnas räddning vara av intresse om

de ryska proklamationerna vid en eventuell inmarsch kunde ges en sådan form, att det framgår, att judarna på intet vis komma att lida skada.

Information i utlandet om läget.

Det är uppenbart att publiciteten i utlandspressen avsevärt bidragit till att förbättra den nuvarande situationen, varför en fortsatt publicitet är önskvärd. För detta fall åberoper jag min närslutna rapport över behandlingen av judarna i Ungern.

Budapest den 29 juli 1944.

Raoul Wallenberg.
Legationssekreterare.

SVENSKA FOTBOLL
FÖRBUNDET
1904 – 1929

Med detta diplom från Svenska Fotbollsförbundet lyckades dr Henrik Todor styrka sina "kulturella" förbindelser med Sverige och därmed rädda sig själv och sin familj undan deportering.

AUDIENS HOS HORTHY

Wallenberg avlägger inte någon rapport om sin audiens hos Horthy, men dr Károly Wilhelm har berättat, att Wallenberg vid detta tillfälle i synnerligen skarp ton yttrat sig mot deporteringarna.

Riksföreståndaren gav som bekant först efter Gustaf V:s intervention och efter den utländska pressorkanens utbrott befallning om att deporteringarna skulle inställas. På så vis uppstod en kortare paus. I slutet av augusti utövades från tysk sida ett verkligt starkt tryck i deportationsfrågan. Åtskilliga förberedelser tydde på, att deporteringarna skulle återupptagas och slutföras.

Den 21 augusti uppsökte Vatikanens nuntius och minister Danielsson v. statsminister Reményi-Schneller och överlämnade följande not till honom:

Note verbale.

Undertecknade ackrediterade representanter för de neutrala makterna i Budapest ha till sin pinsamma förvåning erfarit, att man har för avsikt att snarast börja deporteringarna av de ungerska judarna. Vi ha också erfarit — och detta ur fullkomligt säker källa — vad deporteringen i de flesta fall innebär, även om den camoufleras under namn av "arbetstjänst i utlandet".

Bortsett från det beklagliga faktum, att nya deporteringar i Edert hemland skulle betyda ett fruktansvärt slag mot Ungerns goda namn, som redan nu allvarligt befläckats av de hittills genomförda deporteringarna, känna de neutrala makternas representanter sig förpliktade att, dirigerade av mänsklig solidaritetskänsla och kristen kärlek, skarpt protestera mot en handling, som redan i princip är orätt och omänsklig i utförandet, eftersom det är absolut otillåtet att man förföljer och dödar människor enbart för deras ras' skull.

Därför be vi kungliga ungerska regeringen att den måtte göra ett definitivt slut på dessa handlingar, som den av anständighetsskäl och mänskliga skäl aldrig skulle ha börjat.

Budapest den 21 augusti 1944.

Angelo Rotta, påvlig nuntius.
Carl Ivan Danielsson, svensk minister.
Carlos de Liz Yezeira Branquinho, portugisisk chargé d'affaires.
Angel Sanz-Briz, spansk chargé d'affaires.
Antoine J. Kilchmann, schweizisk chargé d'affaires.

DEN SVENSKA HUMANITÄRA AKTIONEN ORGANISERAS

Deporteringarna uteblevo och lugnare tider följde. Wallenberg skickar också sin nästa rapport först den 12 september. Han har alltså uppehållit sig två månader i Ungern. Under dessa två månader har han organiserat den svenska legationens B-avdelning — den humanitära (räddnings-)avdelningen.

I första hand hade denna avdelning naturligtvis till mål att skydda dem,

1) som knötos till Sverige med familjeband,

2) som sedan gammalt stodo i intim affärskontakt med Sveriges ekonomiska kretsar.

Dessa personer erhöllo de av svenska utrikesdepartementet beviljade fyrspråkiga s. k. provisoriska passen, vilka antingen skickades direkt från Stockholm på de svenska släktingarnas och affärsvännernas begäran, eller vilka på förslag av svenska legationen i Budapest beviljades av utrikesdepartementet och utställdes i Budapest samtidigt som svenskt medborgarskap förlänades.

Fastän de personer, som voro av judisk ras, och från början innehade utländska pass redan enligt den ursprungliga förordningen voro befriade från judelagarnas ofördelaktiga följder, hai denna förordning icke gällt dem, som innehade provisoriskt pass.

Som vi förut meddelat voro i början av juni långvariga förhandlingar och olika inventioner nödvändiga för att KEOKH skulle gå med på, att de endast med provisoriskt pass försedda svenska medborgarna skulle räddas.

Genom dessa händelser stegrades naturligtvis intresset för den svenska räddningsaktionen så, att i slutet av juli och början av augusti de intresserade kommo i täta rader till legationshuset vid Gyópárgatan 8. Inom kort måste man flytta över den nya avdelningen till grannvillan Minervagatan 1 a, och denna byggnad belägrades sedan dagligen av hundratals människor, som ville komma över de nu av legationen utställda skyddspassen.

Det var inte lätt att komma in i huset. Poliser och tjänstemän försökte att hålla ordning på de ändlösa raderna av besökare — människor, som kämpade för sina egna och sina familjers liv. Till en stor del voro dessa hustrur och kvinnliga anhöriga till män, som uttagits till arbetstjänst. De judar, som måste bära stjärnan, fingo inte lämna sina hus före klockan 11, men ändå började de stå i kö på Sankt Gellértberget redan i gryningen. Alla försökte att på något sätt ta sig fram. Somliga mobiliserade sina kristna

vänner, vilka belade platserna i gryningen, somliga gömde sina stjärnor eller störtade ut ur huset utan stjärnor, sedan de mutat portvakten, och uppenbarade sig på slagfältet trots interneringsfaran. De bättre situerade gåvo ofta sina advokater i uppdrag att representera dem. De klokaste slutligen anförtrodde posten sina ansökningar. I många fall lyckades dessa bäst.

Men innan vi tala om de inlämnade ansökningarnas öde och deras behandling, överlämna vi åter ordet till Wallenberg och återge tre rapporter, i vilka han redogör för utrikesdepartementet om aktionens utveckling och läget under september. I den mån det erfordras skola vi senare komplettera den bild, läsaren får av rapporterna.

TRE RAPPORTER: AKTIONENS AVVECKLING PLANERAS

Den första av dessa, som är daterad den 12 sept. lyder i svensk översättning:

I

Rapport över de ungerska judarna.

Efter avsändandet av föregående rapport har situationen flera gånger förändrats, dock utan att en slutgiltig lösning tycks vara inom räckhåll. Internering av alla s. k. utländska judar, alltså också bl. a. av personer, som äro försedda med svenska skyddspass, skulle ha ägt rum den 26 augusti och gav avdelningen för judiska angelägenheter mycket att göra. Myndigheterna ha i en nästan ultimativ form uppmanat avdelningen att i samråd med det judiska rådet organisera omplaceringen av cirka 3.500 judar. Den frist, som gavs härför, var 72 timmar. Senare togo myndigheterna tillbaka ordern, och omflyttningarna ägde aldrig rum, fast allt från avdelningens sida redan var färdigorganiserat. Däremot fastslogs intet nytt datum. Officiellt står alltså beslutet fast, att alla judar, som kunna betraktas som utlänningar, skola interneras.

Förhandlingar mellan Ungern och Tyskland.

Förhandlingarna mellan Ungern och Tyskland fortsätta och ha resulterat i att Ungern lovat att bortföra judarna från Budapest. Men det är

mycket ovisst om vederbörande ungerska myndigheter över huvud taget ha någon utsikt att genomföra denna plan. För några dagar sedan beslöts i denna angelägenhet, att de arbetsföra judarna skulle läkarundersökas och uttagas för arbetstjänst på landet, vid fronten eller i krigsindustrin i Budapest. Man lyckades dock uppnå, att detta beslut icke skulle gälla de judar, som voro försedda med skyddspass. Utegångsförbudet för judarna har skärpts. De få nu endast lämna sina bostäder mellan kl. 12 och 17.

I dag har den s. k. finansdirektionen skickat ut patruller, som skola lägga beslag på värdesaker i de våningar, som sedan länge stått stängda, då deras judiska invånare ha flyttats över till gettohusen.

I går meddelades det, att samtliga med skyddspass försedda judar skulle befrias från åliggandet att bära stjärnan. Men detta betyder ändå icke att de kunna välja bostad var de vilja eller få tillbaka sina förmögenheter.

Hittills ha omkring 250 judar, som åtnjuta legationens skydd, befriats ur interneringslägren. Det skulle vara fördelaktigt för den svenska judeaktionen om de lättnader, som de med svenska skyddspass försedda judarna åtnjutit, kunde meddelas i den svenska pressen. Det är nämligen så, att de ungerska myndigheterna ha medgivit dessa lindringar för att inför världen visa sin goda vilja.

En direktion med uppgift att lösa judefrågan har bildats. Denna direktion består av sådana personer, som stå på god fot med den svenska legationen.

Personalen.

Arbetet utföres i dag- och nattskift. Samtliga anställda och deras familjer — omkring 250 personer — äro befriade från plikten att bära stjärnan och ha tilldelats legitimationer från såväl utrikes- som inrikesministeriet. Den politiska polisen har meddelat, att dessa kunna behålla sina våningar, trots att de officiellt inte är berättigade därtill.

Mängden av hjälpansökningar trotsar all beskrivning. Tusenden och åter tusenden lämnas in och prövas. För att levisa nödvändigheten av en så stor organisation måste tillfogas, att största delen av personalen ofta arbetar 24 timmar utan avbrott. En annan orsak, varför så stor personal är nödvändig, är att nya order eller ultimata från härvarande myndigheter fordra, att man ofta på några dagar eller till och med på ett par timmar måste lösa oerhörda uppgifter. Till följd av avdelningens tillväxt har den åter måst flytta, vilket naturligtvis förorsakat en mängd svårigheter. Mottagningen är fortfarande i huset Minervagatan 1 a, d. v. s. i legationshusets grannskap. Hela inre administrationen avvecklas emellertid i Tigrisgatan 8, vilket hus f. n. helt tillhör avdelningen. Huset har tio rum och källare.

Avvecklingen av den judiska avdelningen.

Med anledning av det politiska läget planeras vidare, att all mottagning definitivt skall inställas den 17 i denna månad, och att personalen i den mån som arbetet minskas skall avskedas. Utställandet av skyddspass fortsätter dock, då man förmodar att en viss risk för pogromer föreligger, när tyskarna dra sig tillbaka från Budapest.

Budapest den 12 sept. 1944.

Raoul Wallenberg.

II

Wallenbergs andra rapport lyder sålunda:

Rapport över de ungerska judarna.

Sedan den sista rapporten har läget förbättrats något. Den tyska interneringspaviljongen i Kistaresa och lägret i Columbusgatan ha övergivits av de ungerska myndigheterna.

Redan dessförinnan lyckas det legationen att befria några internerade från Columbusgatan. Ungefär 5—600 judar har släppts ut ur interneringslägren. Ett stort antal av dessa har skyddspass. De internerades antal är f. n. endast 450. Härtill kommer ett obekant antal internerade respektive fångar hos tyskarna. Med nästa rapport följer en förteckning över alla judar, som stå under svenskt skydd och äro internerade hos ungrarna. Alla övriga kunna betraktas som frigivna. De ungerska myndigheterna följa nu ett system, enligt vilket de endast behålla de judar i interneringslägren, vilka som vaneförbrytare undergå något straff, vidare sådana som ha internerats under månadens lopp. Till denna kategori höra också sådana, som ha häktats för någon liten förbrytelse, t. ex. för att ha underlåtit att bära stjärnan och enligt nu gällande lagar ha internerats för kortare tid. För närvarande uttagas först 5.000 och senare eventuellt 10.000 av budapestjudarna för grävning av skyttegravar runt huvudstaden och för undanröjning av murbruk och sten efter bombangreppen. De första transporterna i stadens omgivningar äger rum i dag. Dessa judar äro i allmänhet mycket dåligt utrustade. Problemet med deras inkvartering synes vara olösligt. Myndigheterna, som ha hand om dessa uppgifter, tyckas dock vara besjälade av god vilja.

Det mellan Ungern och Tyskland slutna avtalet att befria Budapest från judar och koncentrera dem i landsorten utanför huvudstaden ha de ungerska myndigheterna hittills saboterat, och hittills har ingen enda jude inom ramen för detta avtal lämnat staden. Tyskarna ha därför upprepade gånger hotat med att taga saken i egna händer, och för detta ändamål ha de koncentrerat de SS-avdelningar i Budapest, vilka genomfört deporteringarna från Ungern och Slovakien. Man kan dock icke fastställa om tyskarna också denna gång planerar att deportera judarna till utlandet. Enligt allmän uppfattning kan emellertid en sådan plan endast genomföras, om tyskarna använder våld mot den ungerska regeringen.

Under loppet av den gångna veckan har ett bombangrepp företagits mot en tysk kasern. Invånarna i två judiska hus på den gata, där det skedde, släpades under slag och misshandel bort av de tyska trupperna och sattes dels i ett tyskt fängelse och dels i ett ungerskt interneringsläger.

En del av dessa ha redan befriats, bland dessa två, som ha portugisiska provisoriska pass. Såvitt vi ha oss bekant befinna sig inga svenska skyddslingar bland dessa internerade.

I denna vecka häktades vidare nio f. d. anställda i Manfred Weiss-verken emedan de skulle ha anställt en veritabel rekrytering i skyddspassaffären. Delvis till följd av legationens intervention försattes de dock på fri fot efter 48 timmar.

Organisation.

Arbetet har tidigare försvårats betydligt till följd av bombangreppen. Sedan också inländsk censur har införts, har avdelningens dagliga post, som omfattar 100—300 brev, betydligt försenats, varför det varit nödvändigt att utöka personalen. Maximum har emellertid varit 115 personer.

Senare ha avskedats några i enlighet med beslutet om avdelningens successiva avveckling och de anställdas antal är f. n. 100. Fyrtio av dessa kunna inom de närmaste dagarna lämna tillbaka sina legitimationskort till legationen. Deras av härvarande inrikesministerium utställda personalkort få de behålla också sedan de ha lämnat sina platser. Dessa innebära befrielse från plikten att bära stjärna och från arbetstjänst.

Efter den 16 september tagas inga nya ansökningar emot.

Nu kan alltså avdelningens slutgiltiga avveckling äga rum så snart de inlämnade ansökningarna — 8.000 — som ännu inte ha prövats, äro expedierade. Enligt den nuvarande planen skola sammanlagt 4.500 skyddspass utställas. Av dessa ha redan cirka 2.700 lämnats ut.

Det är naturligtvis ett svårt problem, att mellan de ansökande fördela

återstoden på ett rättvist sätt. En rad meddelanden ha kommit in om att i vissa fall pekuniära offer ha gjorts för att erhålla skyddspass eller provisoriskt pass. Det har konstaterats att personer, som inte äro anställda vid avdelningen, bl. a. några mindre betydande advokater, ha utnyttjat judarnas nödläge och ibland upptagit stora honorar för att "klara" ansökningar om skyddspass.

Dessa herrar skola ha påstått, att de stå i förbindelse med vissa medlemmar av personalen. I de fall, där det varit möjligt, har polisanmälan gjorts mot dessa utomstående. En person har anhållits, men han släpptes genast, då hans förfarande enligt ungersk lag inte kunde betraktas som kriminellt.

Inom ramen för avdelningens avveckling ha två personer entledigats, vilka satts i samband med dessa affärer. Bevis föreligga. Av dessa två ha ingen haft något som helst inflytande på ansökningarnas behandling.

Nådda resultat.

Hela personalen med dess familjer — omkring 300 personer — har befriats från skyldigheten att bära stjärna och från arbetstjänsten. Skyddspassinnehavare, som inkallats till arbetstjänst, återkallas fr. o. m. i morgon från vederbörande kompani och sändas till Budapest.

Troligt är emellertid att ett stort antal av dessa inte längre kunna återfinnas eller att det inte kommer att finnas någon transportmöjlighet.

Den allmänna befrielsen av de internerade kan till största delen skrivas avdelningen till godo. Vederbörande tjänstemän, på vilkas order befrielsen äger rum, ha flitigt bearbetats av vår avdelning. Hela antalet personer, som befriats från stjärnan inom ramen för avtalet om de 4.500, torde uppgå till omkring 1.100.

Budapest den 29 september 1944.

Raoul Wallenberg.
Legationssekreterare.

Samtidigt erhåller dr Lauer följande brev:

Budapest den 29 sept. 1944.

Käre Koloman!

Olsens medel har jag nu överfört och nästan helt förbrukat. De ha använts för följande ändamål:

För inköp av livsmedel, som vi skola lagra för de dåliga tider, som

Wallenberg med sin stab.

komma om två veckor. Redan nu är livsmedelsbristen märkbar. Vidare har jag redan överlämnat

till *judiska rådet*	P. 200.000: —
och i dag ytterligare	P. 300.000: —
Slutligen har jag till ett *barnhem*, som blivit utbombat, givit	P. 35.000: —
Till den egna *hjälpaktionen* på legationen har jag hittills utbetalat till hjälpsökande personer	P. 30.000: —

Jag ber Dig dock om möjligt förmå hr Olsen att ytterligare ställa 50—100.000 kronor till vårt förfogande. Du kan tala om för hr Olsen, att de som göra transfereringarna här antagligen inte använda pengarna genast, och bakom dem stå inga som helst politiska kretsar. Det är alltså en högst neutral transaktion.

Jag gör vad jag kan för att snart komma hem. Men Du förstår säkert att det inte är så lätt att avveckla en så jättestor apparat som denna. I det ögonblick då invasionen kommer, sker avvecklingen med våld. Men så länge invasionen inte har skett, är vår verksamhet önskvärd och nöd-

vändig. Det är mycket svårt, att helt enkelt inställa den. Jag skall försöka att komma hem några dagar före den ryska inmarschen.

Med de allra bästa hälsningar

Raoul Wallenberg.

III

Den tredje rapporten följer slutligen:

Rapport om de ungerska judarna.

Sedan den sista rapporten har läget förbättrats något. Befrielsen av de internerade har avslutats. Numera befinna sig endast de judar, som betraktas som kriminella, i ungersk internering. Den utlovade namnlistan över alla internerade har i inrikesministeriet icke avslutats före denna rapports avsändande. De judar, som nu befinna sig i ungerska eller tyska interneringsläger, kunna icke befrias med skyddspass.

Transporten av judar till befästningsarbeten har börjat. Behandlingen är, så vitt vi ha kunnat utröna, icke ohuman. Återkallandet av judar med svenskt skyddspass från arbetstjänsten har gjort framsteg. Genom de ryska pansarspetsarnas framträngande ha judarnas förhoppning om upphävandet av deras särställning ökat. Många ha på eget bevåg lagt av sig Davidsstjärnan.

Deras föraningar, att tyskarna i sista minuten skola föranstalta pogromer, äro dock oförändrade, trots att inga konkreta tecken på några sådana avsikter finnas.

Legationsrådet Grell vid tyska legationen meddelar, att man enligt hans mening kan räkna med att skyddspassjudarna också från tysk sida — om tyskarna skulle vidtaga ännu strängare åtgärder — om möjligt skola åtnjuta särskild behandling.

Deportationskommandot har avrest från Budapest till Berlin.

Organisation.

Till följd av avdelningens ökade arbetsbörda med anledning av de senaste händelserna, har avvecklingen inte kunnat genomföras. Den i tidigare

Wallenbergs brev till dr Lauer den 29 september 1944.

KÖNIGLICH
SCHWEDISCHE GESANDTSCHAFT

Budapest, 29. Sept. 1944.

Herrn
Kolman Lauer,
Stockholm.

Lieber Kolman,

Olsens Mittel habe ich jetzt transferiert und fast gänzlich erschöpft. Sie sind für folgende Zwecke verwendet worden:

Für Einkauf von Lebensmitteln, die wir hier lagern werden für die schlechten Zeiten, die in 2 Wochen kommen. Schon jetzt ist ein Mangel an Lebensmitteln eingetreten. Ferner habe ich

dem Jüdischen Rat schon	P. 200.000.-
überreicht und heute noch weitere	P. 300.000.-
Schliesslich habe ich an ein Kinderheim, welches ausgebombt wurde	P. 55.000.-
gegeben. In der eigenen Schlitätigkeitsaktion in der Gesandtschaft, habe ich den hier um Hilfe suchenden Personen insgesamt bis heute	P. 30.000.-

ausgezahlt. Ich bitte doch, wenn möglich, Herrn Olsen dazumbringen, dass er uns weitere Kr. 50-100.000.- zur Verfügung stellt. Du kannst Herrn Olsen sagen, dass diejenigen, die hier die Transferierungen machen wahrscheinlich das Geld im Moment nicht verwenden, und hinter ihnen stehen gar keine politisch interessierten Kreise. Es ist also eine höchst neutrale Transaktion.

Ich tue was ich kann, um schnell nach Hause zu kommen. Aber Du verstehst, dass so ein Riesenapparat nicht so schnell abzuwickeln ist. In dem Moment, wo die Invasion kommt wird die Abwicklung mit Gewalt geschehen. So lange noch keine Invasion gekommen ist, ist unsere Tätigkeit erwünscht und notwendig. Es ist sehr schwierig, sie einfach einzustellen. Ich werde versuchen nach Hause zu kommen, einige Tage vor dem russischen Einmarsch.

Mit herzlichen Grüssen
Wallenberg

rapporter nämnda nödvändigheten att skicka lokala brev med bud äger fortfarande bestånd. Personalen, som befattar sig med de till arbetstjänst inkallade, har måst ökas till det tredubbla. En avdelning har organiserats för att underlätta överflyttningen av skyddspassjudar till ariska hus. I denna avdelning arbetar bland andra bankdirektörerna Makai och Lányi från Kreditbanken, svensken Sixten von Bayern och några societetsdamer. Avdelningen disponerar över ett kontor med fyra rum.

I samarbete med Röda korset förberedes öppnandet av ett sjukhus.

En inköpsavdelning under ledning av den svenske konsuln i Zagreb, Ekmark, har inrättats i finska legationens lokaler.

Den i sista rapporten omnämnda misstanken, att vissa pass hade råkat i obehörigas händer på oriktigt sätt, har klarats upp sedan man upptäckte att en f. d. straffad mördare, som naturligtvis inte hade någon förbindelse med legationen, hade framställt omkring 40 ytterst dåligt förfalskade skyddspass och försålt dem till ett pris av 3.000 à 4.000 pengö per styck. Ett klipp ur Hétföi Hirlap från 1 oktober och från Pester Lloyd av den 3 oktober skickas separat.

Budapest den 1 oktober 1944.

Raoul Wallenberg.
Legationssekreterare.

Förberedelserna till det i rapporten omnämnda öppnandet av ett sjukhus gjorde fru István Engelmann — en av legationens äldsta skyddstjänstemän — på uppdrag av Wallenberg. Svenska Röda Korsets representant var dr László Josiovics. Under förhandlingarnas gång märkte fru Engelmann, att en av Svenska Röda Korsets ungerska tjänstemän arbetade i eget intresse. Detta rapporterade hon till Wallenberg, vilken hon under en middag i sin bostad Elekgatan 9 b invigde i Svenska Röda Korsets roll i sjukhusaktionen. Efter fru Engelmanns rapport avblåste Wallenberg varje samarbete med dessa RK-herrar och snart grundade den humanitära avdelningen sitt eget självständiga sjukhus.

SKYDDSPASSENS HISTORIA

Under de förhandlingar, som fördes med utrikesministerns ständiga ställföreträdare Mihály Arnothy-Jungert, talade minister Danielsson alltid om bara 3—400 skyddslingar, och de tillstånd han fick gällde för utställandet av pass för detta antal, respektive utresetillstånd för ett par hundra skyddslingar. Man måste också reglera frågan om hur svenska staten skulle kunna åtaga sig skyddet av dessa ungerska medborgare utan att därför påtaga sig alltför stora och ogenomförbara förpliktelser.

Kort efter sin ankomst utställde Wallenberg skyddsbrev för alla dem, som motiverade sin ansökan med önskan om skydd och repatriering. Dessa skyddsbrev utställdes på svenska beskickningens papper, som förseddes med de skyddades fotografi.

I slutet av juli hämtades några av de svenska skyddslingarna från olika interneringsläger upp till KEOKH för att sedan försättas på fri fot, eftersom de kunde åberopa sig på sitt svenska medborgarskap. Ministerialrådet Jenö Sándor meddelade emellertid dr Forgács, som företrädde de skyddades intressen, att man inte kunde erkänna deras medborgarskap endast med stöd av dessa brev. Wallenberg vände sig då personligen tillsammans med dr Forgács till Sándor och gjorde honom flera förslag. Han åberopade sig på, att skyddsbrevens innehavare hade ett kollektivt pass för transporten till Sverige. Under den diskussion, som följde, framgick klart KEOKH:s önskan. På svenska legationen försökte sedan under Wallenbergs ledning herrarna Hugo Wohl, Vilmos Forgács och Béla Forgács att jämka ihop KEOKH:s önskningar med legationens föreskrifter. Man måste ställa ut de nya legitimationerna så att de verkade som individuella pass men dock icke gällde för resor. Detta löstes på så sätt, att man rubricerade dem som skyddspass men infogade en not, som förklarade, att passet endast var giltigt för resa i förening med kollektivt pass. Ägaren och hans bostad stod under svenska beskickningens skydd, tills resan skulle äga rum.

Ett enskilt inresevisum kunde alltså en dylik passinnehavare inte erhålla. Dessutom hade skyddsbrevet endast en giltighetstid på 14 dagar efter ankomsten till Sverige. Alla dessa försiktighetsåtgärder ansågos vara nödvändiga, om det verkligen skulle bli fråga om utresa.

Dessa svenska skyddspass ansågos vara tyngre vägande än de av schweizarna utställda palestinalegitimationerna, även om de inte gingo upp mot de verkliga utländska medborgarnas pass eller det svenska medborgarskap, som de ungerska judarna under sista månaderna erhållit i de provisoriska passen. Schweizarnas palestinalegitimationer voro dessutom inte

försedda med stämplar och underskrifter, medan de svenska skyddspassen erhöllo aktnummer, ägarens fotografi och minister Danielssons underskrift.

Alltså fingo skyddslingarna nu i stället för skyddsbrev skyddspass i handen, men enligt internationell rätt kan varje stat endast ge sina egna medborgare pass. Med detta faktum att ungerska medborgare tilldelades svenska pass står man i den internationella rätten inför ett dubbelt medborgarskap.

Men varken skyddsbrevet eller skyddspasset räddade sina ägare undan verkningarna av de judelagar, som Sztójayregimen utgav. Det var endast de utländska medborgarna, som lyckades undkomma. Med ungerska utrikesministeriets medverkan fann man slutligen den utvägen, att svenska beskickningen gav skyddsbrevens innehavare en legitimation också för KEOKH. I denna förklarades, att vederbörande i enlighet med skyddspasset är att betrakta som svensk undersåte och därför för sin del anhåller om befrielse från skyldigheten att bära några särskilda tecken.

KEOKH lät sedan skyddspassinnehavarna avsäga sig sitt ungerska medborgarskap och utfärdade en resolution.

I denna erkändes petitionären som svensk medborgare, Budapest noterades som vistelseort och innehavaren förpliktades att i kontrollsyfte personligen infinna sig på KEOKH en gång i veckan. Samtidigt med resolutionen utskrevs ett intyg att innehavaren var befriad från att bära den gula stjärnan och de förpliktelser, som följde med denna. I augusti och september befriades ungefär två tusen från plikten att bära den gula stjärnan.

VEM FICK SKYDDSPASS OCH HUR?

Sommaren 1944 var det budapestjudarnas dröm att bli delaktiga av den svenska legationens skyddsaktion. Vid åsynen av den massbelägring, som nu följde, blevo svenska legationens diplomater verkligt förskräckta inför deras aktions alltför stora popularitet. De ryggade tillbaka för de allvarliga konsekvenserna och hade för övrigt intet befullmäktigande att ta tusenden och åter tusenden i skydd.

De försökte därför att hejda anstormningen och minska möjligheterna för anmälning. De på tyska avfattade ansökningspapperen utlämnades i påfallande långsam takt. Det förklarades, som sant var, att blanketterna tagit slut: man var inte förberedd på ett så överväldigande intresse. Efter detta kopierade de sökande helt enkelt blanketterna av varandra och bektograferade de tyska ansökningsblanketterna.

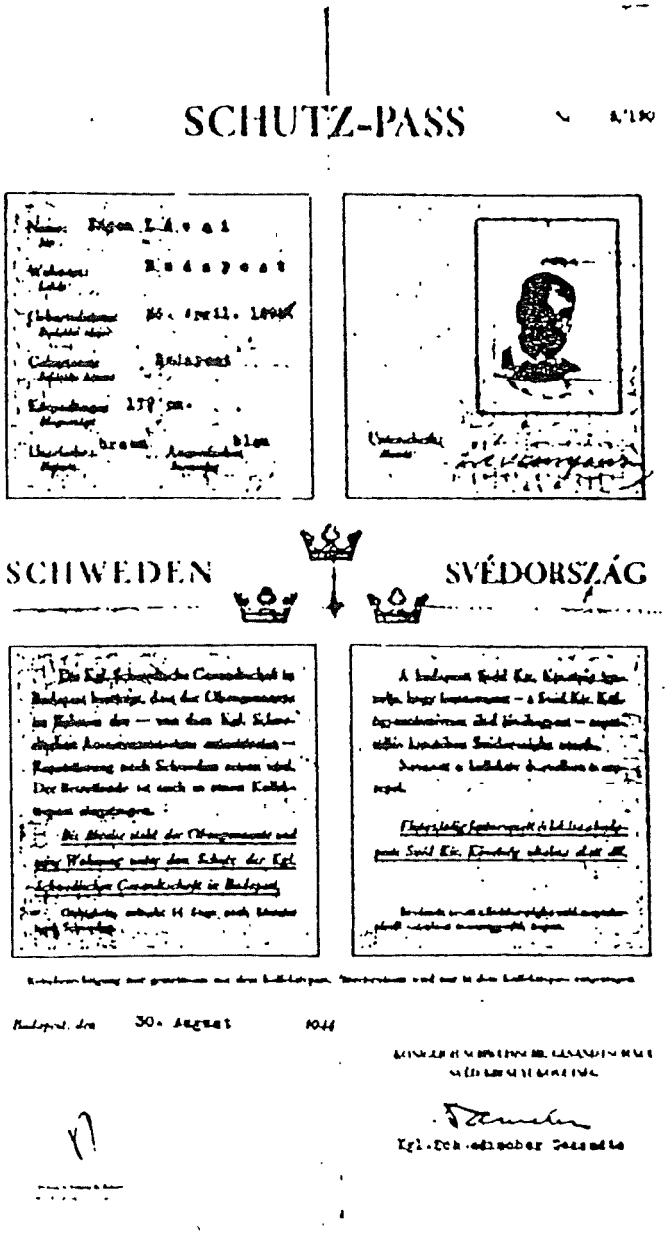

SCHUTZ-PASS

SCHWEDEN

SVÉDORSZÁG

Författarens skyddspass.

Det var Wallenbergs önskan, att man inte skulle ge mera än ett skyddspass till en familj. Detta enda pass underlättade ändå familjens svårigheter — det fanns då någon, som kunde gå ut och försöka hjälpa sig själv. På så vis kunde en större krets njuta passets fördelar. Principen var riktig, men i praktiken blev den aldrig omsatt, ty de närmaste familjemedlemmarna — maka, barn och föräldrar — tillkämpade sig snart också skyddspass.

Avgörandena om skyddspassen skedde inom tremannakollegier, för vilka Wallenberg utgivit exakta föreskrifter. Dessa kollegier arbetade ofta, när ärendena voro brådskande, både dag och natt. Efter den 15 oktober fortgick arbetet 4—5 dagar i sträck med bara några timmars sömn om dygnet. Wallenberg dikterade tempot, och hans arbetskamrater vilade en eller två timmar på arbetsplatsens golv. Wallenberg tillbragte dagarna med besök och interventioner i ministerierna, på nätterna skrev han under. Den 18 augusti utlämnade Wallenberg för kollegiernas del nya förordningar. Vi reproducera det av Wallenberg handskrivna exemplaret.

Efter några veckor visade det sig att vissa förändringar voro påkallade. Wallenberg dikterade därför för sin sekreterare fru Friedel Falk sina nya instruktioner, vilka lydde:

Nya instruktioner för kollegierna.

På grund av det förändrade läget gälla från och med i dag följande instruktioner:

Jakande skola följande fall behandlas:

a) genom privatkorrespondens eller på annat sätt bevisade familjeförhållanden, varvid

1) då det gäller de allra närmast stående släktingarna, d. v. s. mor, bror, svåger o. s. v. denna har rätt att medtaga sådana släktingar som mormor, kusin o. s. v.

2) då det gäller nära släktingar som mormor, kusin, farbror o. s. v. får vederbörande blott ta med sig sin hustru och sina minderåriga barn resp. medlemmar i hushållet.

I båda fallen gäller det sagda också för äkta makar och deras släktingar.

b) Affärsförbindelser. Ifråga om affärsförbindelser gäller:

1) att de skola vara mångåriga.

2) att de ha existerat intill de senaste åren.

3) att vederbörande intar en utslagsgivande position i firman.

4) att de summor, som komma från Sverige, äro av verklig betydelse för firmans existens.

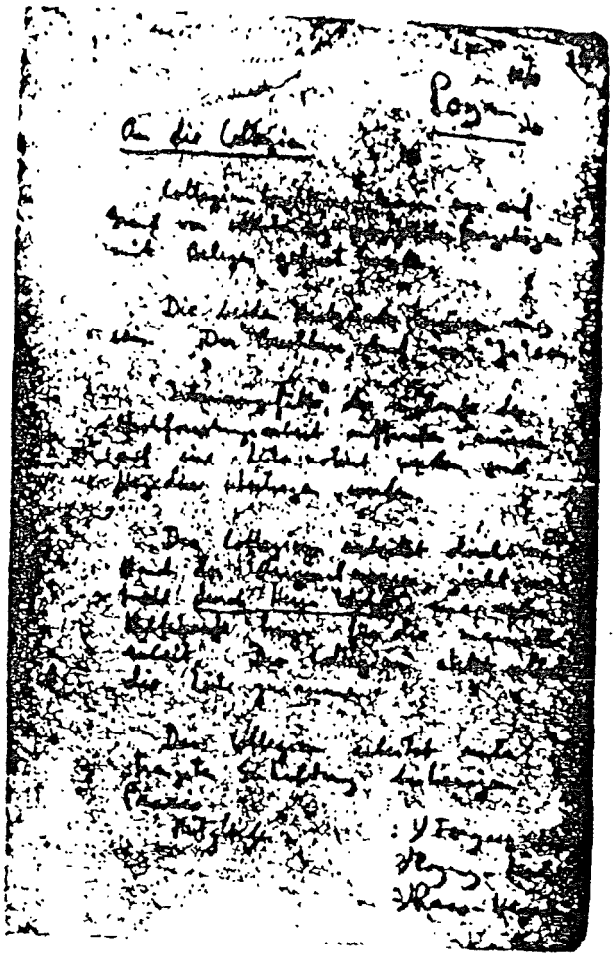

Wallenbergs egenhändiga instruktion för skyddspassutdelningen.

5) att, då det gäller bolag, sökanden innehar en utslagsgivande position i bolaget.

Alla ekonomiska förbindelser måste vara i alla avseenden grundligt bevisade. Om av de 5 villkoren endast 4 kunna uppfyllas, så kan vederbörande antagas, men får endast — som under a 2) — ta med sina allra närmaste familjemedlemmar.

c) Teateragenter, patentadvokater, advokater, kontrollrådsmedlemmar, konstnärer och kulturpersoner få endast tagas upp om de med fakta

kunna bevisa att de verkligen ha gjort något utslagsgivande för Sverige. Framstående kulturpersonligheter och andra prominenta personligheter skola läggas i en särskild dossier märkt K. L. (K. L. = Kulturleute.)

R. W.

Följande dag kompletterar han ovanstående med ännu nyare anvisningar:

Nya principer för utdelande av skyddspass.

Som bevis gälla endast sådana dokument, som klart och konkret bevisa de av den sökande gjorda påståendena.

Beedigade förklaringar av den sökande själv godkännas icke, endast sådana av hans anställda.

Vid affärsförbindelser gäller, att bevisen skola bekräfta en årlig omsättning på minst 2.000 p. per person.

Då det gäller familjeförhållanden, skola dokumenten klart bevisa släktförhållandet, d. v. s. ordet "faster", "moster", "kusin" måste förekomma och dokumenten måste skrivas under av släktingarna i Sverige.

Familjeförhållande med släktingarna i Ungern måste bevisas antingen genom en beedigad förklaring av utomstående eller genom födelseattest resp. äktenskapsbetyg etc.

Om bevisen äro avfattade på ungerska språket måste en kort översättning; resp. sammandrag finnas på det bruna frågeformuläret och undertecknas av kollegiemedlemmen.

Om någon bekräftar riktigheten av uppgifterna på frågeformuläret, måste denna bekräftelse vara fullt klart avfattad t. ex. "Jag bekräftar, att József Stein under 5 år har levererat pälsvaror för i genomsnitt 20.000 kr. till Firma Lindahl, Stockholm. Undertecknat: Georg Kovács."

Slarvigt ifyllda frågeformulär kunna inte tagas emot. Varje frågeformulär för sig måste vara helt ifyllt. Det får alltså inte förekomma sådana uttryck som "Se herr XY:s frågeformulär." Däremot *måste* det stå på familjemedlemmars frågeformulär: "Bevis på herr XY:s frågeformulär."

Till sådana sökande, som inlämnat ofullständiga frågeformulär, måste nya formulär skickas. Dessa formulär måste redan i förväg vara försedda med vederbörandes namn och nummer. Dessutom måste en stencilerad lista över de saknade uppgifterna bifogas de utsända frågeformulären.

Dessa föreskrifter liksom de, som delades ut i går, gälla från och med i dag för alla avdelningar.

Budapest den 4 sept. 1944. *R. W.*

Sedan Lakatosregeringen tillträtt befriades också de, som innehade skyddspass, från interneringslägren, Gestapos fängelser o. s. v. — förut hade endast de kunnat befrias, som hade provisoriskt pass. Man lyckades även uppnå att skyddslingarna bland de till arbetstjänst uttagna — liksom de som befunno sig på palestinalistan — koncentrerades till ett så kallat främlingskompani i Budapest, tack vare vilket de undgingo transporten till Tyskland. Denna aktion började av ungerska utrikesministeriet eftersom den underlättade återtransporten av de skyddslingar, för vilka de neutrala sändebuden ständigt intervenerade. Wallenberg var också mycket aktiv i denna fråga. De inlämnade svenska noterna ha dessvärre inte bevarats, men ofta åberopar man verbalnoterna 190/1944 och 225/1944, vilka bekräfta den gjorda överenskommelsen.

På svenska legationen organiserades vid denna tid den humanitära aktionens olika avdelningar. Skyddspassavdelningen hade det svåraste arbetet.

Svenska legationen begärde naturligtvis inte pengar för utställandet av dessa pass — allt som allt behövde man erlägga ett par pengö i stämpelavgifter. Detta hindrade naturligtvis inte, att vissa geschäftmakare i enstaka fall åtogo sig att skaffa skyddspass för fantastiska summor. Wallenbergsaktionen hade givetvis intet med dessa affärer att göra, tvärtom, så snart aktionen fick nys om förhållandet togs t. o. m. polisens hjälp i anspråk, vilket också bekräftas i Wallenbergs rapporter. Intill den 15 okt. hade cirka 8.000 ansökningar behandlats, och bland dessa hade mer än 3.000 personer erhållit skyddspass.

Den 3 oktober inrättades den svenska beskickningens sociala avdelning i Arany Jánosgatan 10. Dr József Lányi och dr Oszkár Makai anförtroddes ledningen av denna. Avdelningens ursprungliga uppgift var att skaffa bostäder för de svenska skyddslingarna i ariska hus. Senare spelade avdelningen emellertid en väsentlig roll i svenska beskickningens välgörenhetsaktion vid utbyggandet av samarbetet med Menekült Magyarok Szövetsége (Ungerska flyktingarnas förbund). Man organiserade tillsammans utplaceringen i de skyddade husen vid Pozsonyivägen samt försåg dem med livsmedel.

WALLENBERG RÄDDAR OCKSÅ PRIVAT

Wallenbergs intresse sträckte sig också långt utanför den organiserade aktionen. Detta bekräftar t. ex. Miklós Vidas — det judiska rådets sociala ombud — mycket intressanta anteckningar från denna tid.

Promemoria den 5 oktober 1944.

Besök på svenska legationen.

Jag sökte upp legationssekreterare Wallenberg med anledning av de från Sverige begärda gåvopaketen till deporterade i Österrike. Jag visade de österrikiska adresser, som stodo till vårt förfogande, och förhörde mig om möjligheterna för paketsändningens realiserande.

Legationssekreteraren visade det största intresse för mitt förslag och betonade, att han lade stor vikt vid att de judiska organisationerna intimt samarbetade ifråga om hjälpen till de deporterade. Sekreteraren visade mig det chiffertelegram, som han hade skickat till Stockholm, och i vilket han hade föreslagit, att man på prov skulle sända en vagn varma, stickade saker till legationen i Budapest och låta stoppa vagnen i Wien. När beskickningen i Budapest fick meddelande om att vagnen anlänt till Wien skulle beskickningen ordna så att, om möjligt, generalkonsulatet i Wien sörjde för att vagnens innehåll skulle komma de i Österrike deporterade till godo. Om det första provet lyckades, skulle han ordna så att större transporter dirigerades mot Österrike, där omkring 18.000 människor väntade på vinterutrustning.

Jag framkastade frågan om, huruvida det funnes hopp om att också våra deporterade i Polen skulle kunna förses med vinterutrustning. Detta ansåg sekreteraren emellertid hopplöst. Han talar länge om detta ämne, om tidigare gjorda försöks resultatslöshet o. s. v. I förut nämnda chiffertelegram bad sekreteraren också svenska utrikesdepartementet att det på diplomatisk väg måtte förhöra sig på ryska legationen om huruvida ungerska deporterade till följd av det förändrade militära läget råkat under ryskt herravälde, och om så vore, var de befinna sig. Hur många äro de? Och finns det möjlighet att sammanställa en namnlista över de där befintliga?

Han nämnde, att han genom Lajos Stöckler, som varit hos honom i går, fått veta att jag sysselsätter mig med forskningarna efter de deporterade, och att ett stort material stod till mitt förfogande. Han frågade intresserat om mitt arbete. Jag måste informera honom om varje detalj. Jag meddelade att enligt min uppfattning Svenska Röda Korset

lämnade de intresserade många intressanta informationer, som voro främmande för mig. Legationssekreteraren lovade att han skulle intervenera så att vi skola kunna byta material för ömsesidiga informationer. Han lovade att inom ett par dagar söka upp en representant för Röda korset och förelägga honom detta ärende.

Jag förde också de ungerska lägren på tal. Denna fråga intresserade honom alldeles särskilt. Han skulle vilja känna hela materialet i denna fråga. Han återkom till vårt tidigare samtal, då jag uttryckt mitt tvivel på riktigheten av Svenska Röda Korsets tre officiella rapporter, i vilka några lägerplatser och därvarande deporterade uppräknas. Han hade, sade Wallenberg, frågat på Röda korset och konstaterat, att uppgifterna stodo fast.

Jag tillstod att jag endast hade tvivlat, därför att jag genom de bekräftade uppgifterna ville stärka min övertygelse och mina egna uppgifter.

Sekreteraren sade, att han i dagarna förhandlat med medlemmen av rådet, Stöckler, och med Dezö Sándor.

Miklós Vida.

Till de deporterades hjälp fanns för övrigt också ett utskott, vilket Lajos Stöckler ledde på uppdrag av det judiska rådet, och vars verksamhet Wallenberg på det starkaste understödde. Redan vid första samtalet framhöll han, att han kunde disponera en större kvantitet kläder och medicin från Sverige för detta ändamål.

Detta utskott bad sedan Wallenberg, att han måtte intervenera hos regeringen. Wallenberg uppsökte utrikesminister Hennyey och bad eftertryckligen om åtgärder, som kunde hjälpa de ännu i livet varande deporterade.

*

Ett intressant kapitel i Wallenberghjälpens historia är sammansmältningen med den storstilade aktion, som den mellanamerikanska staten Salvador just hade satt i gång och som leddes av sekreteraren vid Salvadors generalkonsulat i Genève, Georges Mandel-Mantello. Denna aktion kunde redan vid Wallenbergs ankomst till Budapest uppvisa storslagna resultat. Den i Schweiz och Amerika inledda presskampanjen hade väckt de allierade och neutrala staternas allmänna opinion till medvetande om de fasor, som skakade Ungern, och förmådde dem till att organisera hjälpaktioner.

Den salvadorska hjälpaktionen arbetade inte med fiktiva skyddspass som de övriga — också den svenska — utan den erkände de förföljda som

togos i skydd, som den sydamerikanska republikens medborgare och gav dem dokument, som bekräftade detta.

Startandet av denna aktion — att göra Mellaneuropas förföljda till Salvadors medborgare — var en gest, som Georges Mantello gjorde på eget bevåg. Detta möjliggjordes genom generalkonsulns i Genève tysta medgivande utan att Salvadors regering först hade gått med på det. Därför blev aktionen först legaliserad vid ett senare tillfälle, när Salvadors regering faktiskt tillerkände dessa förföljda medborgarskap och vidtog åtgärder för att skydda sina nya undersåtar.

Schweiz var Salvadors skyddsmakt i de fascistiska länderna. I Ungern, där dittills inga Salvador-medborgare uppehållit sig, hade Salvadors intressen inte behövt bevakas. I de nya medborgarnas intresse uppstod emellertid ett behov härav, och från Salvadors sida började förhandlingarna med schweiziska regeringen om övertagandet av den salvadorska intressebevakningen också i Ungern. Tills denna fråga ordnats officiellt bad emellertid Mantello telegrafiskt svenska beskickningen i Budapest respektive Wallenberg, att denne tills vidare måtte ta hand om skyddet av de salvadorska medborgarna också.

Wallenberg svarade telegrafiskt till Salvadors konsulat i Genève, att han åtog sig uppdraget.

(När Mantello fått Wallenbergs svar vidarebefordrade han det telegrafiskt till New York till presidenten i Jewish World Congress, dr Stephan Wise. Han meddelade, att Wallenberg hade förklarat sig beredd att åtaga sig skyddsverksamheten. Om svårigheter skulle uppstå och Schweiz icke åtog sig att skydda Salvadors medborgare vore Sverige benäget. Man skulle alltså intervenera i sakens intresse.)

Wallenberg gjorde verkligen ingen åtskillnad på Salvadors och Sveriges skyddslingar, och många av de svenska skyddslingarna skyndade sig att skaffa sig Salvadors skydd också, eftersom de sågo sig säkrare, om de hade dokument, som bevisade att de fått Salvadors medborgarskap, än om de bara hade de svenska skyddspassen.

KAMP UNDER SZALASIKUPPENS FÖRSTA DAGAR

Som vi ha sett bedömer Wallenbergs första oktoberrapport läget lika optimistiskt som den ungerska opinionen. Alla tala om det förestående vapenstilleståndet och en brytning med tyskarna. Dessvärre felbedömde regeringen och dess omgivning alldeles de verkliga förhållandena och den

planerade avhoppningen förbereddes absolut inte fackmässigt. Riksföreståndarens radiotal den 15 oktober verkade ingalunda väl förberett, och inom ett par timmar hade den tyska motaktionen stäckt varje hopp.

Den 15 oktober skickade svenska beskickningen hem en grupp av de verkliga svenska medborgare, som befunno sig i Ungern. Läget hade de sista dagarna ytterligt försämrats.

Värst utsatta voro de i synagogan vid Arenavägen placerade arbetspliktiga, vilka pilkorsmännen redan på söndagseftermiddagen omringade. De hotade med handgranater i händerna att "ingen skulle komma levande därifrån".

Beskickningen fick underrättelse om situationen, och minister Danielsson telefonerade klockan tre på middagen till statsminister Lakatos. Lakatos åt just middag. Danielsson gav genom officeren en kvarts ultimatum varefter snart telefonmeddelande kom, att statsministern gick med på att de "svenska" arbetspliktiga skulle stå till beskickningens förfogande. Man skulle bara vända sig till vederbörande militära myndighet, vilken skulle få sina order.

Attaché Lars Berg vid svenska beskickningen uppsökte på uppdrag av humanitära avdelningens ledning Riksförbundet för bitr. arbetspliktiga i Palace Hotel. Överste Gátföldy promenerade redan fram och tillbaka utanför hotellet och väntade på den svenske delegaten, som man anmält från statsministerns kansli. Gátföldy meddelade emellertid, att han till följd av de senaste händelserna — Szálasikuppen hade ägt rum — inte längre hade någon som helst bestämmanderätt. Man måste vända sig till generalstaben. Klockan var fem, och när attaché Berg och hans följeslagare anlände till Veres Pálnégatan gavs just ordern "Inget motstånd. Eld upphör."

Genom energiskt uppträdande lyckades Berg uppnå, att man skickade en underofficer, en frivillig, med honom, som hade muntlig order att se till att "de under svenskt skydd stående arbetspliktiga valdes ut och placerades i legationens byggnad".

Under tiden hade läget vid Arenavägen ytterligare försämrats. Attaché Berg och hans ungerska följeslagare Vilmos Forgács och Hugo Wohl sågo med förskräckelse, hur pilkorsare och SS-trupper hopade sig kring området. Synbarligen förbereddes en pogrom. Kompaniets befälhavare, fänrik Koncz, var på det hela taget vänligt inställd men såg sig nödsakad att tillbakavisa Bergs anhållan, eftersom generalstaben icke hade givit skriftlig order. Efter långa diskussioner löste man problemet så, att fänriken "försvann" för en stund. Hans underlydande hade lättare att ta emot underofficerens muntliga order.

När fänriken hade gått, var det också betydligt lättare att komma överens med den tjänstgörande sergeanten. Berg höll upp porten och räknade in de svenska skyddslingarna, ja han uppmanade också de övriga att komma ut — vem som ville kunde lämna området. Så skingrades då hela detta skyddskompani — lyckligt räddat undan SS-pilkorsarnas pogrom.

Så började det. Från och med nu låg svenska beskickningen i ständig alarmberedskap: den ena räddningsaktionen avlöste den andra.

Schweiziska legationen verkade också i fullt samförstånd med den svenska, och i synnerligen många fall var den påvlige nuntien Angelo Rotta och hans ställföreträdare Genarro Verolino till stor hjälp.

De neutrala legationerna belägrade ständigt pilkorsarnas utrikesministerium med de mest skilda klagomål. I rättvisans namn måste man medge, att de flesta försöken skenbart kröntes med framgång i ministeriet, medan däremot partiorganisationerna i allmänhet handlade fullkomligt egenmäktigt utan att nämnvärt respektera regeringens anvisningar.

OCKSÅ DANIELSSON HÅLLER STÅND

Också minister Danielsson höll hjältemodigt stånd och stannade på sin plats. Han kände med sig att hans personliga auktoritet i hög grad stödde den på hans uppdrag ständigt uppträdande Wallenberg. Han upprätthöll och praktiserade den i det diplomatiska livet verkligt ovanliga gesten "den ensidiga diplomatiska förbindelsen".

De av aktionens medarbetare, som verkligen kände till förhållandena, insågo till fullo betydelsen av det moraliska stöd, som Danielsson gav Wallenberg. Vad som än hände, höll ministern aktionens medhjälpare om ryggen, vilket betydde mycket för ett företag, som inte alltid valde sina vägar. Det enda målet var att rädda så många människoliv som möjligt, och detta dirigerade varje handling. För att nå det var man villig att "sluta förbund med djävulen själv". Ibland måste man lägga all diplomati på hyllan. Man måste arbeta med pengar, hycklad vänskap, arrangera luncher och middagar, ge de mest olika löften för framtiden och göra allt för att vinna de beryktade pilkorsbanditerna för saken.

Danielsson, som var typen för en korrekt yrkesdiplomat, ville inte deltaga i dylika operationer, men han blundade för dem. Han skrev själv under alla skyddspass, som man lämnade honom. Detta var enastående för den svenska hjälpverksamheten. Ingen annan neutral legation kunde uppvisa ett skyddspass med ministerns underskrift.

Trots att det enligt diplomatisk kutym inte bara varit hans rätt utan också hans plikt att lämna sin post, stannade Danielsson kvar under pilkorsterrorn och belägringen, trots att hans liv många gånger svävade i uppenbar fara. Sverige erkände varken Sztójay- eller Szálasiregeringen, och Ungern hade vid denna tid ingen officiell representation i Stockholm. Danielsson fick också order att lämna sin plats. Men detta skulle ha inneburit, att legationens samtliga diplomater — alltså även Wallenberg — måst avlägsna sig, och skyddsaktionen skulle ha störtat samman.

Den 16 oktober meddelade dock Danielsson en av hjälpaktionens ledare, att han vore nödsakad att med legationen lämna Budapest. Han förklarade, att han omöjligt kunde stanna kvar, eftersom Szálasi med all sannolikhet överhuvudtaget inte alls skulle ta notis om svenska legationen. Aktionens ledare bad honom icke förty att stanna. Enligt hans uppfattning voro Szálasi och hans män fullkomligt ovetande om diplomatisk kutym. Eftersom de voro dilettanter kunde man själv också spela dilettant och stanna kvar.

Danielsson höll också faktiskt ut in i det sista. Även om han inte själv deltog i hjälpaktionen aktivt, så understödde han dock dess arbete.

En karakteristisk liten episod förtjänar att berättas. De svenska passen brukade i allmänhet inte vara förfalskade, men en gång hände det, att minister Danielssons namnteckning var förfalskad. Man förelade ministern passet och frågade om saken skulle polisanmälas. Danielsson såg naturligtvis genast att namnteckningen var förfalskad, men innan han svarade frågade han:

— Vad händer nu med människan, om min underskrift inte skulle vara äkta?

Sedan minister Danielsson fått veta att deportering bleve förfalskarens öde, förklarade han att namnteckningen var äkta.

I december vägrade Danielsson att efterkomma Szálasiregeringens anmodan att med sin personal lämna Budapest och följa utrikesministeriet västerut till Sopron. Detta skulle naturligtvis ha inneburit, att Wallenberg avlägsnats från Budapest och skyddslingarna skulle ha övergivits. Under sådana förhållanden föredrog han hellre att genomlida belägringen och utsätta sig för pilkorsarnas förföljelser.

DE FÖRSTA DAGARNAS FASOR

Den fruktansvärda stämningen under de första dagarna efter Szálasi-kuppen återspeglas i Wallenbergs rapport, som han skickade med kurir till svenska utrikesdepartementet:

Rapport om de ungerska judarnas läge.

Sedan den sista rapporten har de ungerska judarnas situation försämrats väsentligt. Den nya regeringen har för avsikt att använda judarna på landet och vid Budapests försvar för att efter kriget visa ut dem. Transporter ha redan börjat.

Under så gott som hela veckan ha judarna icke fått lämna sina bostäder, vilket naturligtvis har medfört stora lidanden. Samtliga judar, som tidigare varit undantagna från bestämmelserna, fingo order att inom sex timmar flytta in i de judiska husen. Denna förordning upphävdes emellertid delvis omedelbart efter det den givits. Dessa judar ha under hela veckan i de flesta fall försökt att gömma sig i källare, i tomma affärer, hos sina kristna vänner och i Röda korsets eller i hjälpavdelningens lokaler, som ligga utanför det egentliga legationshuset. (Här har Wallenberg misstagit sig. Omkring 20 judar gömde sig i det s. k. svenska trähuset, som stod i legationshusets trädgård. De tillbragte två dagar och två nätter här, och den nödvändiga provianten fingo de av oss genom fönstren. Författaren.)

Dödsstraff infördes också för judarna för rena bagateller.

Under den första kuppen anhöllos flera, och pogromer började, under vilka mellan 100 och 200 personer skola ha dödats. Pilkorsarna hade vidare tömt flera olika judehus och fört invånarna till uppsamlingsläger. Till största delen befriades dessa emellertid, men några hundra påstås ha försvunnit. Numera undersökas husen systematiskt, och män mellan 16 och 60 år släpas till arbetstjänst. Ett ögonvittne har sett en sådan kolonn på vägen till Gödöllö. De marscherande behandlades illa. Man hittade en 60-årig jude liggande död vid vägkanten, övertäckt med tidningspapper. Tydliga spår av misshandel förefunnos. Fr. o. m. i morgon skola de män, som hittills inte blivit inkallade, och alla kvinnor mellan 16 och 40 placeras i skyttegravsarbete. I vissa fall ha innehavare av skyddspass överfallits av beväpnade banditer, som berövade dem deras skyddspass och sleto sönder dessa. Hittills har ingen rapport härom ingått. En person har dödsdömts men benådats. Röda korsets lokaler ha två gånger fått sin exterritorialrätt kränkt. Förhandlingar pågå.

Som jag telegrafiskt meddelat, dödade SS-folk före kuppen 2.000 ar-

betsjudar som marscherade från koppargruvorna i Bór i Serbien till Ungern, vidare tvåhundra arbetspliktiga judar i Kiskunhalas.

Organisationen.

Händelserna den 17 dennes ha inverkat katastrofalt på avdelningen. Hela personalen försvann i en bil, som ställts gratis till förfogande, och med den nycklar till låsta lokaliteter och skåp o. s. v.

Undertecknad måste en hel dag fara omkring på gatorna på en damcykel för att åter få trådarna i min hand. Gatorna voro fulla av banditer. Andra dagen förflöt under försök att föra bort den personal, som befann sig i livsfara, och förse den med en säck livsmedel. I dag saknas endast tio medlemmar av personalen, medan cirka 30 inte ha kommit till arbetet.

Avdelningens större lokaler ha tagits i anspråk av legationen för att placera svenska kolonien i dem. Utrikesministern har bett undertecknad sörja för, att personalen med dess familjer kommer att placeras i särskilda hus. Arbetet härmed pågår.

Nådda resultat.

Beträffande personalen ha vi lyckats uppnå status quo. Utrikesministern har meddelat, att de 4.500 skyddade judarna fritt få lämna Ungern. Tyska legationen har förklarat, att intet hinder föreligger mot att 400—500 personer resa genom landet. Beträffande de övriga 4.000 judarna saknar tyska legationen instruktioner från Berlin och vet ingenting om huruvida förhandlingar härom pågå med svenska legationen.

Upphävandet av den förut nämnda förordningen skall huvudsakligen skrivas på avdelningens konto.

I fråga om inkallelser till arbetstjänst, internering o. s. v. respekteras skyddspassinnehavarna i full utsträckning. I början av kuppen funnos omkring 40 svenska skyddslingar i det s. k. svenska väntande kompaniet tillsammans med andra. Av dessa ha 80 bortförts. De 40 personerna stå officiellt under legationens skydd och ha provisoriskt permitterats till den 24.

Budapest den 22 oktober 1944.

Raoul Wallenberg.
Legationssekreterare.

NOTER OCH ÅTER NOTER

Om Wallenbergs heroiska kamp för den humanitära aktionen vittnar såväl den mängd av noter, vilka han inlämnade till utrikesministeriet, som dessa noters innehåll. Vi tillåta oss att återge en del av dem, eftersom de på ett förträffligt sätt återspegla den fruktansvärda verkligheten. (Wallenberg skickade på eget bevåg in dessa noter utan att ha frågat legationen. Han uppträdde, som om den humanitära avdelningen varit helt oberoende av legationen.)

Bland andra avgår den 20 oktober noten nr 257. Den bekräftar Wallenbergs första samtal med utrikesministern baron Gábor Kemény och lyder:

"Kungl. Svenska Beskickningen har härmed äran att bekräfta förhandlingarna mellan kungl. ungerske utrikesministern och den humanitära svenska aktionens ledare, legationssekreterare Raoul Wallenberg.

Genom kungl. ungerske utrikesministerns älskvärda förmedling har på sin tid en överenskommelse mellan vederbörande ungerska myndigheter och Kungl. Legationen kommit till stånd beträffande den judiska personalens och dess familjers situation. Listor över svenska legationens judiska personal förefinnas hos vederbörande myndigheter. Enligt denna överenskommelse vore dessa kategorier av judiska personer icke skyldiga att bära stjärnor. Då Kungl. Legationen icke har fått någon not beträffande någon ändring i denna fråga, har legationen antagit att status quo i fortsättningen kommer att bli bestående.

Då de senaste dagarna en del förordningar ha kommit ut, vilka i viss mån stå i strid med detta antagande, mottager Kungl. Legationen med största tillfredsställelse Hans Excellens förklaringar, att också i fortsättningen — efter medgivande från kungl. ungerska inrikesministeriet — den träffade överenskommelsen skall äga bestånd.

Kungl. Legationen vore kungl. ungerska utrikesministeriet stor tack skyldig om ministeriet ville utverka, att detta faktum också komme till underordnade polismyndigheters, till främlingskontrollens och till partiernas väpnade formationers kännedom, liksom också att den organisation, som har hand om judarnas inkallelse till arbetstjänst, måtte bli underrättad härom. Kungl. Legationens personal och dess familjemedlemmar kunna legitimera sig hos vederbörande genom att uppvisa ett legitimationskort. Dessa kort äro vita och försedda med fotografi av innehavaren. Några ha ställts ut genom utrikesministeriets försorg, andra genom inrikesministeriets. Inrikesministeriets kort har försetts med Kungl. Legationens stämpel och med H. E. Sveriges ministers namnunderskrift.

Kungl. Legationen skulle vilja föreslå, att detta sakernas läge genom radio meddelades allmänheten. Enligt Kungl. Legationens åsikt vore detta den säkraste och snabbaste metoden att meddela också portvakterna och luftskyddskommendanterna i de judiska husen detta faktum.

Kungl. Legationen erfar slutligen med tacksamhet, att dessa åtgärder redan i dag kunna vidtagas. I det ögonblick då legationspersonalen åter står till förfogande utan inskränkningar kommer legationen att omedelbart sammanställa det överenskomna materialet för de planerade vidare förhandlingarna.

Raoul Wallenberg.
Legationssekreterare.

Budapest den 20 oktober 1944.

Efter förhandlingarnas slut skickar Wallenberg över följande not som bekräftelse:

"Svenska legationen bekräftar härmed att följande överenskommelse gjorts mellan å ena sidan Hans Excellens kungl. ungerske utrikesministern baronen dr Gábor Kemény och å andra sidan legationssekreteraren Raoul Wallenberg beträffande de vid legationen anställda och deras familjemedlemmar:

De anställda och deras familjemedlemmar äro befriade från skyldigheten att bära stjärnor.

De anställda och deras familjemedlemmar äro befriade från varje sorts arbetstjänst, de som redan inkallats skola kallas tillbaka.

Ifrågavarande personer äro icke skyldiga att bo i de med stjärnor märkta husen.

Utegångsförbudet träffar icke dem.

De anställda och deras familjemedlemmar äro försedda med Kungl. Svenska Beskickningens arbetslegitimation resp. kungl. ungerska utrikes- eller inrikesministeriernas legitimationer.

Budapest den 22 oktober 1944.

Kungl. Svenska Beskickningen i Budapest.

Som framgår försökte Wallenberg alltså framförallt att rädda sina tjänstemän undan arbetstjänst och skyttegravsgrävning. Han ställer i utsikt att med dessas hjälp göra i ordning listan över sina skyddslingar, sedan baron Kemény förklarat sig inte vilja erkänna mera än 4.500 svenska skyddslingar.

Samma dag skickar Wallenberg ytterligare två verbalnoter. I nr 258 anhåller han om polisskydd för legationsbyggnaden i Jókaigatan 1, i nr 259 däremot bekräftar han den överenskommelse enligt vilken svenska lega-

tionen berättigats till att utställa 4.500 skyddspass. Han upprepar samtidigt sin tidigare gjorda anhållan om publicering i radio, vilket i många avseenden skulle underlätta läget för skyddspassinnehavarna.

RESULTATET: DE SKYDDADES RÄTT ERKÄNNES PÅ NYTT

Enligt ministrarna Vajnas och Budinszkys deklaration erkänna de ingen skillnad mellan judar och judar — de vägra att acceptera några "utländska judar". Som vi se lyckades emellertid Wallenberg att efter 48 timmar bryta deras princip och få dem att erkänna de skyddade judarna.

I noten 260 betonar Wallenberg, att de under svenskt skydd stående arbetspliktiga enligt övenskommelsen av den 24 oktober förklarats fria. Han begär nu förlängd frihet för deras del.

Ett veritabelt notbombardemang börjar till förmån för de bortsläpade tjänstemännens och skyddslingarnas befrielse.

I noten nr 261 räknar Wallenberg upp långa rader av dem, för vilka han ber utrikesministern om intervention.

I noten 262 bekräftar Wallenberg överenskommelsen om att de genom KEOKH räddade svenska skyddspassinnehavarna icke äro förpliktade att bära stjärnor. Alltså åtta dagar efter maktövertagandet och blodsutgjutelserna befinner sig Wallenberg på samma punkt, som han gjorde före den 15 oktober. Och fortfarande släpas människorna bort...

Den 25 oktober intervenerar han i frågan om livsmedelskort till judarna (not nr 270). Därpå följer åter en serie noter med anhållan om återkallande av bortsläpade skyddslingar.

Den 26 oktober skriver han 6 noter till utrikesministern. Han begär polisskydd för de olika legationerna och lämnar listor över de skyddslingar, som han önskar få befriade.

I noten 274 av den 26 oktober redogör han detaljerat för det upprörande bortförandet av den 81-årige Imre Vajda till skyttegravsgrävning. Han begär, att man skall söka reda på Vajda och återkommer i flera följande noter till detta ämne.

Dessa noter, dessa namnlistor äro skakande vittnesbörd om hur obarmhärtigt män och kvinnor, barn och gamlingar, sjuka, lama, blinda och döva släpades bort. Många bekanta namn ur den judiska societeten finner man, när man bläddrar i dessa förteckningar: läkare, advokater, ingenjörer, präster, journalister, bankdirektörer, industrimän och andra.

Den 28 oktober finna vi en ny not om verkligt allvarliga våldsgärningar. I Svenska Röda Korsets lokal, Thökölyvägen 69, har pilkorsare brutit sig in under natten den 26 oktober och svårt kränkt den exterritoriala rätten. (Hos De grå systrarna har allvarliga våldsgärningar skett i ordenshuset. Wallenberg protesterar kraftigt emot dessa hos pilkorsarna, och han lyckas återställa ordningen.)

Wallenberg protesterar och protesterar. Där det är möjligt uppger han de ställen, dit offren ha släpats. Han begär deras befrielse, och utrikesministeriet har fullt upp att göra hos de olika myndigheterna och pilkorsorganisationerna för hans skull, innan interventionen får framgång. Men allt detta är en god läxa och fr. o. m. den 29 oktober får man i radion höra det av Wallenberg begärda radioupproper: "De utländska skyddspassen måste respekteras." Uppropet har följande lydelse:

UPPROP

till de militära myndigheterna, pilkorspartiet och Ostfrontens kamratförbund, enligt vilket de, som försetts med av utländska neutrala legationer utställda pass, skyddspass, kollektiva pass, utvandringslegitimationer eller arbetslegitimation varken kunna tagas i anspråk för militär- eller arbetstjänst. De skola åtnjuta exterritorialrätt i legationsbyggnaden inkl. Röda korsets lokaler och de hus, som stå under legationsskydd.

(Meddelandet utsändes i Budapestradion den 29 oktober på kvällen och den 30 oktober på morgonen.)

Den 31 oktober inlämnas åter en mycket lång lista med de bortsläpades namn till utrikesministeriet. Det är noten 280. Denna femsidiga not följes redan samma dag av ett "tillägg" — ytterligare en tvåsidig namnlista (not nr 285).

ÅTERKALLANDET AV DE "ARBETSPLIKTIGA" SKYTTEGRAVSGRÄVARNA

Nu har också Szálasiregeringen fått nog av vad som hänt, och efter Wallenbergs dagligen återkommande personliga påstötningar börja de muntliga förhandlingarna mellan de neutrala sändebuden och regeringen. Som resultat av dessa kommer beslutet att "de med utländska skyddspass försedda skyttegravsgrävarna skola föras tillbaka till Budapest och uppsamlas där i olika kompanier."

Efter detta utger Wallenberg en tryckt blankett med underskrift, vilken säger att "skyddspasset är giltigt som pass".

Königlich Schwedische Gesandtschaft.

Kungl. Svenska beskickningen intygar att det i ..... ägo varande skyddspasset är att betrakta som ett giltigt pass.

Budapest den 22 oktober 1944.

R. Wallenberg
Legationssekreterare vid
Kungl. Sv. beskickningen.

I överensstämmelse med det beslut, som fattats tillsammans med utrikesministeriet och försvarsministeriets respektive 12:e och 42:a avdelning, ha dessa avdelningars ledare generalmajor Lajos Fábian och de honom underordnade officerarna överste József Herbeck, överstelöjtnanten Ernö Horny, majorerna Egon Gátföldi och Temesváry fått anvisning att i samarbete med de neutrala legationerna sörja för att de skyddade personerna väljas ut bland skyttegravsgrävarna.

Wallenberg blir denna aktions ledare. Det glänsande resultatet är uteslutande hans förtjänst.

Nu har Wallenberg kommit upp till höjden av aktivitet inom räddningsverksamheten. Vid denna tid framträder också hans fullkomliga självständighet och oavhängighet. Han avviker helt från svenska huvudlegationens på Gyopárgatan direktiv. Han inrättar sig på bredaste självständiga basis.

Minister Danielsson lämnar honom efter några få försök till förmyndarskap fullständigt fritt spelrum, och under skyddsverksamhetens återstående månader uträttar Wallenberg med oinskränkt makt alla ärenden i skyddslingarnas intresse.

Trots att minister Danielsson är på sin plats i Buda, har Wallenbergs verksamhet en sådan omfattning, som om han icke vore en enkel legationssekreterare utan svenska beskickningens ledare eller chargé d'affaires i ministerns frånvaro.

Om de beslut han fattat tillsammans med Szálasiregeringen meddelade han de övriga neutrala legationerna följande i en cirkulärskrivelse:

Kungl. Svenska Beskickningen tillåter sig härmed att meddela, att den på grund av gjorda överenskommelser med Ungerns utrikesminister och dess försvarsminister har fått tillstånd att kontrollera de arbetsplatser, där de till skyttegravsgrävning o. s. v. uttagna befinna sig, för att se att respektive befälhavare tagit hänsyn till den överenskommelse enligt vilken de med pass, provisoriskt pass, skyddspass, Röda korslegitimation eller legitimation för legationspersonal och dessas släktingar skola avrustas och föras tillbaka till sina hem.

Kontrollen av samlingslägren och kompanierna sker enligt en av försvarsministern utgiven order så att ledaren för Försvarsministeriets tolfte

avdelning, generalstabsmajoren Nemes, dr Fábian Lajos, fyra högre officerare och beväpnad eskort kommer att stå till våra delegaters förfogande.

De olika legationernas delegater få bilar med tillräcklig kvantitet bensin till sin disposition och skola på den tid, som försvarsministeriet kommer att meddela, från Palace Hotel avhämta de höga officerarna och den väpnade eskorten, vilka skola vara legationernas delegerade till hjälp vid kontrollen.

De detaljerade planerna och resplanerna bifoga vi.

Ett synnerligen viktigt faktum, som måste beaktas, är att åtskilliga, som varit försedda med pass, provisoriska pass, skyddsbrev, Röda korsets skyddsbrev och arbetslegitimationer och redan arbeta på de olika arbetsplatserna, antingen ha fråntagits legitimationerna eller av en eller annan orsak inte ha sina papper med sig.

I dylika tvivelaktiga fall bör principen vara, att vi begära att dessa i anspråk tagna personer med nödvändig eskort föras till 701:a uppsamlingskompaniet, där särskilda delegater få konstatera om personerna ifråga haft våra räddningslegitimationer.

Med utmärkt högaktning
Raoul Wallenberg
Legationssekreterare.

Förbindelsen med försvarsministeriet upprätthålles av Adorjá Stella. Skyttegravsgrävarnas och de arbetspliktigas ärenden på legationen ombesörjes av István Engelmann. Enligt hans order ledes den befrielseaktion, som sammanhänger med lägerbesöken, av Iván Székely, vilken tillsammans med officerarna ur kårkommendanturen ständigt reser omkring i svenska legationens bil till de olika skyttegravskompanierna i Budapests omgivning. De uttagna skyddslingarna befordrar en av kårkommendanturen utsänd officer tillbaka till huvudstaden under eskort av lägergendarmer.

Uppsamlingsplatsen är ett läger på Bencurgatan. Svenskarna, som organiseras i särskilda kompanier, komma först härifrån till huset för föräldralösa barn på Vilma Királynövägen och sedan till Handelsresandeförbundets lokal på Jókaigatan 4.

Den avdelning, som har hand om de arbetspliktiga, skickar dagliga rapporter till Wallenberg, som samtidigt får högar av brev från anhöriga till sådana skyddslingar, vilka ännu icke befriats. Wallenberg går dagligen för instruktioner upp till generalmajoren Fábian eller skickar oräkneliga skrivelser till major Temesvári, i vilka han fäster uppmärksamheten vid enstaka särskilt upprörande fall, där egenmäktiga kompanichefer vägra verkställa den avrustning av skyttegravsgrävarna, om vilken beslut har fattats.

Största delen av de skyddade skyttegravsgrävarna lyckas sålunda Wallenberg slita ur pilkorsarnas klor. Det är emellertid just i sista minuten, ty de övriga föras till fots till Transdanubien för att slutligen överlämnas till tyskarna. Deras öde är beseglat.

Det lyckades den svenska humanitära aktionen att få vederbörande att acceptera fiktionen, att dessa skyddade arbetspliktiga släpptes ut eftersom de "kommenderats till legationen".

I slutet av oktober hade man redan kommit så långt, att den i Hotel Palace sittande KMOF (Rikskontrollbyrån för allmänna arbetstjänsten) var benägen att i kontrollsyfte komma till de platser, där de svenska skyddslingarna fullgjorde sin arbetsplikt. Till en början höllo de fast vid, att de arbetspliktiga skulle infinna sig till kontroll i Albrechtkasernen, men Wallenberg protesterade, eftersom han fruktade, att han inte skulle få dem tillbaka. Så kom det sig, att i början av november några officerare från KMOF uppenbarade sig i den humanitära avdelningens byggnad vid Tigrisgatan och kontrollerade de skyddade. Eftersom fyra fattades, som hade gått hem, anmälde sig helt enkelt fyra andra icke arbetspliktiga i deras ställe. Kontrollen förflöt alltså på detta lugna sätt i full ordning.

DE POLITISKT FÖRFÖLJDAS SKYDD

Wallenberg skyddade icke blott de arbetspliktiga, utan också dem, som förföljdes av politiska skäl. Före resan från Sverige hade han av Vilmos Böhm, vilken uppehöll sig som emigrant i Sverige, ombetts att ge Böhms socialdemokratiska kamrater skydd. Detta bekräftas också av att Wallenberg omedelbart efter sin ankomst till Budapest förbörde sig om och hjälpte den av Böhm anvisade fru Dezsö Biró, änka efter chefen för den socialdemokratiska tidningen Népszava. Genom henne kommo riksdagsmännen Jenö Friedmann och Miklós Kertész i intim kontakt med Wallenberg.

Några dagar efter ankomsten till Budapest kom Wallenberg den 15 juli till ingenjör Kálman Ráth på Damjanichgatan 7 i den källarlokal där dennes ortopediska affär var inrymd. Här träffade han Miklós Kertész, som vid detta tillfälle gav honom detaljerade informationer om det politiska och ekonomiska läget och fakta om judeförföljelserna. Wallenberg var mycket nedslagen och sade: "Man kan inte förneka det — ni befinner er alla i livsfara."

Vid två olika tillfällen träffades de i denna affär. Första gången var Jenö Friedmann i sällskap med Miklós Kertész, andra gången deltog fru

Serena Stern-Pollak i samtalet. Vid detta andra tillfälle överlämnade Kertész ett detaljerat memorandum från patronatets ledare, dr József Pásztor, till Wallenberg.

Wallenberg använde sedan — som vi redan tidigare nämnt — de uppgifter han *här* fick i sina rapporter, några gånger åberopande Kertész namn.

Kertész bad att svenska legationen skulle ställa ut skyddspass för de socialdemokrater, som voro i fara. Han åberopade, att även om de inte kunde uppvisa några ekonomiska förbindelser med Sverige, så bestod obestridligen ideologiska och politiska förbindelser mellan partiet och den socialdemokratiska svenska regeringen.

Efter förhandlingarnas slut inlämnade Kertész vid flera tillfällen inlagor i denna riktning, vilka Wallenberg också vidarebefordrade till svenska utrikesministeriet. Av försiktighetsskäl har emellertid Kertész namn tagits bort ur skrivelsen. Då han icke erhöll något svar, uppsökte dr Miklós Kertész tillsammans med dr Zsigmond Hegyi Danielsson, vilken emellertid ställde sig avvisande.

I detta hopplösa fall vände sig de båda herrarna åter till Wallenberg i ett förbittrat brev. Wallenberg svarade, att de inte skulle vara oroliga — om de väl råkade i livsfara, kunde de räkna med att få det räddande skyddspasset.

Den 17 oktober på eftermiddagen hade Wallenberg också 105 stycken korrekt utställda pass för socialistiska, politiskt förföljda. Det visade sig sedan, att Wallenberg alltsedan den 26 augusti haft ett tusental dylika i sitt privata kassaskåp, vilka skrivits ut med ledning av den lista, vilken Miklós Kertész i tre olika avdelningar hade lämnat in. (Wallenberg kunde vid denna tid inte fördela dem, eftersom han måste handla i överensstämmelse med Danielssons och det svenska utrikesdepartementets förordningar, och skyddspass enligt dessa kunde endast ges åt sådana, som kunde bekräfta att de hade svenska förbindelser.)

Med hjälp av János Katona, Budapests borgmästare efter befrielsen, ordnades det så, att 102 av skyddspassen inom två dagar kommo i rätta händer. Katona gömde sig liksom Kertész i källaren på Damjanichgatans verkstad men kunde såsom kristen lättare röra sig. Endast författarinnan Zseni Várnai, hennes man författaren Andor Peterdi och deras dotter Mária fingo inte sina. De befunno sig på obekant plats, och man kunde inte finna dem.

Miklós Kertész fastställde vid ett sammanträde i nationalförsamlingen (d. 3 oktober 1946) då Wallenberg hyllades, att de 102 skyddslingar, som den gången erhållit skyddspass, undantagslöst voro i livet. De flesta lycka-

des undslippa den stora inryckningen till skyttegravsgrävning den 23 oktober och tack vare detta räddades ett väsentligt antal av det socialistiska partiets ledare. Gestapo hade tidigare släpat bort över 150 medlemmar av partiet och fackföreningarna.

VIKTIGA BESLUT TILL SKYDD FÖR DEN JUDISKA KVARLEVAN I UNGERN

Under Szálasiregeringens era verkade, som tidigare nämnts, legationssekreterare Wallenberg som svenska legationens representant och arbetade synnerligen hårt i de skyddades intresse. Genom Danielssons fullmakt hade den humanitära avdelningen nu fullkomlig självständighet. Detta framgår också därav, att avdelningen överöste utrikesministeriet med noter — ja ofta inlämnades flera om dagen. Dessa verbalnoter, vilka lyckligtvis till största delen av en slump ha bevarats, ge en intressant bild av det kolossala arbete, vilket Wallenberg utförde inom ramen för räddningsaktionen under första hälften av november.

De tillåtna 4.500 skyddspassen hade vid denna tid överskridits till bortåt 8.000. Detta måste döljas för pilkorsmyndigheterna genom laborationer med diverse nummer, vilket skedde så skickligt, att respekten för de svenska skyddspassen bevarades in i det sista.

Det visade sig inom kort, att om Szálasiregeringen gav några lättnader för en av de neutrala legationernas skyddslingar gällde detta rent automatiskt också andra neutrala legationers skyddslingar. Därför stodo också de schweiziska och svenska legationernas humanitära avdelningars ledare konsul Lutz och legationssekreterare Wallenberg i intim förbindelse med varandra. Man skulle kunna säga, att det mest perfekta samspel förekom mellan dem och med de roller, som de fördelat mellan sig, kämpade de sig igenom de följande svåra tiderna tillsammans.

Framförallt gällde det att finna en generell lösning i judefrågan, om möjligt en sådan, som hindrade deportering. Detta lyckades dessvärre sällan, då det var fråga om icke skyddade judar i den till arbetstjänst förpliktande åldern.

På eftermiddagen den 31 oktober utlystes ett sammanträde i utrikesministeriet klockan 6. Förutom tjänstemän i utrikes- och inrikesministerierna var konsul Lutz från schweizisk och Wallenberg från svensk sida närvarande. Vidare anlände gendarmeriöverstelöjtnanten László Ferenczy, som hade hand om judeärendena. Man läste upp ett memorandum av den

27 oktober utgörande svaret på de noter, vari begärdes tillstånd till schweizisk och svensk emigration:

Promemoria.

För utvandring stå med svenska skyddsbrev försedda 4.500 judar och med invandringscertifikat för Palestina försedda 7.000 judar till vederbörande legationers förfogande.

Dessa judar komma att skiljas från övriga och koncentreras till Budapest eller dess omgivning tills avresan sker.

För detta ändamål ombedes vederbörande legationer att i tre exemplar lämna en lista med vederbörande personers namn och bostad till ungerska utrikesministeriet.

Utvandrarna få medtaga 80 kg bagage pr person — 30 kg handbagage och 50 kg som polletteringsgods. De ha rätt att medföra nödvändigt och deras sociala ställning motsvarande lösöre men icke mer än tre par skor pr person, 3 klänningar eller kostymer, motsvarande linne, filtar, livsmedel och andra begagnade föremål. Värdeföremål som guld, juveler, aktier o. s. v. få icke medföras och inte heller lyxföremål som pälsvaror, konstverk o. dyl.

Vi be vederbörande legationer, att de måtte företaga nödiga förberedelser för den judiska utvandringen. Tyska legationen i Budapest har redan ställt nödvändigt tyskt genomresetillstånd i utsikt. Legationerna bedjas vända sig till tyska legationen för att erhålla dessa genomresevisa.

Kungl. ungerska utrikesministeriet kommer att bevilja dessa judar utresetillstånd. De ifrågavarande judarna skola vara beredda att lämna Ungern den 15 november 1944. Ungerska regeringen hyser den förhoppningen, att svenska och schweiziska regeringarna intill denna tidpunkt skola erkänna den ungerska regeringen och ge dess representanter i Stockholm och Bern möjlighet att utöva sin verksamhet genom att hjälpa dem att taga legationsbyggnaderna i sin ägo.

Efter den 15 november ser sig ungerska regeringen med djupt beklagande nödsakad att behandla alla i Ungern befintliga judar utan åtskillnad.

Budapest den 27 oktober 1944.

Ett protokoll upptogs vid detta sammanträde, enligt vilket de berörda legationerna tagit del av detta beslut.

Vi skola senare återkomma till detta ungerska regeringens medgivande, som i fortsättningen kom att förorsaka många bekymmer.

VILSEFÖRANDE RESEFÖRBEREDELSER

I första hälften av november inlämnade Wallenberg 20 noter till utrikesministeriet (288—307). Många med klagomål över svåra våldsgärningar. (288, 290, 293, 302, 306.)

Men Wallenberg nöjde sig inte bara med att klaga. Skyddslingsprotokollet var redan sedan länge i verksamhet. Det belägrade pr telefon de olika myndigheterna och pilkorspartiets central i de skyddades intresse. Dess utsända — särskilt modiga tjänstemän, bland vilka många offrade sina liv under försöken att rädda andra — trängde in i rövarnästena, där de bortsläpade höllos fångna. Här utfördes hjältedåd.

Wallenberg själv föregick med dödsföraktande exempel. Han uppträdde överallt, där han hade utsikt att rädda större grupper. I sin slitna regnrock och — efter vinterns inbrott — i sin blå vinterrock med sin typiska bredbrättade Eden-hatt på huvudet och alltid utan vapen mötte han de ständigt till tänderna beväpnade pilkorsarna. Handgranater, maskingevär och kulsprutepistoler hörde till deras vanliga utrustning.

Wallenberg var redan en mycket känd personlighet och han hade alltid framgång, ty hans uppträdande väckte respekt hos de värsta banditer. Vi komma sedan att med otaliga exempel bevisa detta. Tills vidare låta vi de inlämnade noterna tala.

Den 8 november vill han pröva den av pilkorsarna ständigt hävdade ståndpunkten, att de utländska skyddslingarna måste lämna landet. Denna dag inlämnas noten nr 298, vilken lyder:

"Kungliga Svenska Beskickningen tillåter sig att meddela, att ett första tåg med personer av judisk härstamning, som skola transporteras till Sverige, planeras till den 15 november 1944. Den 22 november ha vi för avsikt att skicka 300 personer. Från detta datum kommer varannan dag ett tåg av denna storleksordning att avgå.

Svenska regeringen har för avsikt att, om tekniska svårigheter skulle uppstå vid tiden för den planerade transporten i fråga om resan mellan Danmark och Tyskland samt Sverige och Tyskland, utverka av den schweiziska regeringen, att dessa personer tills vidare få plats i Schweiz och stanna där tills transportsvårigheterna ha övervunnits.

Legationen tillåter sig att uttala en önskan om, att det andra tåget ej skall sändas, förrän första transporten anlänt till målet, så att de efterföljande transporterna kunna organiseras i enlighet med de erfarenheter som gjorts.

Legationen tillåter sig fråga vilka formaliteter, som böra iakttagas i samband med avresan och framställer därför följande frågor:

Erfordras exportlicens för de matvaror, som skola medtagas för resan? Legationen har för avsikt att förse det första tåget med livsmedel för tre veckor.

Måste de avresande göra några som helst anmälningar till någon myndighet?

Budapest den 8 nov. 1944."

Provballongen sändes upp: frågan kom helt oväntat. Pilkorsarna hade dock inte någon som helst självständig rätt att bestämma i dylika frågor. Tyskarna voro inte benägna att ställa några tåg till judarnas förfogande. De voro på sin höjd böjda att ta emot dem "styckevis" i Hegyeshalom och sätta in dem i "arbetet". Tillfredsställande svar inkom alltså inte, men då man ånyo påskyndade skyddslingarnas avtransportering visade Wallenberg på denna not, och bad med överlägset lugn om "svar på våra frågor".

WALLENBERG BEFRIAR FÖRFÖLJDA I SYNAGOGAN

I noten nr 301 daterad den 12 november dyker åter bland otaliga andra ödeskamrater, Imre Vajda, den 81-årige skyttegravsgrävaren upp, vilken Wallenberg söker sedan den 26 oktober. Det är alltså mera än två veckor sedan han första gången krävt, att man skulle spåra upp gamlingen. Wallenberg meddelar nu, att han erfarit, att man till fots drivit Vajda till Békásmegyer. Han befinner sig på ungerska yllefabrikens område tillsammans med andra skyttegravsgrävare. Noten säger till sist:

"...just nu i skrivande stund få vi meddelandet att den gamle åter vandrat vidare och nu arbetar på Nemeskéri Kiss gård i Göd. Vi begära att han omedelbart skickas hem till Budapest."

Samma krav upprepas den 14 november. Något mera få vi inte läsa om den olycklige, men det är möjligt, att gamlingen figurerat i de papper, som kommit bort.

Just i denna not behandlar Wallenberg den stora förändring, som inträtt i de skyddades tillvaro:

"Den Kungl. Beskickningen har natten till den 10 november av det ungerska utrikesministeriet underrättats om, att överflyttningen till de s. k.

svenskhusen måste ske före den 15 november. Om detta icke händer, kommer i alla områden sådana åtgärder att vidtagas, som om överenskommelsen med Kungl. utrikesministeriet aldrig hade existerat: man skall släpa bort människorna från deras hus, också de, som äro försedda med svenska pass."

I noten 306 den 14 november fördömer han i skarp ton det tillstånd, som råder i Obudas tegelfabrik.

"De i tegelfabriken placerade utsättas ofta för den uruslaste behandling. De få överhuvudtaget ingenting att äta och sova under bar himmel. De som ha svenska pass ha flera gånger uppmanats att anmäla sig, därpå ha de indelats i grupper och i stället för att befrias skickats vidare till Piliscsaba."

Under de första dagarna i november jagade pilkorsarna åter de i de stjärnförsedda husen och på gatorna sammandrivna judarna i väldiga grupper in i synagogan på Dohánygatan.

Den 4 november kommer också Wallenberg dit och stående framför altaret ropar han fram de svenska skyddslingarna. Han befriar flera hundra personer därifrån. Redan den natten låter han under poliseskort föra hem dem till deras bostäder.

Samtidigt utfärdar han en allmängiltig legitimation, som han ställer till det judiska rådets förfogande, och med vars hjälp han också lyckas befria ett utomordentligt stort antal skyddslingar. Legitimationen löd:

Königlich Schwedische Gesandtschaft.
Budapest den 7 nov. 1944.

Kungliga Svenska Beskickningen intygar att på grund av överenskommelsen med kungl. ungerska regeringen de judar, som förfoga över svenska dokument (pass, skyddspass, Röda korsets räddningsbrev o. s. v.), varken behöva inställa sig till militär eller civil arbetstjänst. Denna förordning har publicerats genom radion och genom MTI av vederbörande myndigheter. Den 4 dennes befriades också personer med dessa dokument med stöd av denna förordning i synagogan på Dohánygatan. Kungl. Svenska Beskickningen tillåter sig att med stöd av ovannämnda anhålla hos vederbörande befälhavare att de personer, som inneha dylika dokument, omedelbart måtte hemförlovas.

Stämpel: Kungl. Svenska Beskickningen, Budapest.

Wallenberg.
Legationssekreterare.

Wallenberg beger sig också många gånger själv ut till tegelfabriken och bygger ut kontakten med skyddslingsprotokollet. Tidigt på morgonen reser dagligen en eller två tjänstemän från legationen i CD-bilen och befriar skyddslingar. Detta är till den grad allmänt bekant, att skyddslingarna inte visar sina pass på gatan för dem, som begära legitimationer, ty vid dylika tillfällen bruka papperen rivas sönder och skyddslingarna bli slagna. Men i tegelfabriken anmäla de sig genast. I de flesta fall bli de också befriade och äro redan följande dag ute, följda av skyddslingsprotokollets män.

WALLENBERG DRAR IN SZALASIS UTRIKESMINISTER I HJÄLPARBETET

Som vi se försökte pilkorsorganisationerna att på olika listiga sätt snappa bort skyddslingarna från Wallenberg, ty öppet vågade de icke vägra att lämna ut dem. Wallenberg ville emellertid inte heller lämna dessa rövade skyddslingar i sticket. Sålunda föddes planen på utflykten till Hegyeshalom, vilken han med trotsig energi piskade fram hos pilkorsmyndigheterna.

Om denna resa skola ögonvittnen längre fram berätta. Vi uppehålla oss vid noterna. I diplomatins historia finns det inte ett exempel till på att sekreteraren vid en neutral legation överhöljt en "suverän" stat med så många noter.

Noter kräva emellertid svar i noter. Utrikesministeriet famlar hit och dit, men det kan inte undgå att tillmötesgå Wallenbergs krav. I all synnerhet som baron Kemény helt besegras av den svenska sekreterarens sällsynta charm.

Wallenberg sökte också ta upp förbindelsen med utrikesministerns maka, friherrinnan Erzsébet Fuchs, som före Szálasikuppen var en judisk bokhandels "hedersarier". Wallenberg lyckades för sin del helt vinna den unga friherrinnan, och den för sin makes liv djupt oroliga damen försökte övertala baron Kemény att tillmötesgå Wallenbergs önskningar.

Wallenberg utnyttjade denna situation fullkomligt i sina skyddslingars intresse. Han ledde utrikesministern på kloka och förstående spår. Han påpekade för honom, att han måste tänka på att han härstammade från en berömd fursteslägt i Erdély. Familjen väntade just ett barn, och Wallenberg förespeglade baron Kemény att det "barnets fader skulle dö i galgen, om han inte gjorde slut på de fruktansvärda judeförföljelserna".

Wallenbergs profetia, som också nådde gemålens öron, gjorde ett så djupt intryck på henne, att hon framtvang ett tillmötesgående av Wallenbergs verkligt stora krav.

Friherrinnan Kemény lämnade den 29 november Budapest och reste till Meran. Wallenberg infann sig också — som det är brukligt i diplomatiska kretsar — på järnvägsstationen, när utrikesministerns maka reste.

DE NEUTRALA SÄNDEBUDENS NYASTE NOTER OCH DESSAS VERKAN

De neutrala makternas sändebud sammanträdde till nya överläggningar den 16 november. Det memorandum, som uppsattes vid detta tillfälle, överlämnade den påvlige nuntien och den svenske ministern på kvällen den 17 november till Szálasi:

Memorandum.

De i Budapest ackrediterade neutrala makternas sändebud vända sig hövligast med följande fråga till kungl. ungerska regeringen.

Sedan i augusti månad ha i det närmaste en halv miljon judar deporterats från Ungern till utlandet och då de neutrala makternas regeringar tydligt vetat, vad deporteringen betydde, vidtogo representanterna för de nämnda makterna en gemensam diplomatisk aktion hos kungl. ungerska regeringen, på det att den måtte förhindra återupptagandet av dessa deporteringar. Det diplomatiska steget mottogs på sin tid vänligt. Så lyckades man rädda några hundratusen människor.

Den 16 oktober avgav den nya ungerska regeringen och excellens Szálasi själv högtidliga förklaringar, att inga deporteringar och inget förintande av judar skulle ske. Tvärtemot erfor emellertid de neutrala makternas sändebud från absolut tillförlitlig källa, att beslut fattats om, att samtliga judar skulle deporteras, och att detta just nu genomföres på det allra grymmaste sätt. Hela världen är vittne till de omänskligheter, vilka följa aktionen. (Små barn slitas från sina mödrar, gamlingar och sjuka ligga under bar himmel i en tegelfabrik, män och kvinnor få i dagar gå utan näring. Tiotusenden pressas samman i denna tegelfabrik, kvinnor våldtagas, avrättningar för bagateller förekomma.)

På samma gång påstås det liksom på sin tid (i somras) att det icke är tal om deporteringar utan endast om utländsk arbetstjänst. De neutrala

makternas representanter känna emellertid noggrant den fruktansvärda verklighet, som för de flesta av dessa olyckliga döljer sig bakom detta namn. Det räcker ju med att tänka på, att små barn, gamlingar och sjuka släpas bort, för att förstå hur litet det rör sig om arbete. Och grymheterna vid transporten låta ana, vad som skall bli slutet på detta tragiska uttåg.

Ansikte mot ansikte med dessa grymheter kunna de neutrala makternas sändebud icke undandraga sig sin av mänsklighet och kristen kärlek dikterade plikt att gentemot kungl. ungerska regeringen uttrycka sin djupaste smärta och anhålla om följande:

1) Återtagande av deporteringsbeslutet och suspendering av de order, som just nu hålla på att utföras, så att de olyckliga, som ha slitits från sina hem, snarast möjligt kunna återvända dit.

2) De, som leva i koncentrationslägren under benämningen "arbetstjänst", skola erhålla en mänsklig och passande behandling. (Tillräcklig näring, tak över huvudet, hygienisk och religiös hjälp, respekt för livet o. s. v.)

3) Ett fullständigt och lojalt genomförande av de bestämmelser, som kungl. ungerska regeringen fastställt rörande de judar, som stå under skydd av i Budapest ackrediterade legationer. Episoderna föröka sig och det är förvånansvärt, vilken missaktning de underordnade organen visa gentemot sina överordnade myndigheter.

De neutrala makternas sändebud hoppas, att kungl. ungerska regeringen skall förstå detta diplomatiska steg och åter hålla fast vid de yttranden och löften, som excellensen Szálasi har givit. Detta diplomatiska steg är inte endast dikterat av medlidande med de förföljda judarna, utan av djup kärlek till Ungern, som vi skulle vilja se befriat från den fläck, som annars för alla tider skulle besmutsa dess ärorika historia.

De neutrala makternas sändebud liksom deras regeringar ha endast ett mål: att lindra de mänskliga lidandena och garantera hjälpinstitutionerna för krigets offer. Hur mottagandet av detta diplomatiska steg än månde bli från ungerska regeringens sida kommer det att i varje fall inverka på de neutrala legationernas hållning gentemot det ungerska folket: i gynnsamt fall kan det verka uppmuntrande på de neutralas representanter, så att de med ännu större intresse och välvilja arbeta för det ungerska folket i synnerhet i det beklagliga fallet av fientlig ockupation.

De neutrala makternas sändebud förlita sig på, att den ädla ungerska nationen, trogen sina urgamla kristna traditioner, i detta svåra ögonblick

kommer att hålla fast vid de principer och metoder, vilka gjort Ungern till ett civiliserat och av hela världen uppskattat land.

Budapest den 17 november 1944.

Angel Sanz-Briz
Spaniens chargé d'affaires

Angelo Rotta, †
apostolisk nuntius

Greve Pongrácz
Portugals chargé d'affaires

Carl Ivan Danielsson,
svensk minister

Harald Feller
Schweiz' chargé d'affaires

Szálasiregeringen tillsände varje undertecknad neutral legation en verbalnot jämte ett memorandum.

Kungl. ungerska utrikesministeriet
13-057/pol 1944
1 bil.

Note verbale.

Kungliga ungerska utrikesministeriet har härmed äran att till de intresserade legationernas välvilliga orientering överlämna ett memorandum om det beslut, som Nationens ledare fattat den 17 november 1944 i judefrågan.

Budapest den 18 november 1944.

Till denna not var ett tyskspråkigt memorandum fogat. Detta memorandum, som var av avgörande betydelse för den judiska kvarlevan i Ungern, var i sin helhet och i sin autentiska form okänt i Ungern, tills det återfanns bland Wallenbergs kvarlämnade papper. Också under förhandlingarna vid folkdomstolen om Szálasiregeringens medlemmar kom endast ett kort utdrag inför offentligheten:

Memorandum

över de beslut, som Nationens ledare fattade den 17 november 1944, beträffande den slutgiltiga regleringen av de ungerska judarnas förhållanden.

De ungerska judarna indelas i följande 6 kategorier:

1) *Judar med utländskt skyddspass.*

Dessa judar skola senast den 20 november 1944 kl. 16 koncentreras till de av kungl. ungerska inrikesministeriet utsedda s. k. Palestinahusen. I den ungerska dagspressen publiceras dagligen nödvändiga kungörelser härom. De nämnda judarna skola stanna i dessa hus till sin avresa. De

få dagligen promenera i omgivningen mellan 8—9 på morgonen. Dessa judars avresa beror å ena sidan på utvecklingen av de diplomatiska förbindelserna mellan den ungerska regeringen och den intresserade statens regering, å andra sidan på de trafiktekniska överenskommelserna mellan vederbörande regering och den tyska regeringen. Den mellan den ungerska regeringen och de intresserade regeringarna överenskomna kontingenten av med skyddspass försedda judar kan inte höjas.

2) *De till tyska regeringen lånade judar,*

som den tyska regeringen är villig att sysselsätta som arbetsföra i den gemensamma krigföringen. Dessa judar göra arbetstjänst till ungerska nationens fromma. De överlämnas individuellt (med angivande av namn) till tyska regeringen. För deras räkning kommer ungerske inrikesministern att sända en ständig ungersk kommission till Tyskland; en medlem av denna kommission skall på samma gång vara det Internationella Röda Korsets förtroendeman och den intresserade legationens. Denna kommissions uppgift skall vara att ha kontroll över de ungerska judar, som förrätta arbetstjänst i Tyskland efter den 16 oktober 1944, och den skall för den skull upprätthålla förbindelsen mellan de tyska och ungerska regeringarna.

Judarna äro tjänstepliktiga gentemot den ungerska nationen. Ungerska staten låter dem i nationens intresse och med den tyska regeringens medgivande arbeta också i utlandet. Problemen för de judar, vilka göra sin ungerska arbetstjänst i utlandet, lösas av ungerska staten efter kriget i samband med den allmänna regleringen av judefrågan och i samklang med de europeiska synpunkterna. Tills dess kommer judarnas behandling att bli beroende av deras uppträdande.

3) *De judar, som för tillfället stanna kvar i Ungern,*

skola koncentreras i getton, på förslag av inrikesministern och i enlighet med hans planer.

Dessa judar skola indelas i följande kategorier:

a) lånjudar (se punkt 2) vars transport till arbetstjänst av någon orsak ännu inte kan äga rum.

b) barn, gamla och alla sådana, som av någon anledning icke kunna transporteras eller marschera e. d. (väntande mödrar, sjuka o. s. v.).

c) De judiska barn, som ha tagits om hand av de under det Internationella Röda Korset lydande barnhemmen, liksom den personal, som har skött dem.

d) Judar, som äro kristna till religionen. Dessa placeras i extra hus inom gettot, och dessa hus kunna förses med ett kors; de kristna judarna bära i stället för stjärnan en punkt och ha sitt eget råd.

Inrikesministern sörjer för den offentliga säkerheten och för hälsovården i gettot. Det judiska rådet är verksamt i gettot, där skall dess verksamhet uppbyggas i samförstånd med inrikesministern. Det kommer att bli möjligt för såväl Internationella Röda Korset som för Svenska Röda Korset att anordna folkkök i gettot.

Inrikesministern skall sörja för att de judiska hem och asyler, som stå under nuntiaturens, under Internationella och Svenska Röda Korsets beskydd, få en passande plats inom gettot. Inom gettot kunna judarna leva och röra sig fritt. De få icke lämna gettot, inte använda radio och telefon. Deras post ombesörjes genom ett postkontor, som kommer att inrättas under överinseende av inrikes- och trafikministrarna. Ungrarna få endast korrespondera på ungerska, de få endast skriva till judar med noggrant angivande av avsändaren och korrespondensen får endast ske på gula, extra betecknade brevkort. De judar — likgiltigt till vilken kategori de än höra — som begått någon politisk förbrytelse (även om det bara är en överträdelse) och internerats för en dylik eller stått under polisens uppsikt före den 16 oktober 1944, få icke uppehålla sig i gettot. Med politisk förbrytelse menas varje handling, som är riktad mot nationen.

Gettot har fyra ingångar — en i varje väderstreck.

Endast i ett fall få judarna lämna gettot — nämligen lånjudarna, de få gå igenom portarna vid transporten till arbetstjänsten.

4) *De med immunitetsintyg försedda judarna:*

a) De judar, vilkas av f. d. riksföreståndaren tilldelade immunitetsintyg vid efterprövning av inrikesministern erkänts, och vilka äro införda i den av inrikesministern utgivna officiella namnförteckningen.

b) De, vilka av förutvarande inrikesministrar tilldelats immunitetsintyg, vilkas erkännande skola offentliggöras i en av inrikesministern utgiven namnförteckning.

c) De med titeln "vitéz" och de med tapperhetsmedalj i guld försedda, liksom judar, som äro officiellt förklarade som krigsinvalider.

Dessa judar äro, med undantag för de raspolitiska och egendomsrättsliga bestämmelserna, befriade från de övriga judelagarna och förordningarna. De få icke deltaga i det politiska, ekonomiska och sociala livet.

5) *Kyrkliga personer.*

Präster och nunnor åtnjuta en fullkomlig immunitet, men de skola i enlighet med en överenskommelse mellan utrikesministern, kulturministern och vederbörande kyrkliga myndigheter avskiljas och placeras i ordenshus för att inom överskådlig tid vidarebefordras till utlandet.

6) Judar med utländskt medborgarskap och sådana ungerska judar vilkas pass inregistrerades på KEOKH före den 17 november 1944 kl. 14. Dessa skola lämna landet före den 1 december 1944."

DE SVENSKA SKYDDSLINGARNA KOMMA I INTERNATIONELLT KVARTER

Efter beslut av Szálasiregeringen kom det s. k. internationella gettot till stånd, vilket regeringen hade planerat redan i augusti 1944, när deporteringen av judarna utanför Budapest sattes i verket i överensstämmelse med tyskarnas dekret.

I augusti kom inte denna koncentration till stånd. I slutet av oktober upptogs planen på nytt och modifierades efter det aktuella läget.

För att diskutera alla detaljer sammankallade polismästaren János Solymossy kommissionen för organiseringen av den judiska sammanflyttningen till ett extra sammanträde. De svenska skyddslingarna representerades av Rezsö Müller medan det judiska rådet företrädde av Lajos Stöckler.

Under detta sammanträde skulle de stjärnförsedda husen vid Pozsonyivägen, Szent Istvánparken, Ujpestikajen och stjärnhusen i kvarteret Szigetgatan 40—45 fördelas. Enligt överenskommelsen skulle följande personer placeras:

	Personer som skola placeras	Nuvarande antal invånare
1) Svenska skyddslingar	4.500	1.241
2) Riksföreståndarens skyddslingar, inrikesministeriets och Vatikanens	2.500	632
3) Spanska skyddslingar	100	31
4) Portugisiska skyddslingar	698	180
5) Schweiziska skyddslingar	7.800	2.065
	15.598	4.149

Svenskarna tilldelades vid detta tillfälle: Pozsonyivägen 1, 3, 4, 5, 7, 10, 12, 14, 15—17, 22, Katona József gatan 24, Légrády Károlygatan 39, 48. (Hit kommo också de under svenskt skydd stående argentinska skyddslingarna.) Légrády Károlygatan 43. (Hit kommo dessutom de under svenskt skydd stående holländska skyddslingarna.)

På middagen den 7 november lät gendarmeriöverstelöjtnant Ferenczy kalla till sig det judiska rådet och fordrade att samtliga skyddade judar den 8, 9 och 10 november skulle flyttas över till stjärnhusen vid Pozsonyivägen och Szent Istvánparken. De, som icke stodo under någon stats skydd, skulle lämna dessa hus.

På Wallenbergs inrådan försökte man att sabotera ordern att inom en orimligt kort tidsrymd företa denna omfattande massomflyttning, men Ferenczy var på sin vakt och redan andra dagens morgon klockan 7 började polisrazziorna i stjärnhusen. Alla de, som saknade skyddspass, avlägsnades. Judiska rådet skulle sörja för deras omplacering, sades det.

Efter Wallenbergs och Lutz' intervention förlängdes emellertid i flera fall den bestämda tiden för omflyttningen.

De hus, som reserverats för svenskarna, fördelades enligt Rezsö Müllers plan. Man inrättade två bostadskontor och 45 procent av de skyddade, som hittills varit placerade i 5:te distriktets stjärnhus, skulle anmäla sig i det kontor på Arany János gatan 16, som hade hand om de sociala ärendena. Alla övriga svenska skyddslingar, som bodde i andra distrikt, skulle anmäla sig i Jókaigatan 1, där informationsavdelningen var inrymd. På dessa kontor utdelades bostadslegitimationer till dem, som anmälde sig, och med dessa skulle skyddslingarna inställa sig i det bostadskontor, som var inrymt i Pozsonyivägen 14, varifrån de dirigerades till de olika husen. I speciella fall kunde man anmäla sig i Pozsonyivägen 3.

Trots en ytterst omfattande organisation blev denna omflyttning en utomordentligt besvärlig historia. Dels därför att de som bodde i stjärnhusen och ej hade svenskt skydd måste flytta ut, dels därför att pilkorsarna under hela flyttningen inte bara plundrade utan också anhöll skyddslingarna och släpade dem under brutal behandling till tegelbruket i Obuda.

Slutligen var det fullkomligt omöjligt att placera samtliga skyddslingar i de hus, som ställts till förfogande, hur tätt de än pressades samman, ty i realiteten fanns det väsentligt mycket flera skyddspass än legationen till följd av överenskommelsen med pilkorsmyndigheterna kunde tillstå.

Officiellt registrerades t. o. m. den 20 november 2.600 bostadsanvisningar i Jókaigatan och 1.900 i Arany János gatan, alltså 4.500. I realiteten fanns det, som vi tidigare nämnt, ytterligare flera tusen svenska skyddslingar.

Tack vare Wallenbergs intervention ställde myndigheterna den 20 november ytterligare 19 hus till svenskarnas förfogande — naturligtvis betydligt mindre byggnader än de första stora hyrespalatsen. Tack vare detta blev det möjligt att ge bättre plats åt dem, som dittills inhysts i tamburer, jungfrukammare och andra lokaliteter.

De ytterligare anvisade 19 husen stodo emellertid icke helt och hållet till förfogande. Dessa voro: Katona Józsefgatan 10 a, 14, 21, 23 a, Pannoniagatan 8, 15, 17 a, 36, Tátragatan 4, 5, 5 a, 6, 12 a, 14—16, 15 a, 15 b, Phönixgatan 7.

I dessa hus fingo de kristna, som dittills bott där, naturligtvis stanna kvar, men också de judar, som icke stodo under någon stats beskydd, vägrade att flytta ut. Med vilka svårigheter man hade att kämpa i samband med placeringen visar följande rapport:

"Husen Tátragatan 4, 15 a, 15 b samt 14—16, vilka reserverats för svenskarna, lade schweizarna beslag på, sedan de i sin konsuls bil rest omkring och tittat på dem och satt upp legationens tavlor. Dessa voro de bästa husen bland de nya, eftersom 6—800 personer bodde i dem. Schweizarna motiverade sitt beslag bl. a. med att majoriteten av invånarna i dessa hus voro schweiziska urinvånare, vilket de också officiellt kunde bekräfta hos myndigheterna. Efter mycket ackorderande gåvo de i stället för Tátragatan 14—16 Hollángatan 7 a och b, i vilka det sammanlagt inte fanns mera än 28 rum exklusive hallar och jungfrukammare. Av ovan uppräknade hus lade slutligen Internationella Röda Korset beslag på Tátragatan 4. Tátragtan 5 a var likaledes fullt av schweizare. Enligt överenskommelse skulle dock tio rum av dessa göras fria för vår räkning. Inte heller i Phönixgatan 7 kunde vi komma in, eftersom huset beboddes av pilkorsare, som hindrade inflyttningen. Trots att kommissionen anmälde detta förhållande för myndigheterna voro de icke benägna att hjälpa. Av de ursprungligen anvisade 19 nya husen ha vi alltså gått miste om 6, i vilkas ställe vi erhållit 2 små hus och 10 rum. Denna förlust är desto mera kännbar, som ett oväntat stort antal skyddslingar har anmält sig i dag."

NOTSTRID OM DE FÖRFÖLJDAS RÄDDNING

En mängd våldsgärningar begingos under omflyttningarna. Pilkorsarna betraktade de judar, vilka åtnjöto skydd av främmande makt, som fosterlandslösa. De tyckte inte om att se, hur deras offer gledo dem ur händerna och började en veritabel jakt, som utgick från Szent Istvánringen 2. Man

anhöll hundratals av skyddslingarna, släpade in dem i husen, kastade ner dem i källarna, slog dem blodiga och plundrade dem in på bara kroppen. Vinterrockarna drogos begärligt av männen och naturligtvis slet man med största girighet av kvinnornas pälsar. För den, som förevisade ett skyddsbrev, gick det sämre än för de övriga.

På kvällen drevos fångarna samman i tegelbruken i Obuda.

Wallenberg protesterade mot våldet. Han skickade not efter not till utrikesministeriet. Bland dessa publicera vi några få, som visa hur många olika sorters verksambet, som måste bedrivas för skyddslingarnas skull.

I noten 312 Hum/1944 daterad den 21 november säges t. ex.:

"Kungl. Svenska Beskickningen åberopar sig hövligast på Edra verbalnoter nr 279, 288, 293 och 301 och ber om kungl. ungerska utrikesministeriets intervention hos vederbörande myndigheter i följande fall.

Kungl. Beskickningen tillåter sig nedan, med stöd av inlupna meddelanden, att anföra följande fakta, av vilka det framgår, att innehavare av svenska provisoriska pass och skyddspass svårt kränkts av underordnade myndigheter och partiformationer i den rätt, som tillförsäkrats dem genom överenskommelse mellan H. E. Ungerns utrikesminister baronen dr Gábor Kemény och den Svenska Beskickningen.

Georg Schiller, en i svenska kompaniet indelad arbetspliktig, anhölls den 9 november på gatan av pilkorsare och fördes till Andrássygatan 60. Han tillbragte sex dagar i olika fängelser och fördes den 15 november från Hotel Mirabell på Svábhegy till partihuset på Városmajorgatan, tillsammans med cirka 40 andra personer, vilka drevos fram på gatorna med kraftiga hugg, stötar och slag med remmar. I partihuset ställdes de upp i rad och fördes efter varandra ner i det rum, som pilkorsarna kallade inkvisitionskällaren, där först en grundlig fick- och kroppsvisitation följde, varvid samtliga värdeföremål, klockor, vigselringar och bättre kläder och skor berövades dem. Därefter pryglades de på det mest fruktansvärda sätt, medan de församlade manliga och kvinnliga pilkorsarna jublade högt. Vid detta tillfälle förstördes samtliga dokument. Bland åskådarna befann sig också en präst, som jublade och skrattade vid varje slag som föll och till och med gav råd om, hur man skulle plåga mera effektivt. Redan samma natt drevos dessa människor till tegelbruket i Nagybátonyi, där de måste tillbringa hela natten stående i det fria. Följande dag släpptes skyddspassinnehavarna av polisen.

Fröken *Katalin László* släpades på natten den 16 november bort från sin våning Pannoniagatan 66 och fördes av pilkorsare till huset Szent Istvánringen 2, där hon inför män och kvinnor kläddes av, pryglades häftigt och

plundrades. Icke bara klocka, ring och dokument berövades henne utan också kappa och hatt tog man ifrån henne.

Vince Gergely, fru Vince Gergely och *dr Éva Gergely* samt deras kokerska *Franziska Granitz* fördes natten till den 15 november av pilkorsare bort från sin våning Margitringen 51 till Radetzkykasernen. Här misshandlades och skymfades de på ett nästan obeskrivligt sätt. De inte bara plågades och pryglades hela natten utan måste uthärda de mest omänskliga förnedringar. De måste t. ex. skura mycket smutsiga lokaler, medan de översköljdes med illaluktande vätskor; Vince Gergely försökte man under hot om omedelbar avrättning tvinga att med tungan göra ren W. C.-skålarna. Under tiden hade man smugglat in falska schweiziska skyddspass i hans dokument och ville tvinga honom att i ett protokoll förklara att han hade haft falska papper på sig. Trots fruktansvärd misshandel kunde man dock inte avtvinga honom en dylik "bekännelse". Detta allt är endast en bråkdel av, vad dessa personer upplevde i Radetzky-kasernen. En not till Kungl. Utrikesministeriet från Kungl. Svenska Beskickningen är inte rätt forum för en beskrivning av dessa fakta. Vederbörande fördes från Radetzky-kasernen till poliskammaren, där man frigav dem.

Med anledning av överflyttningen till de under svenskt skydd stående husen på Pozsonyivägen begingos många våldshandlingar av pilkorsarna. Många passinnehavare fördes under själva flyttningen bort, främst till huset Szent Istvánringen 2, där de misshandlades omänskligt. Framför huset kunde man se en stor mängd bagage, som frånrövats dessa personer. Beväpnade pilkorsare gjorde flera dagar trafiken på Pozsonyivägen osäker. Den 21 november sköt en pilkorsare ner en man — *Miksa Kertész* — framför huset Pozsonyivägen 15.

Natten mellan den 20 och 21 november uppenbarade sig 4 män, av vilka den ena bar dödskallebrigadens uniform, i det under svenskt skydd stående huset Katona József gatan 10 a. De kommo i bil och läto två beväpnade män stanna vid porten. I samband med legitimeringen berövades invånarna pengar, klockor, ringar och bättre kläder. Efter detta kommo några poliser, som begärde att få se på männens order. De kunde emellertid inte uppvisa någon, men poliserna läto dem trots detta gå.

Arbetspliktige *Ervin Gábor Deutsch* avhämtades från sin våning Pozsonyivägen 1 av en soldat, som hade order att föra honom till hans kompani. Framför huset togos båda tillfånga av pilkorsarna och fördes till huset Szent Istvánringen 2.

Samuel Weiss ville den 16 november hämta sina tillhörigheter i sin våning Bécsigatan 5. Där befintliga pilkorsare hindrade honom. Våningen utrymdes av pilkorsarna.

Márton Gosztonyi fördes av pilkorsarna till partihuset i Mandulagatan. I anslutning till förhöret med honom frågade man honom om han redan "invigts" till svensk medborgare. På hans svar, att han redan varit på KEOKH förde man honom in i nästa rum för invigning. Här pryglades han fruktansvärt. Det fanns flera skyddspassinnehavare där, vilka misshandlades på det mest omänskliga sätt.

Kungl. Svenska Beskickningen tackar redan på förhand för Kungl. Utrikesministeriets älskvärda tillmötesgående.

Budapest den 21 november 1944.

Noten 323 Hum 1944, daterad den 30 november, fortsätter efter en liknande inledning som den föregående:

"I det under svenskt skydd stående huset Pozsonyivägen 3 inträngde pilkorsare den 17 november för att "revidera". Vid detta tillfälle uppehöllo sig 15 svenska arbetspliktiga där, vilka hade kommenderats dit för att förrätta olika arbeten för Kungl. Beskickningens räkning. Pilkorsarna förde bort de arbetspliktiga till partihuset Szent Istvánringen 2 och berövade dem icke blott alla dokument utan också alla värdeföremål, klockor, pengar, reservoirpennor o. s. v. Därefter fördes samtliga till tegelbruket i Obuda.

Dr Sándor Forrai och hans familj ville den 15 november flytta över från sin våning Liszt Ferenczplatsen 5 till ett svenskhus. På vägen dit hejdade pilkorsarna hans vagn och buro samtliga på densamma befintliga föremål till partihuset i hörnet av Terézringen och Aradigatan. De skyddspassinnehavare, som följde med vagnen, fru dr György Vészi och Tamás Zimmermann, fördes bort till obekant plats. Sedan hämtades de saker, som ännu befunno sig i våningen Liszt Ferenczplatsen 5, av pilkorsare.

Den 13 november anhölls *Andor Spiegel* av pilkorsare på Pozsonyivägen och fördes till partihuset Szent Istvánringen 2, där han pryglades och plundrades. Efter ett kort uppehåll i synagogan på Dohánygatan transporterades han av pilkorsarna till obekant plats. Hans hustru plundrades fullkomligt i samband med överflyttningen till Pozsonyivägen.

Péter Kertész, som förrättade kurirtjänst vid reservsjukhuset på Akácfagatan, anhölls den 20 november utanför sjukhuset och fördes först till partihuset Erzsébetringen 49 och sedan under natten till tegelbruket i Obuda. Följande dag hittade man den 18-årige ynglingens lik: enligt officiell polisrapport sköts Kertész av en pilkorsare."

I noten räknas vidare upp hela sidor med namn på skyddslingar, vilka

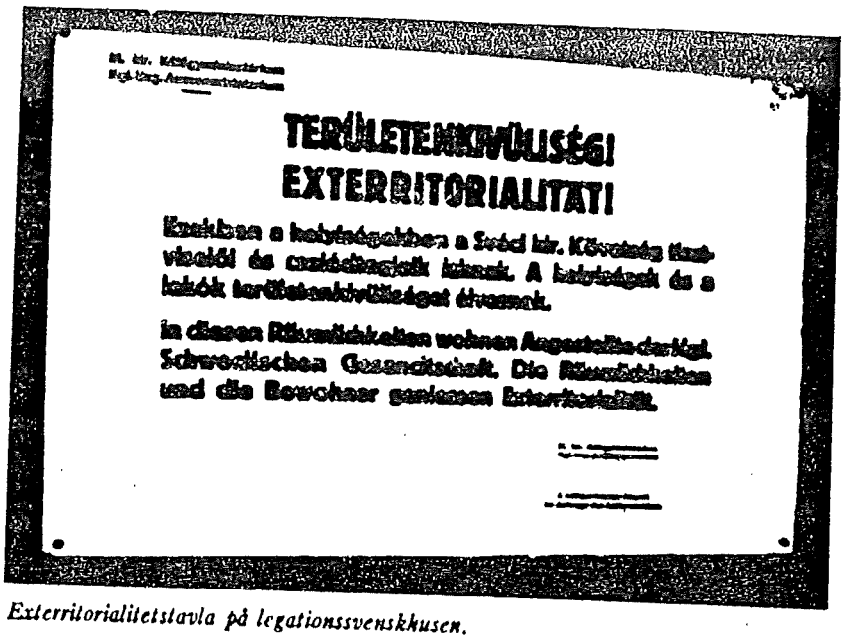

Exterritorialitetstavla på legationssvenskhusen.

pilkorsarna under dessa novemberdagar släpade bort till olika partihus eller obekanta platser.

Utom dessa noter om våldsgärningarna skriver Wallenberg oräkneliga andra verbalnoter till utrikesministeriet i de mest olika ärenden.

I den 19 november daterade noten 311 Hum 1944 börjar Wallenberg räkna upp de byggnader, i vilka legationen placerat sina skyddslingar utanför ramen av det internationella gettot. Deras invånare voro huvudsakligen aktionens tjänstemän, deras familjer och släktingar. Wallenberg åberopar i noten den överenskommelse, som kommit till stånd mellan honom och baron Kemény:

"Enligt överenskommelse skall också på dessa byggnader en exterritorialitetstavla sättas upp, vilken Kungl. ungerska utrikesministeriet godhetsfullt kommer att ställa till förfogande. På tavlan är husets adress exakt angiven, detta för att förhindra att tavlan användes på andra lokaler. Beskickningen tillåter sig dessutom att anhålla att polisvakt placeras framför dessa byggnader."

Noterna 329 av den 5 december och 330 av den 6 december Hum 1944 innehålla ytterligare anmälningar av dylika legationshus.

I noten 314 Hum 1944 daterad den 25 november tillkännagives legationens sjukhusplaner:

"I den planerade getto-trakten i närheten av Klauzálplatsen existerar ett sjukhus för judar i Akácfagatan 15. Detta sjukhus har inrättats i alla största hast, när 150 sjuka judiska personer återvände hem på en gång från skyttegravsgrävandet. Dessa hade svenska skyddspass eller skyddsbrev från Svenska Röda Korset.

Beskickningen tillåter sig härmed anhålla, att detta sjukhus i Beskickningens humanitära avdelnings och Svenska Röda Korsets regi måtte erkännas som sjukhus inom gettot. Det finns för närvarande intet annat sjukhus i det planerade gettot och anstormningen av sjuka, som behöva läkarebehandling där, är väldig.

I sjukhuset arbetar tre läkare och sjuksystrar. I beaktande av det faktum, att sjukhuset tack vare nödläget redan är i full gång anhåller Beskickningen hövligast, att tillståndet snarast möjligast måtte beviljas.

Beskickningen är naturligtvis beredd att alltefter tillfrisknande skicka över de sjuka skyddspassinnehavarna till Pozsonyivägen eller till det sjukhus, som finns på Tátragatan 14—16."

I den följande dag daterade noten 315 Hum 1944 söker legationen tillstånd för sitt sjukhus i Tátragatan.

REPATRIERING HOTAR

Synnerligen intressant är noten 322 Hum 1944, daterad den 29 november, vilken innehåller ett förslag i frågan om skyddslingarnas utresa:

"Kungl. Beskickningen anhåller härmed hövligast att de judiska personer, som äro försedda med KEOKH-dokument, och vilka varje vecka måste anmäla sig och ha fått order att lämna landet senast den 1 dec. 1944 måtte förpliktigas att avresa först den 31 jan. 1945.

Kungl. Beskickningen tillåter sig härmed hövligast att peka på den omständigheten, att dessa personer under den tidsfrist, som givits dem, icke ha någon möjlighet att lämna landet. Beskickningen har alltid bemödat sig om att påskynda dessa personers hemresa. Positiva möjligheter ha också ställts i utsikt. Tyska visa ha redan givits en del för genomresa routen Wien—Berlin—Warnemünde—Köpenhamn. Från tysk sida rör det sig f. n. endast om det tekniska dirigerandet av vagnarna över Berlin.

Vad den övriga delen beträffar, för Beskickningen i Berlin förhandlingar med de tyska myndigheterna om genomresa.

Kungl. Beskickningen tillåter sig att med eftertryck peka på den omständigheten, att en förlängning av fristen till den 31 januari 1945 uteslutande synes vara nödvändig av det skälet, att de ungerska och tyska myndigheternas dispositioner beträffande de tekniska förberedelserna ännu tar en tämligen ansenlig tid i anspråk, utan att de svenska beskickningarna kunna utöva något inflytande på tempot. Svenska Beskickningarna i Budapest och Berlin ha hittills gjort allt för att tillmötesgå de ungerska och tyska myndigheterna, så att resorna kunna avvecklas så snart som möjligt.

Kungl. Beskickningen i Budapest skulle likaledes anse att ett förenklande av hela förfarandet vore lämpligt, i det att de hos KEOKH ännu liggande och ägarna ännu ej tillställda dokumenten måtte tillställas dem snarast.

Slutligen tillåter sig Kungl. Beskickningen att ge uttryck åt sin övertygelse om, att Kungl. Ungerska Utrikesministeriet har möjlighet att uppfylla denna anhållan eftersom Beskickningen har fått erfara, att visa för utvandring ha förlängts till den 31 jan. 1945. Därmed har också bevis lämnats för att vederbörande redan haft denna längre tidsfrist för ögonen."

I realiteten ville Wallenberg inte under några förhållanden transportera bort sina skyddslingar från Budapest. Hans skriverier syftade bara till att vinna tid. I utrikesministeriet genomskådade man hans taktik och hotade med att skyddet skulle dragas in.

Noten 324 Hum 1944 daterad den 1 december sysselsätter sig därför uteslutande med utresan:

"Utställandet av skyddspass för ungerska medborgare av judisk härstamning sker från svenska regeringens sida enbart för att möjliggöra skyddspassinnehavarnas inresa till Sverige. Kungl. Beskickningen har alltid gjort allt för att tekniskt lösa denna transport. Svenska regeringen själv har också på lojalaste sätt ansträngt sig för att ta emot de överenskomna kategorierna judar i Sverige och kommer att fortsätta dessa ansträngningar.

Kungl. Beskickningen påstår härmed, att de störande hindren ha uppkommit på annat håll. En motsatt uppfattning kan endast bero på missförstånd eller på informationer från icke tillförlitlig källa.

Gentemot dessa lojala ansträngningar, som gjorts från svensk sida, är det obegripligt, att Kungl. Ungerska Utrikesministeriet har för Kungl. Beskickningen påpekat vissa tungt vägande konsekvenser, vilka skulle följa på en påstådd försummelse från Kungl. Beskickningens sida.

För att klarlägga vår egen roll och för att lösa transportproblemet till-

låter sig därför Kungl. Beskickningen att föreslå sammankallandet av en konferens till vilken alla de, som från tyskt och ungerskt håll ha med transportfrågans lösning att göra, sammankallas.

Då Kungl. Beskickningen ville se ansvarsfrågan för transporten uppklarad genom sammankallandet av den nämnda konferensen redan innan dessa antydda konsekvenser visa sig, tillåter sig Kungl. Beskickningen att anhålla om en frist på 72 timmar.

Vad beträffar behandlingen av de skyddade personerna före deras avresa, så måste Kungl. Beskickningen med djupaste beklagande konstatera, att såväl mot Kungl. Beskickningens personal som mot skyddspassinnehavare åter en mängd våldshandlingar ha begåtts.

Kungl. Beskickningen anser uppfyllandet av de svenska legationers uppgift, vilka bevaka Ungerns intressen i de olika krigförande länderna, ytterligt försvårad, om den i själva Ungern berövas möjligheten att utöva den genom regeringsbeslut förstärkta skyddsrätten.

Beträffande antalet skyddspassinnehavare tillåter sig Kungl. Beskickningen att fastslå, att den av sin regering fått i uppdrag att i enlighet med den gjorda överenskommelsen utställa skyddspass för de judiska personer, för vilka Sverige har intresse. Reglerna för bedömandet av detta intresse ställdes upp i en tid, då inget bestämt hotade judarnas säkerhet. Då ett sådant hot numera föreligger, som framgår av olika verbalnoter, har svenska regeringen givit legationen anvisning att utställa skyddspass också för familjemedlemmar till de förutvarande skyddspassinnehavarna, vilka tidigare erhållit skyddspass, och vidare för personer av judisk härstamning, för vilka Sverige har intresse. Allt som allt torde beskickningen härigenom ha kommit upp till 7.500 skyddspass.

Kungl. Beskickningen hoppas bestämt, att Kungl. Utrikesministeriet skall tillmötesgå denna Beskickningens upprepade anhållan samtidigt som Beskickningen påpekar, att det motsatta fallet vore obegripligt, då ungerska regeringen ofta har förklarat att den önskar Ungerns befrielse från judar."

(Här erkänner alltså Wallenberg redan att 7.500 skyddspass ha utställts.)

Nu börjar också en privat aktion av några med svenskt provisoriskt pass försedda, som försökte en genväg genom att muta Gestapo. Wallenberg följde med intresse detta steg, vars resultat blev, att några skyddslingar faktiskt reste och lyckligt anlände till Sverige i början av december. Aktionen hejdades emellertid i och med att huvudstaden inringades.

Exterritorialitetstavlan för tjänstemännens bostäder.

ÖVERMÄNSKLIG KAMP FÖR SKYDDSLINGARNA

Inom ramen för hjälpaktionen sysselsätter sig Wallenberg samtidigt också med andra nationers judar, vilka befinna sig i Ungern och likaledes förföljas. Sålunda föreslår han i den 1 dec. daterade noten 326 Hum/1944 att utrikesministern måtte tillåta utställandet av skyddspass — vilka icke skulle inräknas i den svenska kvoten — för 50 italienska medborgare av judiskt ursprung. Samtidigt anhåller han, att dessa icke skola behöva flyttas till det internationella gettot, samt att de måtte få stanna inom landet till den 31 januari 1945 i stället för till den fastställda tiden 30 november.

Som synes utvidgar Wallenberg sin verksamhetskrets och uträttar näsan det otroliga för sina skyddslingar. Karakteristiskt för Wallenberg är, att han aldrig egentligen framträdde för enskilda individer utan alltid för grupper. Han sade alltid, att det inte var fråga om en individuell aktion utan om en massaktion.

Det minsta sociala problem, som någon av legationens tjänstemän hade att kämpa med, gjorde han alltid till sitt. I de fall, då någon råkat ut för

någon olyckshändelse under arbetet för de skyddade, riskerade han hela sin personliga prestige i kampen för vederbörande. Wallenbergs sociala känsla var utomordentligt utvecklad, hans mänskliga samhörighetskänsla gränslös.

Efter den överflyttning till det internationella gettot, som de svåra förhållandena framtvingat, betydde skyddet av detsamma i Szent Istvánstaden hart när övermänskliga uppgifter för Wallenberg. De i tusental fabricerade — till största delen förfalskade — schweiziska skyddsbreven åstadkommo många störningar och försatte den schweiziska beskickningen i en synnerligen svår situation. Vid denna tid kämpade Wallenberg för samtliga neutrala legationers skyddslingar. Det hade också lyckats honom att genom sin sällsynta älskvärdhet förskaffa sig en rad mycket värdefulla förbindelser. Sålunda lyckades han t. ex. att med det tillstånd han fått av Ferenczy befria största delen av de under svenskt skydd stående arbetspliktiga, som befunno sig bland de skyddslingskompanier, vilka inlastats i järnvägsvagnarna på Józsefstadens bangård. De schweiziska, påvliga, spanska och portugisiska skyddslingarna släpades däremot alla bort.

Likaledes möjliggjorde Wallenbergs energiska och bestämda uppträdande, att talrika svenska skyddslingar befriades och återfördes från tegelbruket, ja, från vägen till Györ och t. o. m. från Hegyeshalom.

Men i mitten av december försvårades läget också för svenska legationen. Redan i veckor hade den skarpa striden pågått om de skyddades antal och avresa, vilket tidigare noter visa. Hotelser hade uttalats — icke från oansvarigt håll utan från vederbörande myndigheter — enligt vilka skyddet skulle berövas dem, som icke omedelbart transporterades ur landet. En regeringsmedlem, inrikesminister Vajna, sade själv till Wallenberg efter en häftig diskussion:

— Ta bort era judar, annars kommer ni snart att få se dem flyta omkring i Donau.

På dessa hotelser syftar den tidigare ordagrant citerade noten 324. Szálasiregeringen kom slutligen också underfund med, att det så innerligt åstundade erkännandet icke blev något annat än ett löfte. Förgäves krävde den också, att Danielsson, som med undantag av den påvliga nuntien var det enda neutrala sändebudet i Budapest, skulle flytta västerut med utrikesministeriet. Danielsson vägrade tillmötesgå denna önskan. Den 24 december stormade pilkorsarna svenska legationen för att med våld föra ministern västerut. Lyckligtvis uppehöll sig ministern inte i byggnaden vid denna tid. I stället för honom släpade man bort en del tjänstemän och

placerade dem i gettot, fastän de voro kristna. Samtidigt plundrade man fullkomligt svenska legationen vid Gyopárgatan.

I slutet av december månad — sedan samtliga regeringsmedlemmar dragit sig tillbaka från huvudstaden — följde pilkorsbandens skräckregim och Wallenberg kunde endast med ständig risk för sitt liv och tack vare sitt sagolika hjältemod nå några resultat i de skyddades intresse, samt dämma upp de dagligen återkommande fruktansvärda mordvågorna, som vällde fram över den kvarvarande judendomen. Han lyckades också uppehålla livet på de i två getton levande judarna tills befrielsen kom.

WALLENBERGS SISTA RAPPORT

I det följande vilja vi publicera några dokument, anteckningar och bekännelser, som belysa denna stora, heroiska kamp.

Framförallt vilja vi återge Wallenbergs sista rapport, vilken skildrar de ungerska judarnas läge i december 1944, och som sändes med kurir till svenska UD den 8 december 1944.

Rapport beträffande de ungerska judarnas läge.

Sedan den senaste rapporten har de ungerska judarnas läge ytterligare försämrats. Antagligen ha 40.000 judar, däribland 15.000 män ur arbetstjänsten och 25.000 personer av båda könen, tagits i sina hem eller på gatorna och tvungits att marschera till Tyskland. Marschsträckan är 240 kilometer. Vädret har alltsedan man började arrangera dessa dödsmarscher varit kallt och regnigt. Människorna sova under bar himmel. De flesta ha endast fått mat och dryck tre eller fyra gånger. Många ha avlidit. Undertecknad konstaterade i Moson-Magyarrovár, att sju personer avlidit den dagen och sju föregående. Den portugisiska legationssekreteraren såg 42 döda längs vägen och v. ministerpresidenten Szölösi bekände för mig att han hade sett två. De marscherande skötos ned, när de inte orkade vidare. På gränsen mottogos de med slag och misshandel av SS-kommendanten Eichmann, varefter de fördes till skyttegravsgrävning i gränsbefästningen. De bifogade fotografierna föreställa marscherande civilpersoner (1 och 2), marscherande militära-arbetspliktiga (3) och nr 4 föreställer två flickor före och efter marschen Budapest—Hegyeshalom.

20.000 militära arbetspliktiga fördes med järnväg till gränsen. Dessa arbetade huvudsakligen på ungersk mark. Foto bifogas, på vilket svenska räddningskommissionens arbete förevigats. Skyttegravsgrävningen, som tidigare omnämnts, har upphört.

Kvinnor samlas på en idrottsplats i Budapest före deporteringen.

Judarna sammandrivas i ett centralt getto, som skall upptaga 69.000 judar — men antagligen ännu flera — vidare ett främlingsgetto för 17.000 personer, vilket redan har 33.000 invånare, därav 7.000 i svenska hus, 2.000 i rödakorshus och 23.000 i schweiziska hus. Till deportering och till centralgettot släpas tusentals schweiziska och påvliga skyddslingar härifrån. I dessa getton bo fyra till tolv judar pr rum. Läget är bäst i de svenska husen.

En hittills icke alltför svårartad rödsotsepidemi har utbrutit bland judarna. Hälsotillståndet i svenskhusen är ännu gott. Hittills ha endast fem avlidit.

Avdelningen låter skyddsympa samtliga judar mot tyfus, paratyfus och kolera. Också personalen ympas.

Judarna äro nu berövade nästan allt, då de vid flyttningen inte fingo medföra något annat, än vad de själva kunde bära. Försörjningsläget blir snart katastrofalt.

Pilkorsarna släpa bort stora mängder av judar till sina lokaler, där de misshandla dem och plåga dem, varefter de jaga bort dem till uppsamlingslägren för deportering.

Rykten äro i omlopp att den dödsbrigad, som står minister Kovács nära, kommer att anstifta en pogrom. Jag tror dock inte att denna pogrom kommer att få större omfattning, då t. ex. SS-organisationerna sägas ha fått order om att icke föranstalta någon systematisk judeslakt.

Organisation. Efter det svåra läget i oktober har avdelningen åter utvecklats kraftigt. Antalet anställda är nu 355, därtill kommer ungefär 40 läkare, huskommendanter o. s. v. Alla dessa plus samma antal familjemedlemmar bo i avdelningens lokaler. Antalet kontor och bostadshus är tio, varav ett står i främlingsgettot.

Två sjukhus ha inrättats resp. improviserats med sammanlagt 150 sängar. Ett soppkök har inrättats. Judarna i de svenska skyddshusen ge sina livsmedel till avdelningen. Denna inlöser dem och fördelar varorna.

En stor del av avdelningens korrespondens har förstörts. Livsmedelsavdelningen har hittills köpt matvaror för ca 2 miljoner pengö.

Nådda resultat: Det lyckades avdelningen att utverka en order från försvarsministeriet om att samtliga judar i arbetstjänst, som ha utländska dokument, skola skickas tillbaka till Budapest. Sedan en person i avdelningens bil fördelat denna order, återvände ungefär 15.000 judar.

Marschkolonnerna på väg till gränsen ha under den korta tid, då det inte var förbjudet, erhållit viss kost och medicin. De sjuka ha i ambulans hämtats från deporteringslägren. Det rörde sig om ungefär 200 personer.

Genom ingrepp av ett eller annat slag vid avtransporten av judarna kunde cirka 2.000 återföras, härav ca 500 från Hegyeshalom. Men denna trafik måste dessvärre avbrytas, sedan tyskarna i Eichmann-kommandot ha hotat med våldsåtgärder.

Hittills ha de svenska skyddspassjudarna i jämförelse med övriga ut-

Två svenska skyddslingar t. v. före och t. h. efter marschen till Hegyeshalom där Wallenberg hämtat dem.

ländska makters skyddslingar skonats nest. Enligt uppgift har tills dato endast tio personer skjutits i Budapest och dess omgivning.

Budapest den 8 december 1944.

Raoul Wallenberg.
Legationssekreterare.

•

Som exempel på Wallenbergs sociala känsla och intresse för sina anställda har dr Béla Kende, andre överläkaren på Jánossjukhusets BB-avdelning, givit en rörande skildring av Wallenberg, som på ett utsökt sätt fullkomnar det porträtt, man har gjort av honom.

"En av legationstjänstemännens hustrur gick i dessa novemberdagar och väntade sin nedkomst. På eftermiddagen den 3:dje började födslovärkarna, när hon befann sig i legationens lokal på Tigrisgatan. Jag gav henne ett rekommendationsbrev i förhoppning om, att denna skamlösa våg av hat skulle lägga sig inför betydelsen av en förestående födelseakt, så att hon bleve mottagen på någon av födelseklinikerna. Men jag misstog mig. Sjukhusen hade för övrigt just i dessa dagar flyttat västerut. Förtvivlad återvände hon vid sjutiden på kvällen — ingenstans hade hon blivit mottagen. Jag erbjöd mig att assistera vid förlossningen någonstans inom legationen. Medan vi drogo ihop borden, togo fram linne och förberedde sterilisering, kom Wallenberg ut ur sitt rum och frågade vad som stod på. Jag talade om för honom, hur det förhöll sig, och på sitt vanliga naturliga, förstående sätt sade han:

— Vi sätter oss i bilen och far hem till min våning. Om ni åtar er saken, kan det hela försiggå hemma hos mig.

Hans ord ljödo så uppriktiga. I denna fruktansvärda tid blevo vi rikare av sådana mänskliga upplevelser. Jag känner det, som om det inte skulle behöva berättas något mera om denna sak, men det fanns ännu några detaljer, som inte borde glömmas. Jag vill bara i förbigående nämna, att Wallenberg inte kunde sova hemma i sin tvårumslägenhet, eftersom han ställt sitt eget rum till förfogande.

På morgonen följande dag kom den lilla. På föräldrarnas begäran sov jag även andra natten i rummet bredvid den nyblivna modern. På morgonen vände sig pappan till mig och sade, att hans hustru behövde varmt vatten. Jag såg förvånad på honom och svarade, att man knappast kunde tänka sig något enklare — man går ner för trappan över hallen och in i köket.

— Ja, det vet jag också, svarade pappan, men titta därnere i hallen.

På en divan i kölden därnere låg, fullkomligt påklädd, med rocken som

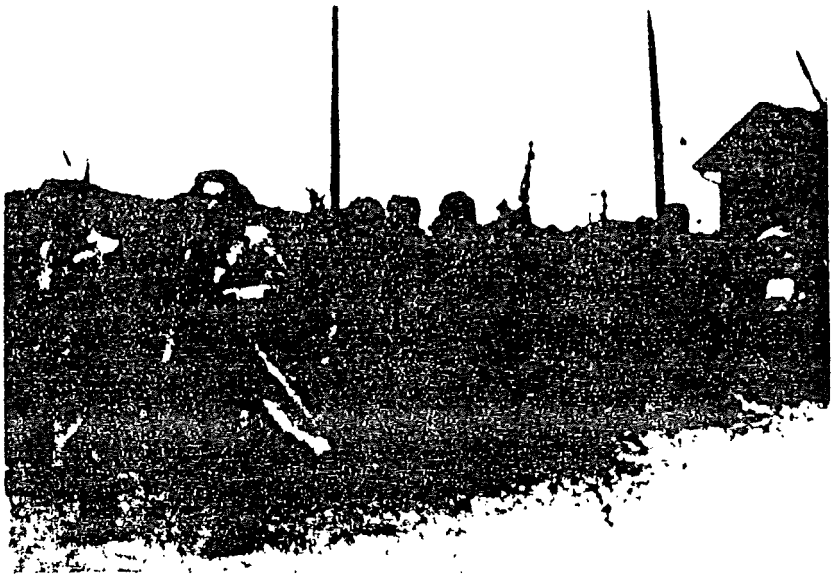

Deporterade kvinnor på dödstågen till Hegyeshalom.

filt över sig, Wallenberg och sov, medan vi vilade bekvämt i komforten däruppe.

Tibor Vándor, som f. n. bor i Zürich, har ytterligare berikat bilden:

— Läkaren hade inga instrument. Han telefonerade därför upp till Jánossanatoriet. Dr Kende — som själv höll sig undangömd — talade med en vänligt inställd barnmorska, som lovade att ge honom vad han behövde. Wallenbergs chaufför körde upp med bilen, medan bomberna regnade över trakten. När sändningen äntligen kom, visade det sig att det viktigaste — syredskapen och injektionssprutan — fattades. Åter ett telefonsamtal och vid midnatt fanns allt på platsen. En kvinnlig läkare fick vi också dit, men hon var morfinist och gav sig själv en injektion så att hon somnade ganska snart. Min maka sov efter en injektion till klockan 6, och den 4 november klockan 7 föddes vår lilla dotter under öronbedövande kanonader.

Jag frågade Wallenberg om han inte ville se barnet. Han kom genast upp och hans första ord var:

— Hon ser ut som min farmor.

Jag frågade honom om han inte ville bli flickans gudfar. Han blev myc-

ket rörd och protesterade blygsamt. Vi bad honom föreslå ett namn, som någon av hans närmaste bar. Han nämnde Nina och Maria. Så kom vår flicka att heta Yvonne Maria Eva.

Efteråt ha vi hört, att Wallenberg skämtsamt sagt, när han bröt upp från den middag, där han befann sig på kvällen, att "det kan hända, att jag har fått en baby, när jag kommer hem".

De båda mor- och farmödrarna underrättades omedelbart, för att de skulle komma med babykläder. Men timmarna gingo och ingen hördes av. Slutligen fingo vi veta, att de båda stod och väntade vid Margitbrons Pestsida på att spårvagnen — 5:an — skulle komma. Den första som kom, var så fullastad med människor att de inte lyckades hänga sig fast någonstans. Vagnen fick fortsätta utan dem.

Det var den femman, som en minut senare tillsammans med så många andra fullastade fordon störtade i Donau, när Margitbron sprängdes i luften. De båda damerna undkom med några lindrigare lufttrycksskador."

DEN SVENSKA RÄDDNINGSORGANISATIONEN

Den humanitära avdelningen, som till att börja med hade sina lokaler i Minervavägen 1 a, var inom kort tvungen att utöka sina utrymmen med en våning i Gyopárgatan 10. Arbetet svällde ut mer och mer. Husets ägare fruktade emellertid pilkorsarna och hyste en brinnande önskan, att så snart som möjligt bli av med svenskarna. Han uppträdde bråkigt på alla sätt och fordrade, att alla skulle lämna huset redan klockan 8 på kvällen. I början av september flyttade avdelningen också över till Tigrisgatan 8. Expeditionen var visserligen fortfarande i Minervagatan, men själva utarbetandet av akterna skedde i den något lugnare lokalen vid Tigrisgatan.

Så snart de sökande fingo vetskap om lokalens vid Tigrisgatan existens, begåvo de sig emellertid också dit. Under försöken att dirigera bort den värsta trafiken härifrån tillkom ytterligare ett kontor — på Jókaigatan 1. Detta blev inom kort expedition för skyddspassärenden.

I mitten av oktober flyttade den humanitära avdelningen definitivt från Tigrisgatan till Üllöivägen. Eftersom Wallenberg ansåg, att så många människor som möjligt skulle ut ur stjärnhusen, inrättades fler och fler legationskontor. Wohl begav sig ut för att söka lokaler. I första hand intresserade han sig för Pestsidan. I de anskaffade lokalerna skulle tjänstemännen och deras familjer placeras.

Raouls guddotter Yvonne Mária Eva Vándor.

Att man valde Pest berodde på, att de ryska trupperna redan trängde fram med sådan kraft, att man kunde vänta att denna sidas befrielse var nära förestående.

Redan den 2 november var Röda armén i närheten av Kispest. Dessutom tillätos skyddslingarna uteslutande att uppehålla sig på Pestsidan och risk förelåg, att de skulle skiljas från den i Buda verkande legationen. Detta — som det senare visade sig — mycket kloka förutseende hade till resultat, att den humanitära avdelningen fick sitt säte i Üllöivägen 2—4. Så följde flera olika legationskontor på olika gator. En mindre del av de skyddade tjänstemännen placerades senare i Klotildgatan 3 a, i den stora våning, som den västerut flydde nationalförsamlingens talman Andras Tasnády-Nagy hade lämnat.

I lokalen på Üllöivägen inrättade Wallenberg i oktober det s. k. skyddslingsprotokollet eller avdelningen för de försvunna. Dagligen strömmade det in anmälningar om personer bland skyddspassinnehavarnas familjemedlemmar, som hade släpats bort och försvunnit.

Wallenberg gav i uppdrag åt dr László Geiger, Elek Kelecsényi och dr Miklós Magasdi att organisera denna expedition för uppspårandet och återhämtandet av de försvunna. Hans order lydde:

"Denna avdelnings medlemmar måste vara i tjänst dygnet runt. Någon vilodag förekommer inte. Om någon misslyckas, kan han inte hoppas på mycken hjälp; om han producerar ett gott arbete, skall han inte räkna med någon stor tacksamhet."

Denna maning stod på dagordningen.

När faran växte och deporteringarna började tillta, växte också skyddslingsprotokollet, vars medlemmar — i synnerhet de som tjänstgjorde ute — befunno sig i ständig livsfara. Under sin tjänstgöring föllo sålunda ledaren för det yttre arbetet Béla Elek, några av de mest samvetsgranna tjänstemännen dr Péter Sugár, István Löwinger och flera andra offer för pilkorsarna. Skyddslingsprotokollets hjältemodiga arbete kommer senare att skildras detaljerat. Tills vidare skola vi uppehålla oss vid den humanitära avdelningens övriga verksamhet så som den dirigerades av Wallenberg.

BEFRIELSEN AV DE TILL DEPORTERING DÖMDA SVENSKA ARBETSPLIKTIGA

Ett av de svåraste problemen var att befria de till arbetsplikt inkallade. Vi ha redan meddelat att det 701:sta kompaniet kom till stånd tack vare Wallenbergs och de neutrala legationernas intervention, och vi ha berättat hur efter den 15 oktober enstaka under svenskt skydd stående arbetspliktiga och skyttegravsgrävare befriats. De personer, vilka voro placerade i synagogan Arenavägen 55, och som hörde till detta kompani bemödade sig naturligtvis att komma därifrån. Wallenberg inlämnade namnlistor över dem till försvarsministeriet och betonade, att de snarast möjligt skulle repatrieras, och att de alltså i enlighet med noten 152.730/eln. 42/1944 borde stå till legationens förfogande.

Man lyckades också uppnå att försvarsministern i förordningen 155.090 eln. 42/1944, som underskrivits av överste Gusztáv Hibbey, förfogade i denna riktning. Redan nu, när man i slutet av november utlämnade samtliga arbetspliktiga till tyskarna och deporterade dem i plomberade vagnar från Józsefstadens bangård, tog Wallenberg med stöd av denna förordning upp kontakten med gendarmeriöverstelöjtnant László Ferenczy. Sin vana trogen skrev Wallenberg ner resultatet av samtalet i brevform. De väsentliga delarna av de två breven lyda:

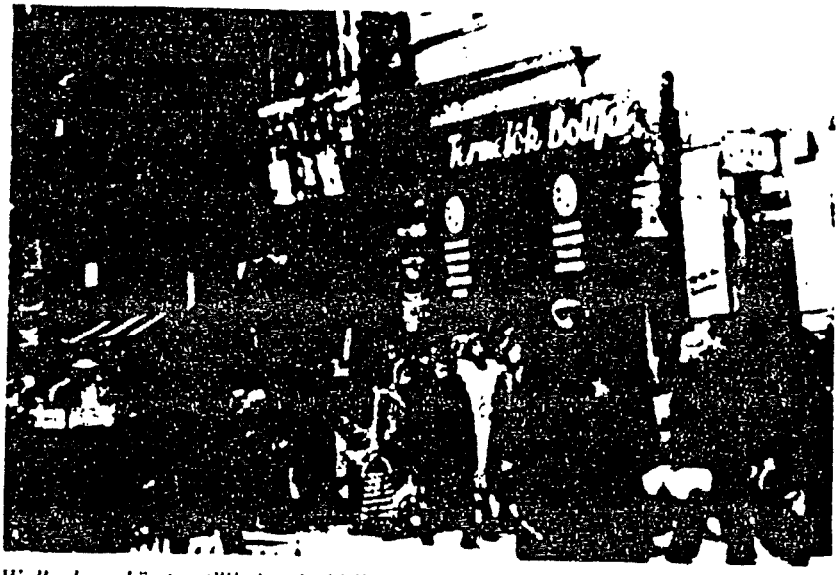

Wallenberg hämtar tillbaka skyddslingarna till svenskkusen från tegelbruket.

I

Högt ärade Herr Överstelöjtnant!

Jag tillåter mig att sammanfatta resultatet av vårt samtal:

1) Ni har varit vänlig nog att förordna att ledaren för transporten av de från Knezitskasernen vid Józsefstadens bangård transporterade arbetspliktiga under lämplig eskort skall skicka tillbaka de i transporten befintliga skyddslingarna från Hegyeshalom till Budapest.

2) Vi ha beslutat, att vid avtransporten av det svenska kompaniet från Jókaigatan, vi för vår del skola skicka ut en kommission till Józsefstadens bangård, i vilken jag och två legationstjänstemän skola deltaga. Denna kommission skall fastställa, vilka bland de på transporten väntande personerna, som ha eller ha haft skyddspass eller provisoriskt pass. Dessa personer få efter legitimation avrusta och under lämplig eskort föras till skyddslingshusen på Pozsonyivägen.

3) Detsamma händer vid avtransporten ur övriga samlingsläger.

4) Ni har varit vänlig nog att notera att Kungl. Svenska Beskickningen för olika ändamål har 86 arbetspliktiga till sitt förfogande. Dessa äro att

betrakta som avrustade och skola även i fortsättningen stå till legationens förfogande. Uppgifter om dessa personer i enlighet med vårt samtal komma vi att telefonledes meddela hr Gobbi. Jag kommer att tillåta mig att meddela Eder dessa uppgifter senare.

Jag tackar för Edert korrekta beslut och ber Eder, Herr Överstelöjtnant, mottaga försäkran om min uppriktiga högaktning.

Budapest den 27 november 1944.

Raoul Wallenberg
Legationssekreterare.

II

Herr Överstelöjtnant László Ferenczy, Budapest.

Sedan jag avslutat mitt brev i dag, fick jag veta, att ett ganska väsentligt antal personer med svenskt pass förts från olika platser (luftförsvarskompanier, sjukhus, sjukvårdskompanier o. s. v.). Jag tillåter mig hövligast anhålla, att också gentemot dessa arbetspliktiga tillämpas de i mitt tidigare brev nämnda principerna. Jag ber också att bli underrättad om, när vår legitimeringskommission skall stå till förfogande och var.

Med stöd av denna överenskommelse fotograferades samtliga svenska arbetspliktigas skyddspass på legationen och fotokopior gjordes av dem, vilka bundos in i böcker. Dessa böcker blev sedan grunden för den räddande legitimationen på bangården.

Det var allmänt bekant, att Wallenberg inte var benägen att rädda enstaka individer. Han var rättvis och han höll allas bästa för ögonen. Just därför befunno sig de tjänstemän, som arbetade på legationen, i en svår ställning, när de ville rädda sina anhöriga och vänner, som icke åtnjöto svenskt skydd. Detta ordnade de på så vis, att de gjorde en extra förteckning över dessa personer och meddelade Wallenberg, att det var sådana "skyddslingar", som ännu inte hunnit få skyddspass, därför att ärendet ännu ej var utrett. Wallenberg låtsades att han trodde på det, fast han mycket väl förstod, att det endast rörde sig om ett skyddsförsök. Denna lista bands först i boken, och Wallenberg ropade med kraftig röst ut namnen och hämtade fram "skyddslingarna" ur vagnarna. Många kommo också undan på detta sätt.

De till tillfälligt arbete uttagna arbetspliktiga hade man redan flera da-

Wallenberg befriar svenska skyddslingar ur vagnarna på Józsefvaros bangård. Wallenberg × står med ryggen åt fotografen och händerna på ryggen i häftig dispyt med gendarmeriöverstelöjtnant Ferenczy.

gar hållit instängda i deras lokaler. I de svenska husen hade man hållit inryckningsupprop för dem, som eventuellt inte hörde till kompaniet, men befunno sig där. Efter ett par dagars "samvaro" ryckte man ut till arbete med full utrustning. Ja t. o. m. konvalescenter tvingades ut i gryningen den 8 november.

Omgivet av lägergendarmer marscherade det svenska kompaniet ut på morgonen klockan 4 till Józsefstadens järnvägsstation. Wallenberg spårade upp dem i sin lilla bil. När man lastade in de andra neutrala legationernas skyddslingar — 60—80 pr vagn — kontrollerade Ferenczy själv de med skyddspass i händerna anlända svenska skyddslingarnas data och jämförde dem med bokens. Efter en hel dags kamp under vilken Wallenberg gick från vagn till vagn och försökte att befria också sådana, som hävdade att de voro svenska skyddslingar men av en eller annan orsak inte hade skyddsbrevet med sig, kunde han föra tillbaka hundratals arbetspliktiga till källaren i legationshuset vid Tátragatan.

Från och med den dagen pågick ständigt kampen på stationerna, och i intet fall var den utan framgång, sedan Ferenczy gått med på denna

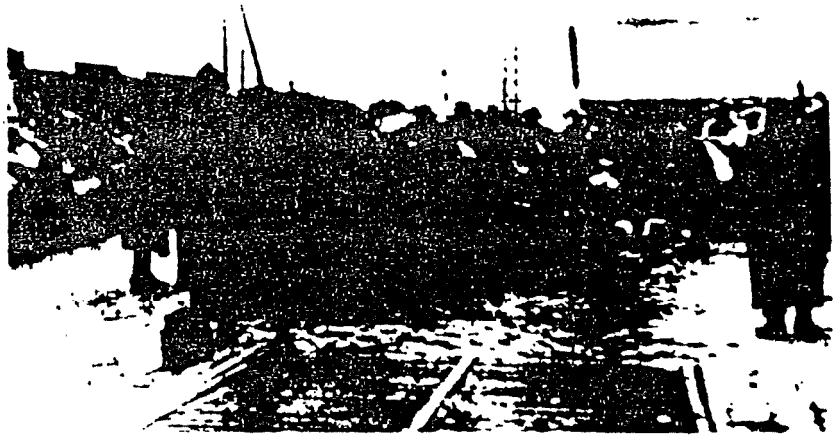

På bangården i väntan på transport till arbetstjänst.

judebefrielse. En gång drevs Wallenberg bort från vagnarna med kulsprutepistol. På stationen uppenbarade sig också SS-Hauptsturmführer Dannecker, som av någon anledning var särskilt fientligt stämd mot Wallenberg, och också nu hotade honom till livet.

Dannecker var f. ö. den, som i veckor försökte att genom en "bilolycka" avkoppla Wallenberg från hjälpverksamheten. Han sökte upprepade gånger att med sin enormt stora vagn kollidera med Wallenbergs lilla. Han dolde inte sina planer — de blevo snart allmänt bekanta. Wallenbergs gamla vänner, börsdirektör Lázsó Büchler och dr Károly Wilhelm, gjorde honom uppmärksam på denna fara.

Wallenberg försökte också att fotografiskt föreviga de arbetspliktigas befrielse. Han begav sig ut till Józsefstadens bangård med sin fotograf. Denne berättar om, vad han såg därute:

"Poliserna hade slagit kedja om bangården. Tack vare min legitimation kom jag in fastän med stor svårighet. Det var en sorglig bild, som mötte mig. Deportering! I tusental stod de olika "skyddade" arbetspliktigas kompanier. En del av dem hade redan pressats in i vagnarna, men det kom ständigt nya. Att öppet fotografera här, hade varit detsamma som självmord. När Wallenberg förhandlade med gendarmerioffiicerarna skar

jag ett hål i min scarf och genom springan sköt jag in objektivet medan jag försökte gömma själva kameran bakom scarfen. På så sätt lyckades jag ta flera bilder, av vilka ett par finnas kvar, medan övriga gingo till spillo under belägringen. Wallenberg skickade redan följande dag mina fotografier till Sverige.

Wallenberg räddade vid detta tillfälle och under de följande dagarna flera hundra arbetspliktiga till livet. Men vid ett tillfälle, då han begärde att man skulle släppa ut hans redan inlastade skyddslingar ur vagnarna, förklarade gendarmeri- och polisofficerarna, att de icke hade rätt att göra det, han maste vända sig till en SS-officer, som befann sig längst bort och tydligen dirigerade alltsammans, men vilken vi inte hade lagt märke till. Wallenberg vände sig direkt till honom men fick endast ett kort "Nein" till svar.

Med detta beseglades skyddslingarnas öde. Gendarmerna noterade hans ord och plomberade genast vagnarna. De gjorde det på order, men det syntes, att de gjorde det med glädje och gärna.

Från bangården följde vi i bilen de från deporteringen räddade arbetspliktiga på deras väg till de skyddade husen. Några av dem kände igen bilen och som en löpeld spred sig ryktet "Wallenberg är här".

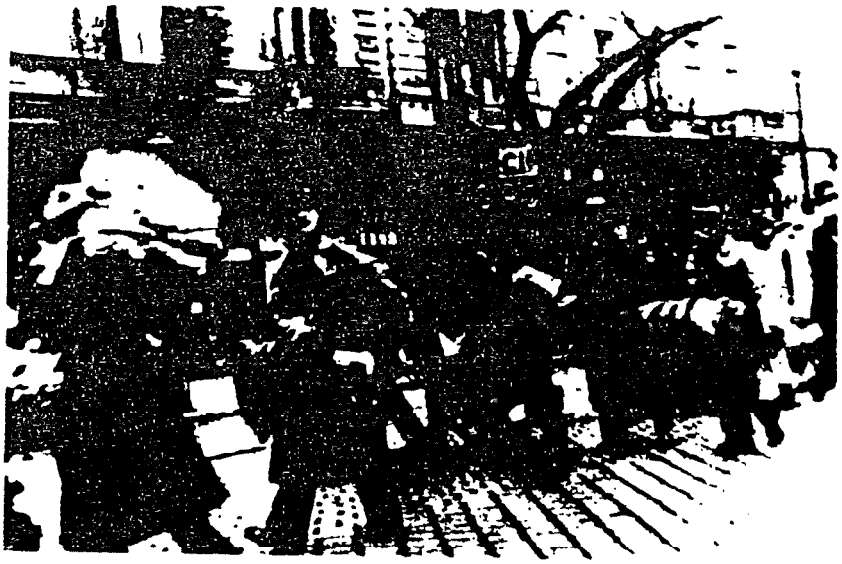

De räddade på väg till svenskhusen.

Lättade buro de nu sitt tunga bagage, de visste att "Wallenberg är här", det betydde livet och säkerheten.

På vägen var det en av de arbetspliktiga, som ville uttrycka sina överstvallande känslor, och han frågade: — Herr Wallenberg, var vill ni att vi skall resa er staty?

Denna fråga, som roade Wallenberg mycket, gjordes bredvid Szent Istvánparken. Och där kommer också hans staty att stå!

WALLENBERG AVRUSTAR PÅ EGET BEVÅG

För att kunna befria de arbetspliktiga tillgrep Wallenberg vitt skilda medel. Medveten om den allmänna okunnighet, som härskade dessa dagar, utgav han "avrustningsorder" för skyddslingarnas räkning. Så lyckades Wallenberg med tillhjälp av nedanstående dokument i svenska legationens namn avrusta de av ungerska regeringen inkallade:

Kungl. Svenska Beskickningen
Budapest.

Kungl. Svenska Beskickningen i Budapest intygar härmed att ....., som är född .... år .... i .... (moderns namn .....) och bevisar sin identitet med skyddspasset nr .... på grund av kungl. ungerska försvarsministerns förordning nr 152.730/eln 42/1944 liksom den denna kompletterande och med vederbörande myndigheter gjorda överenskommelsen har återkallats från arbetstjänsten.

Budapest den 4 december 1944.

Raoul Wallenberg.
Legationssekreterare.

När man betraktar denna avrustningsakt ser man, att den ingenting annat är än en stort anlagd bluff. Wallenberg har i akten spelat ut den förordning, som hade avseende på organisationen av främlingskompanierna. Därför åberopar han även "den denna kompletterande och med vederbörande myndigheter gjorda överenskommelsen". I varje fall fick det egenmäktiga bortförandet av de svenska arbetspliktiga ett sken av legalitet, och ett otal män räddades från att som desertörer stickas ned. (Vi få i fortsättningen se hur flera arbetspliktiga genom detta dokument och svenska legationens legitimation räddas undan dödsdomar, som fälldes av militärdomstolen vid Margitringen.)

Med tillhjälp av ett annat formulär försökte Wallenberg att individuellt befria sådana arbetspliktiga för vilkas del skyddspass utställdes först senare. I dylika fall vände han sig till arbetstjänstkompanierna, men eftersom hans brev saknade laglig grund adresserade han dem aldrig direkt till kompanichefen utan till vederbörande arbetsskyldiga, som skickade dem till kompanichefen. Detta ofta framgångsrika formulär löd sålunda:

Kungl. Svenska Beskickningen
György Pintér
Budapest
Fecskegatan 27/31
101/339 kompaniet.

Kungl. Svenska Beskickningen intygar härmed, att för Eder ..... utställts svenskt skyddspass nr ..... enligt vilket passinnehavaren är att betrakta som svensk medborgare.

I enlighet med försvarsministeriets kungörelse i detta ärende kunna personer, som inneha giltiga utländska pass, icke tagas i anspråk för arbetstjänst, respektive skola återkallas från denna.

I beaktande av att ovan nämnde såsom utlänning är förpliktigad att bo i särskilda av polisen kontrollerade hus, bör ovannämnde under eskort föras till Kungl. Svenska Beskickningen, Budapest, V. Tátragatan 6.

Budapest den 9 december 1944.

R. Wallenberg.
Legationssekreterare vid Kungl. Sv. Beskickningen.

De salvadorska skyddslingar, som befunno sig i en sådan ålder, att de voro skyldiga fullgöra arbetstjänst, befriades tack vare sitt salvadoriska medborgarskap från såväl arbetstjänst som skyttegravsgrävning och flyttades över till 701:sta kompaniet i Budapest. Från och med nu önskade emellertid de salvadoriska skyddslingarna att få stanna under svenskt skydd trots den överenskommelse, som gjorts mellan Salvadors och Schweiz' regeringar, om att den schweiziska budapestlegationen skulle övertaga skyddet. Därför bildade de en sorts underavdelning till det i Jókaigatan 4 placerade svenska kompaniet, sedan de fått Wallenbergs tillstånd därtill. (I Jókaigatan 4 hade det av hundratals människor bestående svenska kompaniet fått plats i Handelsresandeförbundets lokaler.) Den salvadorska truppen bodde på en sorts balkongliknande utbyggnad en halv trappa upp. Dess ledare var den berömde överläkaren i Budapests judiska sjukhus, dr Jenö Szilasi. Tack vare Raoul Wallenbergs energiska uppträdande lyckades också alla salvadortruppens arbetspliktiga undkomma den den 28 november påbörjade deporteringen och stanna i Budapest.

HJÄLPEN TILL DE DEPORTERADE

Med stora personliga risker understödde Wallenberg energiskt skyddslingsprotokollets arbete. Om pilkorsarna hade drivit samman judiska grupper i synagogorna eller i Tattersaal försökte naturligtvis skyddslingsprotokollets tjänstemän att hämta tillbaka de svenska skyddslingarna och för övrigt alla dem, om vilka man kunde påstå, att de voro svenska skyddslingar fast de inte hade skyddsbreven till hands, eftersom "pilkorsarna hade tagit och förstört alla papper".

Wallenberg gick i sådana fall oförtrutet till myndigheterna. Men han uppenbarade sig också på de mest olika uppsamlingsplatser. Överallt träffade han bekanta, i all synnerhet bland polisofficerarna. I sådana fall blev räddningsresultatet alltid bättre.

På morgnarna reste han ofta ut i sin bil till tegelbruken. Därefter kom Telekitorget i tur, vilket en tid var pilkorsarnas favoriserade uppsamlings- och plundringsplats. Gettot besökte han också ofta. Överallt verkade skyddslingsprotokollets tjänstemän, och så kom det sig att det svenska skyddslingsprotokollet hade goda förbindelser på varje uppsamlingsplats, ja t. o. m. i pilkorshusen hade de funnit partifunktionärer, som i verkligheten stodo till deras tjänst, och i hög grad bidrogo till att räddningsarbetet ofta fick ett utomordentligt gott resultat.

En f. d. tjänsteman i skyddslingsprotokollet har för övrigt berättat en romantisk episod:

"Vi var ute med Wallenberg i pilkorshusen vid Telekitorget, där broder Béla var ledare. Denna pilkorsare visade stor uppmärksamhet gentemot Wallenberg och vi nådde ofta glänsande resultat hos honom. Vid ett tillfälle vände sig en 17-årig pilkorsare till mig och förklarade, att han skulle vara mycket lycklig, om vi kunde befria "en helt ung, vacker liten judinna", som befann sig i huset. Själv vågade han inte säga något till broder Béla, men, sade han rodnande, han var djupt förälskad i henne.

Jag gick upp till femte våningen, ocn sedan jag i förväg givit mina anvisningar genom den unge pilkorsaren, uppmanade jag de där instängda kvinnorna, att de som voro "kristna" men berövats sina papper av pilkorsarna skulle anmäla sig. I överensstämmelse med de anvisningar, som jag givit, anmälde sig den lilla flickan genast. Tillsammans med vakten gick jag ned till broder Béla med flickan. Jag övertalade honom att ge henne ett ständigt arbete i köket, så att hon skulle undgå deportering.

När vi satt och pratade på kvällen berättade jag den romantiska episoden för Wallenberg. Han gav mig omedelbart 300 pengö, som jag skulle ge flickan, så att hon skulle ha något ifall hon lyckades undkomma.

Den lille pilkorsaren försvann också med henne från Telekitorget ett par dagar senare. Från den stunden hjälpte han mig alltid i räddningsarbetet."

De skyttegravsgrävande arbetarna och arbeterskorna, som icke stodo under någon främmande makts skydd, fördes till fots till Hegyeshalom, där de skulle överlämnas åt tyskarna. De som pilkorsarna samlade upp på gatorna dirigerades också i samma riktning. De fördes först till tegelbruken och sedan till deporteringen...

Novembervädret var ovanligt regnigt, och dessa transporter, som drevos fram fullkomligt utan utrustning, släpade sig mödosamt vidare i den ständiga blötan på landsvägen mot Györ.

WALLENBERG PÅ DÖDSVÄGEN TILL HEGYESHALOM

De första rapporterna om detta fruktansvärda elände avlade poliskaptenen Nándor Batizfalvy, som tjänstgjorde vid KEOKH. Batizfalvy befor under sina tjänsteresor flera gånger vägen Budapest—Hegyeshalom. Förskräckt över vad han hade sett uppsökte han Wallenberg och erbjöd honom sina tjänster.

Wallenberg sammankallade då den 22 november representanter för de neutrala legationerna. Vid detta tillfälle fördes nedanstående

Protokoll

av den 22 november 1944 klockan 6 e. m. i Kungl. Svenska Beskickningens kansli i Budapest IX, Üllöigatan 4.

Närvarande: Legationssekreterare Raoul Wallenberg, Svenska Beskickningens representant, M. Krausz, Schweiziska Legationens representant Dr Körner, Portugisiska Legationens representant och Poliskaptenen dr Batizfalvy.

Poliskaptenen dr Batizfalvy ber de närvarande att betrakta förhandlingarna som ytterst diskreta.

Han skildrar de judars situation och öde, som sedan två veckor drivas fram från tegelbruket i Obuda i riktning Dorog, Pilisvörösvár, Süttö, Szöny, Gönyü och Hegyeshalom. Han säger, att de judar, som komma till Hegyeshalom, överlämnas till tyskarnas representant, SS Hauptsturmführer von Wyslizeni, gruppvis med angivande av antal — icke namn. Till i går har enligt vad han vet, 7.800 ungerska judar överskridit tyska grän-

sen, 2.000 ha i dag överlämnats till tyskarna och 13.000 marschera f. n. på landsvägen. Dessa senare beräknas nå tyska gränsen inom tre dagar. 10.000 judar ha försvunnit på landsvägen; enligt hans mening har en del lyckats fly, en del har dött eller skjutits.

Poliskapten dr Batizfalvy förklarar vidare att han, sedan han börjat sina resor, lyckats genomdriva viss lindring i en del fall. Så har han t. ex. lyckats åstadkomma, att enstaka grupper på några håll fått bättre kvarter så att inte sådant skall kunna ske, som han sett vid ett tillfälle. Mellan Süttö och Szöny hade han nämligen funnit en grupp bestående av 2—300 unga pojkar och flickor, vilka inte kunnat placeras någonstans i Süttö. Sedan befälet fastställt att "de unga kunna göra ännu längre dagsmarscher" lät man dem fortsätta utan uppehåll ända till Szöny. Denna grupp marscherade 59 km på en dag. När de anlände till Szöny fanns inget härbärge, eftersom redan 4.000 hungrande och törstande människor befunno sig där. (Dessa 4.000 personer hade överhuvudtaget inte fått någonting att äta eller dricka på tre dagar.) Den ifrågavarande ungdomsgruppen fördes upp på en vind, som störtade samman under natten. Sju avledo, 13 blevo svårt och 70 lätt sårade. I Szöny ligga ett stort antal personer, vilka insjuknat efter fyra dagars marsch, svält, förkylning och tortyr. I Gönyü ligga 600 sjuka. Här fann dr Batizfalvy många lik, t. o. m. i träden hängde döda, vilka icke gåvo intryck av att ha varit självmördare.

De arbetspliktiga, som marscherade till Hegyeshalom via Székesfehérvár, hade det bättre, eftersom de militära myndigheterna också försågo dem med proviant och behandlade dem militäriskt, d. v. s. utan tortyr. Den lindring, som dr Batizfalvy här lyckades åstadkomma, bestod i att han på hr Krausz anhållan med tillhjälp av en tjänstgöringssedel dirigerade dem, som hade skyddspass, tillbaka till Budapest. Dr Batizfalvy förklarade vidare att gendarmeriöverstelöjtnant Ferenczy förbjudit honom att föra tillbaka dessa skyddspassinnehavare. Dock hade det lyckats honom att få fyra öppna order in blanco — på begäran av konsul Lutz och hr Krausz — från Ferenczy, vilka han just överlämnat till hr Krausz. Tack vare dessa öppna order blev det möjligt för de olika legationerna att sända var sin delegat till Hegyeshalom, som därifrån med Batizfalvys hjälp skulle skicka tillbaka de med skyddsbrev försedda personerna. Dr Batizfalvy hade åtagit sig att trots Ferenczys förbud dirigera tillbaka dessa. På begäran av hr Wallenberg förklarade sig dr Batizfalvy beredd att vara behjälplig med utdelning av livsmedel till de på vägarna marscherande människorna.

På förslag av hr Krausz beslutas, att dessa fyra öppna order skola överlämnas till de fyra legationerna. Från varje legation resa två delegerade till tyska gränsen. Dr Batizfalvy följer med. Färden sker i schweiziska lega-

tionens bil. Varje delegation tar med en liten skrivmaskin och blanketter för att kunna utställa skyddsbrev på landsvägen för dem, som inga ha. Man beslutar vidare att redan i natt 5 lastbilar skola avgå för att dela ut livsmedel till de marscherande. Dr Batizfalvy skall före lastbilarnas avfärd avisera militärmyndigheterna i Komárom om livsmedlens ankomst och utverka tillstånd till fördelning av desamma.

På begäran av hrr Wallenberg och Krausz och med instämmande av samtliga närvarande åtar sig dr Batizfalvy att, eftersom läget i Budapest för närvarande är ytterst kritiskt, så långsamt föra tillbaka skyddspassinnehavarna, att de först efter några dagar ankomma till huvudstaden."

Wallenberg skickade genast iväg lastbilar, fyllda med mat för att så långt det var möjligt hjälpa vandrarna, som voro fullkomligt utan livsmedel. Snart organiserade han hela expeditioner. I dessa deltogo representanter för Internationella Röda Korset samt medlemmar av svenska, schweiziska och portugisiska legationerna. Wallenberg ledde expeditionen, han och Per Anger voro de enda utländska diplomaterna, som personligen deltogo i räddningsarbetet på dödsvägen till Hegyeshalom.

Med två väldiga lastbilar och tre personbilar reste de. Läkare, sköterskor och nunnor följde dem. De hade fältkök med sig och så mycket medicin, som var möjligt. Landsvägen var full av tyska och ungerska soldater på reträtt, av marscherande kompanier arbetspliktiga och olyckliga judar på väg till deportering. En av expeditionens deltagare — som f. ö. skötte förplägnaden av de svenska skyddslingarna — har berättat följande om denna resa:

"Vi lämnade Budapest på kvällen. Vår första station var Gönyü, där enligt förtroliga rapporter de s. k. dödsskeppen voro förankrade. Två pråmar voro fulla med sjuka, misstänkta fall av rödsot i hundratal. Gendarmer bevakade dessa pråmar, så att det var omöjligt att besöka dem. Wallenberg och legationssekreterare Anger, som var i hans sällskap, lyckades slutligen genom fördelning av rom och cigarretter erhålla gendarmernas tillstånd att lämna av läkemedel och mat till de dödssjuka. Klockan 1 på natten med ficklampor som enda belysning började urlastningen i ösregn. Wallenberg deltog själv och bar säckar och konserver. Sedan fortsatte transporten utan paus för att snarast möjligt nå Hegyeshalom.

Redan i gryningen började ungrarna överlämna judarna till tyskarna. Det var vår avsikt att, innan överlämnandet skedde, rädda så många människor som möjligt under förevändning att de voro våra skyddslingar. Det föreföll emellertid som om pilkorsarnas förtroendemän i Hegyeshalom

genomskådade våra planer. De uppträdde hotande och ville hindra våra försök att dirigera de "deporterade" tillbaka till Budapest. De skrämde också stationschefen, så att han inte skulle ställa några vagnar till förfogande för detta ändamål. Också gendarmerna terroriserade de, för att dessa inte skulle hjälpa oss vid urvalet. Som väl var besegrade Wallenberg med sitt bestämda uppträdande gendarmerna, så att de till sist inte gjorde några svårigheter vid urvalet.

Försöket kröntes med framgång. Nu som upprepade gånger senare — när inte Wallenberg var med utan Béla Elek, som nästan ständigt uppehöll sig i Hegyeshalom och på ett övermänskligt sätt kämpade för att rädda så många som möjligt — lyckades det att hämta tillbaka flera hundra personer. Av dessa saknade åtminstone 90 procent varje sorts skydd. Stora kvantiteter livsmedel och medicin lämnades till militärkommandot i Hegyeshalom, för att de försvagade deporterade skulle få möjlighet att åtminstone en gång innan de lämnade landet äta sig mätta.

Bland de räddade utspelade sig rörande scener på bangården, och Wallenberg gick av blygsamhet inte själv ut, eftersom han var rädd att de räddade skulle ge sin tacksamhet så obändiga uttryck, att disciplinen stördes och pilkorsarna finge anledning att blanda sig i spelet. Lastbilarna delade ut livsmedel också i Hegyeshalom. Wallenberg hade varit nog förutseende att ta med sig ganska stora mängder rom. De flesta deporterade voro misstänkta för rödsot, och man kan lätt förstå med vilken girighet de togo emot den halvdeciliter rom, som de fick per person, och vilken för några minuter värmde upp deras kroppar.

Inlastningen i vagnarna och ledningen av hemfärden överlämnade legationen till Béla Elek, medan Wallenberg reste tillbaka med bilkaravanen. På vägen fördelades livsmedlen och medicinen så länge de räckte. Dessa gåvor fyllde de utmattade människorna med nytt hopp, livet återvände i de gula, dödsbleka ansiktena och de hungriga ögonen simmade i tårar.

Åsynen av dessa tragedier rörde till och med den ene efter den andre av de vilda, blodbesudlade gendarmerna. Mer än en av dem förklarade att de mycket hellre ville vara i eldlinjen vid fronten, ty deras nerver stodo inte ut med att se dessa olyckligas fruktansvärda lidanden. Svultna, sjuka, utan varje spår till utrustning vandrade de fram där, 12-års barn och 74-åriga matronor, trasiga och smutsiga. Före urvalet i Hegyeshalom hade de tillbragt den sista natten i hemlandet i Magyaróvár, en regnig, kall natt i slutet av november. I en övergiven fabriksbyggnad hade de sovit på golvet i en oeldad arbetssal utan fönster. Med hjälp av därvarande humane lägerbefälhavare inrättade Wallenberg en liten hjälpstation, som han för-

såg med läkemedel. En kokvagn och livsmedel lämnades också kvar. Wallenberg blandade sig med mängden, talade med dem och delade ut cigarretter, rom och mat åt dessa stackare på väg mot döden.

På hemvägen sågo vi vidare hur liken av ihjälhetsade och av pilkorsarna dödade människor på flera ställen betäckte vägkanten. Ingen tänkte på att begrava dem. De flesta s. k. viloställen vi passerade, lågo under bar himmel på fälten eller i byarna på salutorgen. I bästa fall sovo dessa tiotusental deporterade i den våta, råa novembernatten i en lada utan sidoväggar."

Béla Elek sysselsatte sig också — på Wallenbergs uppdrag — i veckor med individuella räddningsaktioner, när detta var möjligt. I bil närmade han sig de marscherande kolonnerna och försökte med vackra ord och mutor rädda de svaga och synbarligen sjuka människorna. Provisoriskt placerades dessa i Györ, tills de kunde föras upp till Budapest. Under sina försök att rädda barnen åkte han långsamt längs efter den marscherande massan, och när han såg någon moder vackla fram med en liten på armen, drog han barnet ifrån henne och tog det upp till sig i bilen. I många fall svävade han själv i livsfara men hundratals kunna tacka honom för att de befinna sig i livet. I Györ fick Béla Elek stor hjälp av baron Vilmos Apor, den katolske biskopen, hos vilken många av Eleks skyddslingar fingo bo, tills de kunde flyttas därifrån.

De som hämtats från Hegyeshalom fingo särskilt skydd av Wallenberg. De placerades i luftskyddsrummen i de svenska husen, vilka lokaler hittills inte hade utnyttjats i särskilt hög grad. Efter desinfektion kommo de så småningom tillsammans med de andra skyddslingarna och räddades tillsammans med dem. För övrigt hejdade Wallenberg en gång ett helt deporteringståg vid Hegyeshalom och förklarade, att det kommit till hans kännedom, att svenska skyddslingar befunno sig bland de deporterade. Det fanns visserligen inga, men det lyckades honom ändå att under olika förevändningar rädda många vid detta tillfälle.

De arbetspliktiga och de som återvänt från Hegyeshalom, förorsakade Wallenberg stora bekymmer. Ryktet gick, att pilkorsarna vägrade att erkänna de "återkallelseorder", som dessa hade tilldelats, och förberedde förnyad deportering. Sysslomannen i det av Wallenberg grundade sjukhuset på Tátragatan berättar en intressant episod i detta sammanhang:

"Man hade ingivit Wallenberg den icke helt lyckliga idén att sprida ut ryktet, att fläcktyfus gick i den återhämtade gruppen. Av den anledningen skulle man isolera alla dessa människor och på så vis förhindra en ny deportering. I varje fall skulle man vinna tid.

Wallenberg handlade genast. I överläkaren dr József Nagys sällskap gick han på natten klockan 2 in i sjukhuset på Tátragatan och hade med sig en arbetspliktig (Barna Hajós), vilken skulle spela rollen av första fläcktyfussjuka patient. Från sjukhusledningens sida togo chefsläkaren dr Lipót Schischa, v. överläkaren dr András Wollák och jag emot. Då vi förmodade att SS skulle vidtaga stränga repressalieåtgärder, om planen sattes i verket, bådo vi Wallenberg avstå från den. I stället för fläcktyfus beslöt vi oss för rödsot.

Detta nattliga besök förgick inte fullt ostört. Sjukhusets brutale portvakt hade först efter en halv timmes ihärdiga bultningar och upprepade hojtanden släppt in besökarne. Då Wallenberg förebrådde honom och sade, att man inte kunde vänta en halv timme med att öppna porten till ett sjukhus, blev han rasande och slog Wallenberg på näsan, så att denne starkt blödande kom in på kontoret. Vi hjälpte honom, tvättade blodet av kläderna och rådde honom att anmäla portvakten följande dag. Wallenberg visade sig emellertid inte ett ögonblick upprörd eller ond. Han sade bara:

— Jag klagar inte fast han blev litet våldsam. Behandlar han mig så, så kommer han väl att ännu mindre släppa in pilkorsarna. Och det är betydligt viktigare än något annat."

I de beskyddades skydd.

Wallenberg måste under två månader föra de svåraste strider för de skyddade husen och de där boende skyddslingarna. Under första tiden sökte han upprätthålla förbindelsen med ministerialkommissarien för judarnas sammanflyttning, som hade sin byrå på Egyetemgatan. Denna leddes av sådana polisofficerare, som under Sztójayregimen livligt deltagit i tortyren av landsortsgettonas invånare och deras deportering. De voro trion Endre-Baky-Ferenczys gunstlingar och fingo i allmänhet sina order direkt av tyskarna. Trots allt lyckades Wallenberg att på något vis komma överens med dem och fick flera gånger sina önskningar villfarna. I all synnerhet respekterade polisinspektör Tarpataky, poliskommendanten i internationella gettot, Wallenberg. Tack vare Wallenbergs inflytande visade denne sig alltid förekommande gentemot svenskarna. Några rapporter från Tátragatans expedition och Wallenbergs åtgärder förklarar allt!

I.

Till kontorsföreståndarna i de för Kungl. Svenska Beskickningens skyddslingar bestämda husen.

Vi bifoga en lista över skyddslingarna A—Z, där varje sida är försedd med Kungl. Svenska Beskickningens stämpel.

Alla, som äro upptagna i listan, äro beskickningens skyddslingar. Om dessa personer av något skäl inte skulle vara försedda med skyddspass, ombesörjer beskickningen ofördröjligen ett nytt. Utom de på listan upptagna torde det finnas ett antal, motsvarande 4—5 % av de redan förekommande, som av någon anledning icke tagits med (vederbörande akter voro icke tillgängliga e. d.), men vilka trots detta kunna uppvisa skyddspass, vidare sådana vilka haft ett skyddspass, som förstörts. I detta fall skall vederbörande personer ofördröjligen uppföras på en lista och tillsammans med ett protokoll över sakförhållandet med extra kurir skickas till Kungl. Svenska Beskickningen på Üllöivägen 4, för att beskickningen skall kunna konstatera, om verkligen ett pass har utställts för vederbörande. Om så är fallet sörjer beskickningen för, att ett nytt pass utställes i stället för det som förstörts eller förekommit, och alla därtill berättigade personer tagas i ett tillägg upp på listan.

Kungl. Svenska Beskickningen har redan infordrat passen från de personer, som skola resa med första tåget, och överlämnat dem till tyska legationen för visering. För ifrågavarande personer har utställts ett passkvitto med fotografi och en legitimation, som vi förevisat för polisrådet Bejey. Dessa kvitton äro ur bostads- och legitimeringssynpunkt likvärdiga med originalpassen.

Vi bifoga under a) ett skyddspassformulär för att vid eventuell nödvändig jämförelse det på ett dylikt formulär utställda originalpassets äkthet skall kunna fastställas.

Under b) bifoga vi ett exemplar av ovan nämnda passkvitto och formulär.

Av det s. k. svarta passet och av provisoriskt pass kunna vi inte närsluta något exemplar, eftersom de härstamma från Stockholm och dylika tomma formulär inte stå till vårt förfogande.

Budapest den 23 november 1944.

Wallenberg
Legationssekreterare.

II.

Promemoria

den 23 november 1944.

Enligt uppdrag av polisrådet Arpád Bejey ha vi äran att meddela nedanstående med anhållan, att Ni i detta ärende verkligen måtte förfoga in merito.

1) Huset Phönixgatan 7 har ställts till de svenska skyddslingarnas förfogande. Vi kunna emellertid inte placera våra skyddslingar där, emedan en partimedlem vid namn Csiby, som bor i detta hus, vägrar oss inflyttning,

2) I huset Pozsonyivägen 4 finns en restaurant, som enligt uppgift skall hållas stängd, men som dock besökes av olika personer. Denna restaurant har en dörr mot gården. Genom denna dörr bruka diverse personer komma ut på gården och förorsaka störningar.

Vår anhållan: Undersök godhetsfullt fallet och låt stänga dörren mot gården.

3) I svenskhusens skyddskällare ha vi måst placera en del personer, för vilka vi inte ha någon annan plats.

Vår anhållan: Vi be, att alla de, som inte äro våra skyddslingar, måtte överföras till de för dem avsedda husen.

Kungl. Svenska Beskickningens expedition på Tátragatan.

III.

Till pilkorspartiets ungerska rörelses organisation V:e kretsen.

Kungl. Svenska Beskickningen tillåter sig härmed att göra följande förslag:

I de hus, som stå till Svenska Beskickningens förfogande och som befinna sig på ett område, vilket står under svenskt skydd, kunna 4.500 med svenskt skyddspass försedda, 300 med argentinska, 28 med holländska och 280 med provisoriska svenska pass försedda personer uppehålla sig. Dessa siffror ha vi emellertid inte nått ännu på länge. Däremot befinna sig diverse obehöriga personer i våra hus, nämligen:

icke ariska ursprungliga invånare;

icke ariska, med främmande pass försedda personer;

icke arier, vilka ha begärt svenskt pass, men av tekniska skäl ännu icke erhållit dem.

Svenska legationstjänstemännens hus — dödshuset — i Jokaigatan 1.

Samma är förhållandet med bredvid Kungl. Svenska Beskickningen verkande Svenska Röda Korsets skyddspassinnehavare i de fall då Röda korsets skyddslingar finnas upptagna på Svenska Röda Korsets officiella lista.

Under sådana förhållanden förklarar sig Kungl. Beskickningen beredd att övertaga ansvaret också för dessa personer. I den grad däremot som skyddslingshusens organisation utvidgas och Kungl. Beskickningen i skyddslingarnas bekvämlighets intresse kan placera dem på bättre sätt, skall Kungl. Beskickningen sörja för att de icke arier, vilka icke tilldelats svenskt pass, under vederbörlig eskort föras till sina egentliga boplatser, det må vara i andra främmande hus eller i gettot på Klauzáltorget.

Kungl. Beskickningen föreslår alltså, att myndigheterna tills vidare måtte låta nämnda personer stanna kvar i våra hus.

Budapest den 29 november 1944.

Wallenberg.
Legationssekreterare vid Kungl. Svenska Legationen.

IV.

Brådskande rapport till sekreterare Wallenberg.

Överinspektör Tarpataky har i dag på morgonen förtroligt meddelat oss följande:

Han fruktar att vi skola få samma besvärligheter när våra hus inspekteras, som schweizarna f. n. ha under sin pågående inspektion, eftersom han har fått bestämda anvisningar att på listan över de skyddslingar, som få stanna och icke deporteras, endast gamla, barn och arbetsoförmögna få förekomma.

Schweizarna hade just satt upp sin slutgiltiga lista med 7.800 personer. Enligt ovan nämnda anvisningar kunde emellertid denna lista inte accepteras. De arbetsföra måste strykas. Vi svarade, att denna förordning säkerligen endast gällde schweizarna och inte oss, eftersom vi inte överskridit det fastställda antalet. Han förklarade att han fått dessa anvisningar utan avseende på vilket land som stod som skyddsmakt. Han rekommenderade därför, att vi skulle intervenera hos höga vederbörande snarast möjligt, så att han finge anvisning att vid inspektionen godkänna vår lista.

För övrigt har han redan flera dagar upprepade gånger bett oss komplettera listan och överlämna den till honom.

Samtidigt har han frågat oss, om uteslutande sådana personer befunno sig i svenskhusen, vilka voro försedda med skyddspass. Som svar åberopade vi vårt brev den 29 november, som vi avsänt till partiet.

Han bad oss också, att vi skulle göra Svenska Röda Korset uppmärksamt på, att det icke skulle överskrida det fastställda antalet.

Expeditionen vid Tátragatan.

V.

Rapport till sekreterare Wallenberg.

1) Hr Tarpataky har i dag på morgonen meddelat oss, att man dagligen måste ställa 300 arbetare och arbeterskor till tyska Arbetskommandots förfogande och önskade att 100 svenska skyddslingar skulle komma med bland dem. Eftersom det rörde sig om en principfråga, förbehöllo vi oss rätten att först tala med sekreterare Wallenberg om saken. Medan vi telefonerade till beskickningen fingo vi meddelande om, att man hämtat män och kvinnor till arbetstjänst från huset Pozsonyivägen 12—14. Sedan Wal-

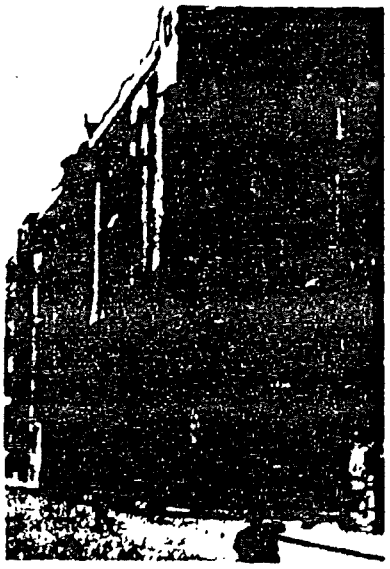

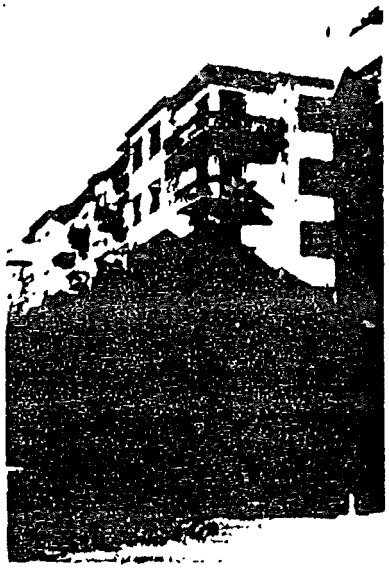

Svenskhusen vid Pozsonyivägen.

lenberg underrättats härom begav han sig personligen till platsen för att förhandla med hr Tarpataky och tyska Arbetskommandots representant, överstelöjtnant Schmidt. Han kom överens med dem om, att tyskarna dagligen skulle få 300 personer (200 män och 100 kvinnor) av de svenska skyddslingarna till sitt förfogande. Mottagaren skulle emellertid lämna kvitto på dem och punktligt återföra dem till bostäderna på kvällarna.

I dag ha de tagit sammanlagt 100 personer i anspråk. Kvinnorna skickade de hem redan under förmiddagen. De män, som de övertagit, anlände ordentligt till bostäderna på kvällen.

2) Fastän man kommit överens om att kontrollen av svenskhusen skulle börja först nästa vecka, inspekterade officiella organ utan föregående varning husen Tátragatan 15 a och b. Vi fingo först underrättelse om inspektionen, när de arbetspliktiga, som voro placerade i källaren och kort förut avrustat, fördes bort med händerna uppsträckta. Enligt en uppgift från pilkorspartiets soldater skall man ha skjutit på poliserna från husets fönster, varpå man fört nämnda personer till Szent Istvánparken, där man visiterat dem. Vi lyckades aldrig få veta något varken om visiteringens resultat eller om fallet i övrigt. Vi kunde inte heller prata med de bortförda männen, det var omöjligt att fråga dem eller ta upp någon förteckning över dem,

som voro våra skyddslingar. Man förde bort gruppen utan något bagage enligt uppgift till Telekitorget 10. Ursprungligen hade de tagit hand om 57 personer på detta sätt och misshandlat dem. Senare avskilde de emellertid en invalid, som var enbent, och en blind från de övriga. En lyckades dessutom fly och så fördes endast 54 bort.

Efter detta evakuerades båda husen — det andra, därför att man hittade en genomgång, som sammanband husen. Vi fingo välja ut de svenska skyddslingarna, som bodde i nr 15 b. Det var nio personer. Från huset Tátragatan 44 dirigerades senare ytterligare en grupp mot parken för vidare transport. Vi hade knappast hunnit fråga, om det fanns svenska skyddslingar bland dem, förrän man förbjöd oss detta. Vi valde endast ut två skyddslingar, men ledare från pilkorspartiet, som skickats till platsen, protesterade också häremot, och med hot om häktning uppmanade man oss att genast lämna parken. Under dispyten i vilken vi skarpt protesterade mot tillvägagångssättet, begärde man våra legitimationer.

När affären på Tátragatan 15 avvecklats på sätt, som vi ha beskrivit, var också hr Tarpataky närvarande och meddelade oss som svar på vår enträgna begäran att han måtte frige de anhållna, att han icke var befogad att göra detta, eftersom det var fråga om en straffrättslig historia. Då vi protesterade mot, att så många människor skulle få lida för ett fel som en enda person — enligt uppgift — hade begått, svarade han, att enligt order skulle samtliga invånare i det hus, varifrån ett skott avskjutits, tagas i förvar.

Vid detta senare beskrivna fall var varken Tarpataky eller de partimedlemmar, som hittills utövat inflytande på den behandling, som våra skyddslingar åtnjutit, närvarande. Partistyrelsens två utsända togo helt ledningen i sina händer. Eftersom vår vidare verksamhet hade omöjliggjorts, lämnade vi denna uppsamlingsplats. Inte heller de nio människor från Tátragatan 15 b, som vi valt ut, överlämnade man åt oss, utan placerade dem i den trupp, som skulle avgå.

3) Under dagens lopp har inspektionen av Tátragatan 6 börjat. Polisen gav order om, att husets samtliga invånare skulle samlas på gården. Alla kvinnor under 50 år och alla män under 60 skulle med litet bagage göra sig i ordning för en längre resa. Vi vände oss till hr Tarpataky och bad, att han i enlighet med vår överenskommelse skulle avbryta inspektionen. Han anlände personligen till huset och inställde vidare inspektion.

4) I huset Légrády Károlygatan 48 b infunno sig i dag pilkorsare, vilka togo med sig 12 män till kollämpning. Hittills äro vi okunniga om huruvida de ha återkommit.

Man borde förmå partiet att framställa sådana eventuella krav till kontoret i Tátragatan 6. Vi be om anvisningar om hur vi skola förfara i dylika fall.

Budapest den 3 december 1944.

Expeditionen vid Tátragatan.
Elemér Milkó och Ödön Gergely.

VI.

Promemoria.

Legationssekreterare Wallenberg från Kungl. Svenska Beskickningen och partiledare Gera överenskommo den 5 dennes klockan 6 e. m. om följande:

1) Sekreterare Wallenberg meddelade hr Gera, att trots den överenskommelse, som slutits mellan beskickningen och partiledningen och inrikesministeriet, enligt vilken inspektionen av de svenska husen skulle börja tidigast nästkommande måndag, denna hade börjat redan idag i några delvis av schweizare bebodda hus. Överenskommelsen hade alltså inte hållits.

2) Sekreterare Wallenberg har kommit överens med tyska Arbetskommandot att han dagligen överlämnar 300 personer till arbete med namn och nummer, för vilka Arbetskommandot övertar ansvaret.

Partiledare Gera meddelar i denna sak följande:

Han anvisar partiledaren i V:e distriktet Horváth enligt föreut nämnda överenskommelse:

1) att varken inspektion eller husundersökning får förekomma i svenskhusen före måndag morgon. Svenska legationens tjänstemän kunna tillsdess hålla intern inspektion;

2) Svenska Legationen kommer att genom sina tjänstemän till tyska Arbetskommandot dagligen utvälja 300 skyddslingar för arbete, vilka varje morgon överlämnas till, respektive mottages av Arbetskommandot, som noterar antalet. Dessa till arbete kommenderade föras varje afton hem till sina bostäder.

Budapest den 5 december 1944.

SKYDDSLINGSPROTOKOLLETS HÅRDA KAMP

Skyddslingsprotokollet inrättade Wallenberg för det internationella gettots skyddslingar. Det hade order att för svenska utrikesdepartementets räkning göra särskilda protokollsutdrag över särskilt tragiska fall. Ett omfattande material samlades här, av vilket emellertid en del brann inne i den bombträffade legationsbyggnaden vid Üllöivägen. Det lyckades dock en av protokollets administrativa ledare, dr János Falvi, att rädda en del. Wallenbergs kvarvarande noter belysa dessutom ypperligt den storartade kamp, som då fördes.

I noten 323 Hum/1944 förekommer för första gången omnämnadet av Lajos Sebestyén, dennes hustru och sonhustru, fru András Sebestyén och hennes 16 månaders lille son Péter, vilka enligt protokollet den 16 november fördes bort från en våning Ezredesgatan 13 till Peter Hains politiska polis på Svábhegy, med motiveringen, att de redan borde ha lämnat sin våning. András Sebestyén var själv anställd på legationen. Han vände sig till Wallenberg med en anhållan om hjälp. Wallenberg intervenerade också med den påföljd att polisen den 21 november frigav familjens medlemmar, men, säger protokollet, till våningen kommo de aldrig tillbaka.

Denna not inlämnade Wallenberg den 30 november. Den 1 december upprepar han sin protest i noten 325 Hum/1944. Här hävdar han, att den av polisen frigivna familjen Sebestyén efter sin hemkomst från Svåhegy greps av pilkorsarna och fördes till partihuset vid Kapásgatan. Mer än tre veckor belägrar Wallenberg utrikesministeriet för att rädda denna skyddslingsprotokollets tjänstemannafamilj. Men hans försök kröntes inte med framgång, enligt vad som framgår av noten 332 Hum/1944, vilken Wallenberg inlämnade till utrikesministeriet den 21 december. Denna not innehåller ett stort antal liknande fall:

"*István Löwenberger* gick den 6 december 1944 in i partibyggnaden i Kapásgatan 46 i avsikt att fordra tillbaka de värdeföremål och dokument man fråntagit honom vid ett tidigare gjort anhållande och vilka man icke återlämnat vid frigivandet. Två högt uppsatta tjänstemän vid svenska beskickningen följde honom, vilka emellertid pilkorsarna jagade tillbaka från platsen med vapen. Löwenberger däremot höll man kvar. Sedan dess är han spårlöst försvunnen.

György Bálint råkade för två veckor sedan i pilkorsarnas fångenskap, när han under kvällstimmarna gick från sin arbetsplats i beskickningens byggnad Tátragatan 6 till beskickningens andra byggnad på Jokaigatan 1. Han greps på Berlinplatsen. Sedan dess har man ingen som helst uppgift om hans öde.

Ferenc Schiller, anställd vid beskickningen, fördes bort från sin bostad, Salétromgatan 10 kvällen den 18 december. Han befinner sig för närvarande i gendarmerikasernen vid Böszörményivägen.

Aladár Komlós, legationstjänsteman, avlägsnade sig den 17 december från beskickningens byggnad vid Arany Jánosgatan och har sedan dess icke avhörts.

Fülöp Gráner, legationstjänsteman, försvann samma dag efter att ha lämnat beskickningens byggnad vid Üllöivägen.

József Bihari, legationstjänsteman, fördes från sin bostad till Svábhegy. Den 10 december anlände han till Hadik-kasernen. Sedan dess spårlöst borta.

Vera Szabó, anställd vid beskickningen, släpades den 25 november från sin bostad till partihuset vid Kapásgatan. Därefter spårlöst försvunnen.

Lajos Sebestyén, hans hustru, hans svärdotter, fru *András Sebestyén* och sonsonen *Péter Sebestyén* anlände den 16 november på förmiddagen till Svábhegy, varifrån man frigav dem efter att ha undersökt deras papper. På vägen hemåt grepos de av pilkorsare, som förde dem till partihuset i Kapásgatan, där de tillbragte 8—10 dagar i fångenskap. En natt mellan den 28 och 30 november förde man dem, under förevändning att de skulle över till poliskammaren, till Kedjebron, där man sköt dem och kastade dem i Donau. En roddare drog upp fru Lajos Sebestyén, som var svårt sårad, ur vattnet. De övriga hade försvunnit. Dessa fakta berättade den enda överlevande, fru Lajos Sebestyén, för Wallenberg på sjukhuset, innan man ännu hade kunnat operera bort kulan i hennes rygg.

Den 14 december inspekterade höga polisofficerare med tillhjälp av en kapten och flera partimedlemmar, poliser och detektiver, husen Esterházygatan 23 och 42, vilka stodo under Svenska Röda Korsets skydd. Bland de därvarande fördes 25 till säkerhetspolisen på Svábhegy. Fyra frigåvos medan de övriga höllos fångna. Samtliga hade emellertid legitimationer som Röda korsets anställda. Följande dag lade de beslag på och borttransporterade Svenska Röda Korsets hela arkiv, dess livsmedels- och läkemedelslager samt de anställdas kläder."

MIDNATTSRAZZIA HOS SVENSKA RÖDA KORSET

Om razzian på Esterházygatan berättar ett närvarande ögonvittne:

"En enda gång såg jag Raoul Wallenberg några minuter, men han gjorde ett mycket djupt intryck på mig. På natten den 13 december 1944 gömde vi oss ett femtiotal personer under de mest olika förevändningar i Károlyipalatset, Esterházygatan 23. Vid ettiden på natten besattes palatset av detektiver, poliser och soldater. Nu var vi ändå fast nästan allesammans. En kvinna tog gift, men klarade sig. Emellertid lyckades det oss med stor svårighet att pr telefon be om hjälp och efter det ögonblicket försökte vi att dra ut på tiden allt vi kunde, så att den utlovade hjälpen skulle hinna komma. Klockan tre på morgonen kom plötsligt en ung man i bil. Han rörde sig obesvärat. Han presenterade sig på tyska för pilkorsarna — det var Wallenberg. Med sådan naturlighet kom han till oss mitt i natten, som om han inte hade gjort annat i hela sitt liv. Han förhandlade länge med detektiverna och lyckades slutligen uppnå, att man lovade dela oss i tre grupper — de som hade Röda korsets skyddsbrev skulle föras till svenskhusen, kvinnorna utan skyddsbrev skulle till slutna gettot och endast dem av oss, som var inryckningspliktiga, förde man upp till Svábhegy. Sedan dess har jag inte sett Wallenberg. Men jag tror att ingen av oss någonsin kommer att glömma honom."

Om bortsläpandet av Svenska Röda Korsets skyddslingar berättar ett annat ögonvittne, som likaledes målar en intressant bild av Wallenbergs intervention, om hans hjältemodiga uppträdande:

"Klockan två på natten fick vi i Harmincadgatan meddelande i telefon om, att det inte stod rätt till hos Svenska Röda Korset. Jag underrättade omedelbart Wallenberg i hans våning i Buda. Redan en halv timme senare anlände han tillsammans med sin chaufför, Vilmos Langfelder, denne stronge, trofaste ingenjör, som i veckor dag och natt var Wallenbergs pålitliga redskap under det svåra räddningsarbetet.

Jag följde också med till Esterházygatan. På Wallenbergs order stannade chauffören och jag i bilen. Chauffören skulle vakta bilen, sade han, och jag skulle följa händelsernas gång, så att vi vore underrättade om allt. Han gick in ensam. När han kom tillbaka talade han om allt han lyckats genomdriva och gav Langfelder order om att flytta bilen avsides, så att vi kunde se, om pilkorsarna skulle hålla sina löften.

Motorn spann tyst och vi väntade vid hörnet av Reviczkygatan. En gång såg vi en grupp komma ut. Människorna steg in i den stora polisbilen, som väntade utanför. Bilen startade. På Wallenbergs order följde vi efter på behörigt avstånd för att kontrollera, om de åkte iväg med

Dipl. ing. Vilmos Langfelder, Wallenbergs chaufför och vän, som försvann samtidigt med Raoul.

skyddslingarna till det internationella gettot vid Pozsonyivägen. Till vår stora förvåning såg vi, att bilen böjde av och körde över Erzsébetbron upp mot borgen och stannade framför inrikesministeriet.

Wallenberg gav genast order om att stanna. Han hoppade ut ur bilen och ställde första människa, som kom i hans väg, till ansvar. Det visade sig emellertid att polisbilen förde tillbaka samtliga detektiver, som deltagit i razzian, till ministeriet! De meddelade honom, att en annan bil i enlighet med det givna löftet körde skyddslingarna till Pozsonyivägen. Tillsammans med Wallenberg hade vi alltså "följt" detektiverna hem!

Wallenberg var på ett strålande humör efter den episoden. I varje fall bestämde han, att vi skulle fortsätta tillbaka till Pest, fastän hans våning endast låg några steg därifrån och han inte sovit på flera dygn. Först övertygade han sig om, att hans skyddslingar anlänt dit, sedan frågade han per telefon om de som förts till gettot också hade kommit fram.

— Skurkarna höll sitt ord, sade Wallenberg, när vi skildes klockan 6 på morgonen och han gick och lade sig i sin bostad i Dezsögatan eller i Ostromgatan — han bodde omväxlande i dessa två våningar för att man inte så lätt skulle hitta honom. Sin ryggsäck hade han naturligtvis nu som alltid med sig i bilen."

WALLENBERGS SISTA MANING

I mitten av december erhöll Wallenberg nedanstående rapport från skyddslingsprotokollet:

Pilkorspartiet gjorde husundersökning i fyra kloster, vilka stodo under Svenska Röda Korsets skydd. I det ena nunneklostret drog man sig inte en gång för att tränga in i nunnornas sovsal. Från karmelitklostret Maglódivägen 125 släpades 30 personer bort, från "Sacré Coeur" (Ajtósi Dürer esplanaden) 40 personer, från barnhemmet i Vilmakirályinövägen 39 personer och slutligen från Isteni Szeretet-Leányaiklostret på Svábhegy 30 personer, huvudsakligen unga flickor. Om största delen av dem har man hittills inte fått några underrättelser.

Den 18 december försökte två detektiver att tränga in i det till svenska beskickningen hörande livsmedelsmagasinet i Szentkirályigatan 8. Då vi protesterade avlägsnade de sig efter att ha uppfört protokoll. Beskickningen förseglade livsmedelsmagasinet. De ungerska myndigheterna bröto emellertid upp sigillet, ställde i utsikt att Ungerska Röda Korset skulle få de i magasinet beslagtagna livsmedlen och transporterade bort dem.

Den 19 december trängde sig partisoldaterna János Sáfár och György Majorosi in i huset Révaygatan 16, där Kungl. Svenska Beskickningens tjänstemän hade placerats. Huset var försett med exterritorialitetstavla. Pilkorsarna gjorde husundersökning och berövade invånarna varje värdeföremål, och när de avlägsnade sig förklarade de hotfullt för invånarna, att de inte "spådde dem någon lysande framtid."

Wallenberg såg sig under den fruktansvärda pilkorsterror, som rådde i slutet av december, nödsakad att rikta en sista eftertrycklig maning till Szálasiregeringens utrikesministerium:

Den svenska humanitära aktionens principer.

Sverige såsom icke krigförande stat i både det första och andra världskriget har ansett det vara sin plikt att hjälpa de nödlidande i alla länder. Från Österrike och Tyskland hämtades under förra kriget tiotusentals barn vilka i årata! levde i Sverige. Elsa Brändström var samtidigt verksam i Ryssland och Sibirien — även under revolutionen — och utförde där ett storartat hjälparbete. På liknande sätt fast i mindre utsträckning var Svenska Röda Korset verksamt i Budapest mer än fyra år efter världskriget och förplägade och klädde tusentals ariska barn. I andra länder skedde detsamma. Ledare för den svenska aktionen var på den tiden frö-

ken Asta Nilsson, som också nu leder Svenska Röda Korsets barnhemsaktion i Ungern.

Under det nu rasande kriget utvecklar Svenska Röda Korset under ledning av H. M. Konungens broder och brorson en mycket större aktivitet än under första världskriget. På svenska Röda korsfartyg ha hittills tusentals tyska och allierade soldater utväxlats. En hel flotta av högmoderna svenska fartyg i Svenska Röda Korsets organisation ombesörjer förplägnaden av Athen och Piraeus, som vid aktionens början redan hade förlorat en del av sin befolkning genom svält.

Svenska hjälpåtgärder för Finland började 1939. Sedan dess har ett värde av över 5 miljoner pengö fördelats i Finland i form av penninggåvor, varuleveranser och utomordentliga krediter. Så har livsmedel levererats från de svenska lagren i sådan omfattning att Finlands folk endast tack vare detta har orkat hålla stånd. Liknande men mindre aktioner ha förekommit i Norge, Belgien, Frankrike och Polen.

Slutligen har Sverige tagit emot omkring 185.000 flyktingar.

Betecknande för alla ovan anförda aktioner är, att de i varje enstaka fall haft en enhetlig organisation och ett enhetligt mål. Så var till exempel Elsa Brändströms aktion en krigsfångeaktion. Den belgiska hjälpverksamheten i detta världskrig är en barnaktion. Den grekiska aktionen är uteslutande en transport och fördelningsaktion. Orsaken härtill är att man först har velat lösa de mest brännande humanitära problemen i varje land. Först när de mest nödlidande kategorierna fått tillräcklig hjälp, ansåg man det vara riktigt att utöka hjälpen också till andra kategorier. I Finland har organisationen nått en sådan utbredning, att det blivit möjligt att genom därvarande humanitära aktion komma alla befolkningskategorier till hjälp.

Den svenska humanitära aktionen i Ungern.

När den svenska regeringen mot slutet av första halvåret 1944 beslöt att börja en humanitär aktion också i Ungern, kommo de ungerska judarna först i fråga. Deporteringen av judarna pågick då som bäst under de mest omänskliga förhållanden. Försörjningsläget var på den tiden gott och det fanns ingen samhällsklass, som inte kunde få fullgod förplägning av landets egna förråd.

Man fattade därför genast beslut att först föra de judar, som hade familjära och ekonomiska förbindelser med svenskarna, till Sverige. Sven-

ska regeringen utdelade ett generellt inresetillstånd för sådana judiska personer.

Det har hittills inte varit möjligt att erhålla ett fullständigt tyskt medgivande för denna genomresa. Av de utställda skyddspassen ha en del försetts med tyska visa. Men resan har inte kunnat genomföras inom ramen för detta visum, eftersom man dels i Ungern hittills inte har kunnat erhålla den s. k. passersedeln "Nord", dels icke heller hos Säkerhetstjänsten i Berlin lyckats utverka en garanti för resenärerna under deras genomresa.

Under sista tiden har Kungl. Svenska Beskickningen under sina bemödanden att möjliggöra resan till Sverige gått så långt, att de flera gånger beställt vagnar av de ungerska järnvägsmyndigheterna, endast för att fastställa att ovan nämnda formaliteter icke fått sin lösning. Förhandlingar föras fortfarande med vederbörande tyska myndigheter.

Vidare aktioner och förberedelser.

Uppsamlingen, registreringen, förplägnaden, sjukvården och inkvarteringen av de judiska personer, som skola repatrieras till Sverige, lågo i händerna på en enda tjänsteman vid Kungl. Svenska Beskickningen, som hade i uppdrag att genomföra den svenska humanitära aktionen. Med hänsyn till de ständigt uppdykande nya problemen har det varit omöjligt för denne tjänsteman att under den tid, som förflutit, utvidga den humanitära aktionen till andra områden, så länge de första uppgifterna inte hade lösts helt och hållet. Trots detta har Kungl. Beskickningen framlagt en stort anlagd plan för förplägnad av andra kategorier av det ungerska folket. Denna plan accepterades inte på ungerskt håll. Vidare ha diverse klädespersedlar inköpts i Sverige, men ännu icke avskickats. Slutligen har Beskickningens humanitära avdelning inlett en flyktingsaktion.

Från Svenska Röda Korset äro två delegater verksamma.

Också dessa ha börjat sitt arbete vid den tidpunkt, då hjälpen till judarna var huvudproblemet. Men dessa ha också inlett ariska aktioner.

Skyddsmaktsuppdrag.

Sverige företräder Ungern i elva länder, bl. a. också i Amerika, i Storbritannien och Rumänien. Detta innebär, att svenska beskickningarna i dessa länder och konsulaten på hundratals platser arbetar för där levande ungrares skydd med samma energi, som härvarande beskickning utvecklar för sina härvarande skyddslingar. Vidare företräder Svenska Beskick-

ningen i Ungern Sovjet-Ryssland och i Sovjet-Ryssland Ungern, så, att i händelse av en eventuellt tillfällig besättning av Budapest beskickningen vore i den situationen, att dess humanitära aktion kunde fortsätta inom den planerade utvidgade ramen. Man kan förmoda, att Kungl. Beskickningen endast skall ha möjlighet att vid en eventuell besättning få företräda de nödlidandes intressen, om den kan peka på, att denna aktivitet respekteras och understödes av myndigheterna också under den nuvarande regimen. Detta stöd och denna respekt måste naturligtvis i främsta linjen ta sig uttryck i att beskickningens exterritoriella rätt, egendom och skyddsrätt icke kränkes.

Kränkningar av beskickningens rätt.

Mot alla dessa beskickningens rättigheter ha de ungerska myndigheterna resp. partigrupperna förbrutit sig. De sista och krassaste brotten häremot ha anförts i Kungl. Beskickningens not av i går. En avskrift av nämnda not bifogas.

Under tiden fortsätta judeförföljelserna i Ungern. Den marsch mot Hegyeshalom, som tusentals kvinnor och barn tvingades företaga utan näring, åsamkade ett lidande utan like. Förhållandena i gettot i Budapest blir med varje dag sämre. Där ligga icke hundratals utan tusentals sjuka i oeldade rum utan madrasser, utan täcken, med minimal sjukvård och en förplägnad, vars grund är en officiell tilldelning, som utgör en fjärdedel av, vad som anses vara den normala livsmedelsmängden. Vid Donaukajen skjutas ofta judiska personer utan föregående rättsförfarande, t. o. m. utan ståndrätt. En sedan länge anställd tjänsteman vid beskickningen har sett 12 sålunda avrättade personer. En sådan skjuten och sedan ur Donau räddad person — f. ö. moder till en vid beskickningen anställd — ligger fortfarande på sjukhus med en kula i ryggen.

Höjning av skyddspassens antal.

Under trycket av denna utveckling har svenska regeringen givit i uppdrag åt Kungl. Beskickningen att utdela ytterligare skyddspass för att möjliggöra repatriering för de personer, som hittills inte ha erhållit skyddspass men ha samma förbindelser med Sverige som övriga skyddspassinnehavare. Då Kungl. Beskickningen känner, att den icke längre kan uppskjuta att följa sin regerings anvisningar, ber den enträget kungl. ungerska

regeringen, att den hos vederbörande måtte utverka, att dessa nya skyddspass erkännas, eftersom detta erkännande hittills inte har kunnat givas. Beskickningen fruktar, att om den nuvarande utvecklingen inte hejdas eller förhållandena i gettot väsentligt förbättras och beskickningen inte får möjlighet att också hjälpa dessa andra judar, för vilka Sverige har intresse, genom utställande av nya skyddspass, så kommer de ungerska myndigheternas negativa inställning att i Sverige uppfattas så, som om man på ungerskt håll icke eftersträvade att upprätthålla de hittills goda och vänskapliga förbindelserna mellan de båda länderna.

Fortsatt upprätthållande av barnhemmen.

Vidare ber beskickningen det ungerska utrikesministeriet att det hos vederbörande myndigheter måtte utverka, att de barn- och spädbarnshem, som stå under beskickningens skydd, måtte få stanna kvar, där de befinna sig.

Barnen bo f. n. i lokaler, som äro försedda med nödvändiga hushållsföremål, linne o. s. v. Dessa föremål kunna icke överföras till gettot emedan de icke tillhöra Svenska Röda Korset eller beskickningens humanitära aktion utan husägarna själva. Ett stort antal av barnen äro så små att de ännu inte kunna gå. De måste därför transporteras i slutna vagnar eller bilar, och sådana stå inte till förfogande. Vidare skulle också personalen vara tvungen att flytta över för att förbereda lokalerna för barnhemmet i gettot. Detta kunde ha till följd att de ariska barn, som bo i de svenska barnhemmen, skulle bli utan förplägnad och skötsel.

Kungl. Beskickningen har hoppats att den med ovanstående kunnat framställa den allmänna svenska humanitära aktiviteten i dess större sammanhang och betonar, att om meningsskiljaktigheter som förekommit röjas ur vägen, så kommer Sverige att föra sin humanitära verksamhet i Ungern vidare i samklang med de i båda länderna förefintliga stora ömsesidiga sympatierna.

Budapest den 22 december.

Som vi se talar Wallenberg inte bara för de svenska skyddslingarna utan för alla förföljda (de slutna gettona, barnen, Röda korsets skyddslingar, de deporterade på Hegyeshalomvägen o. s. v.). I realiteten är han den ende neutrale diplomat, som aldrig försökte att enbart rädda sina egna skyddslingar, utan alla dem som råkat i svårigheter.

Ett sexdagars svenskt ultimatum till Szálasiregeringen.

Omedelbart efter överlämnandet av detta observandum den 22 december avsänder också minister Danielsson sin sista verbalnot till utrikesministeriet. Den bär numret 362/1944 A.-avdelningen, Gyopárgatan och lyder:

"Åberopande Kungl. ungerska utrikesministeriets verbalnot nr 165/K. F. 1944 av den 20 dennes har Kungl. Svenska Beskickningen äran att meddela följande:

Vad beträffar det av Kungl. Svenska Beskickningen önskade återupptagandet av Svenska Röda Korsets verksamhet, som skulle gagna hela Ungern, ger beskickningen uttryck åt sin förhoppning att en lämplig och för båda parterna tillfredsställande lösning skall kunna nås förhandlingsvägen.

Ovan citerade not befattar sig emellertid blott med det sätt, på vilket Svenska Röda Korset bedriver sin verksamhet i Ungern och besvarar inte den för Kungl. Beskickningen viktigaste frågan, nämligen angående de olika kränkningarna av Kungl. Beskickningens exterritorialrätt, egendoms- och skyddsrätt.

Kungl. Beskickningen vill hövligast betona, att svenska regeringen om icke ovan nämnda frågor regleras på ett tillfredsställande sätt icke ser någon annan utväg än att hemkalla Kungl. Beskickningen i Budapest.

Kungl. Beskickningen anhåller hövligast att Kungl. utrikesministeriet inom 6 dagar måtte avgiva svar.

Budapest den 22 dec. 1944."

Som synes skärptes situationen mellan utrikesministeriet och Svenska Beskickningen. Man kunde befara, att ett negativt svar på svenskarnas ultimatum, som utlöpte den 28 december, skulle innebära en definitiv brytning.

Skyddslingsprotokollets anteckningar om de sista veckornas fasor.

Innan vi övergå till att skildra den övermänskliga kamp, som varade tre veckor intill befrielsen, vilja vi i korthet publicera skyddslingsprotokollets decemberrapport, av vilken framgår de allvarliga misshälligheter, som förmådde svenska beskickningen att överlämna förut nämnda ultimatum:

Rapport från den 1 dec. 1944.

Herr Alapy har under eftermiddagens lopp besökt partilokalen i Kapásgatan 46 och fastställt, att omkring 200—250 personer befinna sig där — enligt hans uppfattning också anhöriga till beskickningens tjänstemän.

"Ledare-brodern" Iglódi var ytterst förekommande och sade, att om vi lät legitimera den lista, vi förelade honom, av minister Bagossy, så skulle han lämna ut de med svenska skyddspass försedda, som hölls fångna där. Herr Alapy kommer i morgon att i detta ärende uppsöka minister Bagossy."

Så börjar skyddslingsprotokollet av den 1 december. Därnäst i raden följer en rapport från en annan av räddningsavdelningen, gendarmerikapten Parády, vilken säger, att han hämtade ut sex personer från det slutna gettot och förde dem till Tátragatan 6. Tidigare hade Parády i fru Csányis sällskap gått ut till bangården i Józsefváros, men tyskarna hade inte tillåtit dem att komma in.

En annan ytterst förtjänstfull medarbetare i skyddslingsprotokollets "uteverksamhet", som räddat många hundra människor ur de svåraste förhållanden, var professor Albert Szentgyörgyi. Han var denna dag i tegelbruket. Tack vare sina utomordentliga förbindelser lyckades han hämta tillbaka ett stort antal människor.

Béla Elek och Béla Kapossi gingo till Tattersaal och konstaterade att man i olika grupper förde 1.500 arbetspliktiga därifrån till bangården i Józsefváros. Poliskapten Batizfalvy, som alltid hjälpte svenska aktionen, noterar denna dag:

1) Från uppsamlinghuset vid Telekitorget fördes människorna till Tattersaal.

2) Från Albrechtskasernen hämtades 8 personer med svenskt och 6 med spanskt pass ut.

3) Från bangården i Józsefváros eskorterades 32 arbetspliktiga tillsammans med de i punkt 2 och 3 nämnda till svenska legationsbyggnaden i Tátragatan 6.

4) Det konstaterades att den sökte legationstjänstemannen István Löwenberger inte längre befann sig i Kapásgatan 46.

5) De, som voro placerade i Boldog Katalininstiutet, fördes till tegelbruket.

Detta visar alltså i ord skyddslingsprotokollets yttre verksamhet den 1 december. I raden av följande dagar anföra vi ett och annat exempel. Så-

lunda lyckas det t. ex. den 5 december, att under två expeditioner rädda 52 personer från Telekitorget. Det konstateras vidare att ytterligare c:a 60 arbetspliktiga hållas fångna, vilka sedan Wallenberg tidigare befriat dem från bangården i Józsefváros, förs från Tátragatan till Telekitorget. Den 6 december hämtar poliskapten Batizfalvy ut 29 kvinnor men de arbetspliktiga finner han inte längre där. Under tiden har man tydligen lastat in dem i vagnarna.

Skyddslingsprotokollets akter redogöra dag för dag för avdelningens verksamhet. Det lättaste var — tack vare den utmärkta organisationen — att hämta ut skyddslingarna från det slutna gettot. Sättet var enkelt. Polisen följde gärna med avdelningens tjänstemän mot en dagsersättning av 200—500 pengö. Inom gettot besökte de de olika husen och samlade dem, som voro upptagna på listan över av pilkorsarna bortförda, skyddade personer, vilken de erhållit av avdelningen. De ställde upp dessa skyddslingar i rad och förde dem under polisuppsikt till det internationella gettot. Naturligtvis kunde inte detta pågå i längden — poliserna vågade inte fortsätta, när pilkorsterrorn blev som intensivast. För övrigt var inte heller det internationella gettot säkrare som tillflyktsort betraktat än det slutna. Efter tre veckor upphörde räddningsexpeditionerna till gettot. Samtidigt slutade också besöken i tegelbruken och vid Teleki-torget, ty med belägringens början och Budapests inringning upphörde naturligtvis dessa platser att tjäna som uppsamlingscentra för deporterade.

Kort härefter bli skyddslingsprotokollets rapporter helt annorlunda:

"Den 8 december klockan 6 på eftermiddagen ankom till svenskhuset Pozsonyivägen 15—17 en ung man med pilkorsarnas armbindel, med handgranater i bältet och revolver vid sidan. I handen höll han ett papper, som han inte var benägen att visa. Han påstod emellertid att det var en "tjänstgöringssedel", som bemyndigade honom att ta tio unga flickor i anspråk för arbete. Pilkorsaren valde så ut de flickor, som skulle arbeta. De äldre refuserade han. Först ville han föra de utvalda till Szent Istvánringen 2 under förevändning, att de där skulle förses med sopkvastar. Eftersom han meddelade detta redan i svenskhuset, försågo sig flickorna med kvastar hemma och vägrade att gå i pilkorshuset vid Szent Istvánringen. Han förde dem då till Västbangården, där de våldtogos i de mörka vagnarna. Efter några timmar fördes flickorna tillbaka till svenskhuset vid Pozsonyivägen, så att den av beskickningen aviserade tjänstemannen förgäves sökte dem på bangården."

Den 10 december rapporterade en tjänsteman från Skyddslingsprotokollet följande:

"I eftermiddag klockan 4 trängde fem pilkorsare genom kyrkan in i det

på Herminavägen liggande nunneklostret 'Szent Ferenc Missziós Növérek', och medan de använde de nedrigaste och grövsta uttryck under sitt samtal med systrarna fordrade de, att där undangömda judar omedelbart skulle utlämnas. Av de omkring 50 personer, som här funnit en asyl, bortförde de 30, däribland 5 barn. Likaså förde de bort de värdeföremål, som de lyckats hitta. Jag lyckades rädda några, som förfogade över skyddspass. Pilkorsarna hade ingen öppen order. Den där posterade polisen stod sysslolös och tittade på och lät händelserna ha sin gång. Pilkorsarnas legitimation var utställd i VII:e distriktet. Svenska skyddslingen, fru Miklós Aschner, hennes spädbarn och bagage, som pilkorsarna lämnat kvar, förde jag tillsammans med andra skyddslingar över till Pozsonyivägen 3."

Den 9 december inkommer en rapport om, att tyskarna föregående dag bortfört 100 personer från svenskhusen till arbete, av vilka 17 icke kommit tillbaka. Skyddslingsprotokollet inledde undersökningen. Kapten Parádi begav sig ut till Csepel, men fann dem icke där. Man ringde upp det tyska Abnehmekommando, som lovade att undersöka saken. Efter två dagars undersökning kunde dr Péter Sugár fastställa, att de dock befinna sig i Csepel. Med poliseskort begav han sig den 11 december till Csepel till det tyska kommandot, där den tyske överingenjören Hermann meddelade, att man ännu inte kunde avvara dem eftersom "pilkorskaderna icke voro tillräckliga." Wallenberg intervenerade hos det tyska kommandot och tack vare denna intervention befriades de skyddade arbetspliktiga. Fr. o. m. nu var Wallenberg inte längre benägen att ställa arbetskraft till tyskarnas förfogande på annat villkor än att tyskarna i hans närvaro på morgonen övertog arbetarna i Szent Istvánparken mot ett kvitto och återlämnade dem på kvällen.

RESULTATLÖS KAMP FÖR DE DEPORTERADES BEFRIELSE

På aftonen den 11 december uppsökte en "kristen" gentleman, som icke önskade säga sitt namn, beskickningen på Üllöivägen och gjorde följande protokollförklaring:

"Jag hade ett ärende på stationen i Kelenföld. Där såg jag ett otal vagnar med människor, som skulle deporteras. Ingen tänkte på deras förplägnad, sade de, trots att de stått därute sedan flera dagar tillbaka. Obeskrivliga förhållanden rådde. En tysk löjtnant hjälpte mig att överlämna ett litet paket med livsmedel, vilket faktiskt visade att jag skulle kunnat förse passagerarna i vagnarna med mera livsmedel, om jag hade haft. För

Svenska skyddslingar på väg till skyttegravsgrävning.

en hundrapengösedel följde mig en gendarm längs hela tågsättet. Jag kunde knacka på de plomberade vagnarna, tala med dem därinne och ta ut brev från dem. De frukta för svältdöden. Man måste omedelbart sörja för deras förplägnad."

På Wallenbergs begäran gick tjänstemannen vid legationen Margel på morgonen den 12 december dit ut. Han rapporterade:

"I de vagnar, som stå i Budaörs finnas också sådana judar, som redan varit i Hegyeshalom en gång för deportering, men vilka hämtats tillbaka därifrån. Bland dessa befinner sig Imre Bokor, som innehar ett argentinskt skyddspass."

Wallenberg, som i förväg givit order om att man skulle förbereda en lämplig mängd svenska livsmedel, beger sig på kvällen den 12 december tillsammans med dr Péter Sugár till Budaörs. Han konstaterar, att 50 vagnar med deporterade blivit stående där utan möjlighet att gå vidare, efter-

som linjen har spärrats. Befälhavaren är en tysk SS-löjtnant. På grund av mörkret är det omöjligt att uträtta något.

På morgonen den 13 december begåvo sig Wallenberg, Szentgyörgyi och dr Sugár på nytt ut till Budaörs. De avgåvo följande rapport:

"Wallenberg talade med SS-officeren. På hans begäran släppte man ut människorna ur vagnarna och fördelade de livsmedel, som Internationella Röda Korset ställt till förfogande tack vare Wallenbergs intervention. Officeren meddelade slutligen Wallenberg i mycket vänlig ton, att han dessvärre inte kunde frige dem, som hade skyddspass, eftersom han inte hade bemyndigande härtill. Han begärde hinkar och livsmedel, vilka han skulle lämna in i vagnarna."

Den 13 december på middagen resa Wallenberg, poliskapten Batizfalvy, Béla Elek och dr Péter Sugár ut till Budaörs. I sin rapport säga de:

"Batizfalvy försöker på nytt hos SS-befälet att få ut skyddslingarna, men han uppnår inget annat än, att vi få ett löfte, att man skall begära anvisningar från vederbörande myndighet. Man kan förutse, att transporten ännu inte kommer att gå vidare. Beskickningen skickar i morgon ut en ny sändning livsmedel. Att befria de skyddade tycks emellertid för närvarande vara omöjligt."

Wallenberg sätter allting i rörelse för att befria skyddslingarna bland de i Budaörs deporterade: I noten 318/1944 vänder han sig den 14 december till utrikesministeriet:

"Kungl. Svenska Beskickningen har äran att vända sig till Kungl. Utrikesministeriet i nedanstående ärende.

Kungl. Beskickningen har erfarit, att ett tågsätt med flera tusen judiska personer sedan flera dagar står på linjen Kelenföld—Budaörs. Över detta tågsätt förfoga tyskarna. Bland nämnda personer befinna sig också flera innehavare av svenska skyddspass och provisoriska pass. Den tyska tågkommendanten har meddelat Kungl. Beskickningen, att denna skall vända sig till tyska säkerhetspolisens kommando, Tárogatóvägen 2—4, enär han endast på order från denna myndighet kan frige skyddspassinnehavarna.

På grund av ovan nedskrivna fakta ber Kungl. Beskickningen Utrikesministeriet att godhetsfullt vidtaga erforderliga mått och steg hos tyska säkerhetspolisens kommando, på det att denna order snarast möjligt kan givas tågets kommendant.

Kungl. Beskickningen tackar på förhand för Kungl. Utrikesministeriets älskvärda intervention."

Ännu några dagar försöker beskickningen att skicka ut livsmedel till Kelenföld. Men den 18 december rapporterar legationens tillfälliga repre-

sentant, Ferenc Illés, att en del av vagnarna redan ha avsänts i riktning mot Komárom och endast ett mindre antal står ännu på det Budaörs flygfält tillhöriga spåret — på nytt plomberade och under kontroll av blandad ungersk och tysk militär. På rapporten har Wallenberg egenhändigt gjort följande anteckning:

"Ofördröjligen bör fastställas, om det finns vidare möjligheter att skicka livsmedel."

Och till sist ett sorgset slutackord. Den 19 december rapporterar skyddslingsprotokollet till Wallenberg:

"I dag ha vi i telefon frågat stationsföreståndaren i Bicske om tågsättet från Budaörs. På vår förfrågan svarade man, att tågsättet redan passerat och fortsatt mot Komárom."

Alltså lyckades det inte att rädda skyddslingarna.

WALLENBERG I SCHUBHAUSLÄGRET

Wallenberg fick den 10 december ett förtroligt meddelande om att det bland de i Schubhaus förvarade också fanns svenska skyddslingar. På skyddslingsprotokollets förfrågan förnekade man emellertid detta. Wallenberg hade dock fått underrättelsen från en absolut tillförlitlig källa, och just därför ville han till varje pris slippa in i lägret, så att han skulle kunna tala med fångarna. Den 12 december lyckades han slutligen få tillstånd därtill och i dr Péter Sugárs sällskap kom han dit. Han konstaterade att 4 skyddslingar befunno sig bland de internerade, bl. a. journalisten Vilmos Neményi. På Wallenbergs begäran lovade interneringslägrets ledning att så länge deras öde icke var klarlagt, skulle man inte skicka dem till Komárom, dit de internerade för övrigt skulle transporteras. (Befälet höll inte detta löfte, ty redan samma dag fördes lägrets samtliga fångar — 600 stycken — och bland dem också skyddslingarna till fots mot Komárom.)

Skyddslingsprotokollets tjänstemän följde Wallenbergs exempel, och trängde också in i pilkorshusen. Det fanns några, som lyckades avtvinga en av VII:e distriktets mest berömda partiledare en tillåtelse. János Beér och András Szentgyörgyi gingo bl. a. in och ut i partihuset vid Füzérgatan och hittade alltid på något sätt att befria de där befintliga svenska skyddslingarna. Från och med nu fanns det möjlighet till kontakt i många pilkorshus, i all synnerhet András Szentgyörgyi besökte dessa hus i de mest varierande förklädnader (i katolsk reverendar, som pilkorsarnas parti-

funktionär, som officer o. a. v.). Så besökte han husen på Svábhegy, kasernerna, krigsdomstolen på Margitringen o. s. v. I många fall befriade han framgångsrikt skyddslingarna ur deras svåra läge.

FÖGA FRAMGÅNG, MYCKEN MOTGÅNG

Skyddslingsprotokollet förde en häftig kamp också för de 27 personer, som på kvällen den 10 december bortförts ur klostret "Isteni Szeretet Leányai." Olika tjänstemän i avdelningen konstaterade att pilkorsarna hade brutit sig in i klostret under ledning av den beryktade löjtnanten József Klima. Med en lastbil, som väntat vid bergbanestationen, bortfördes överläkaren dr László Karcag och dennes familj samt åtskilliga kvinnor och flickor. Från skyddslingsprotokollets sida följde Szentgyörgyi det upptäckta spåret och trängde in i pilkorsarnas lokal i Ujpest, på Arpádgatan. Han meddelar följande om sitt förfarande den 19 december:

"Vid min ankomst överlämnade jag legationens brev till 'ledare-brodern' Kálmán, vilket innehöll namnlistan över de bortförda personerna, legitimationer, som bevisade deras utländska medborgarskap, och slutligen en begäran att alla, som funnos upptecknade på listan, skulle överlämnas till mig som legationens befullmäktigade för vidare befordran till ett skyddat hus. På min begäran svarade partiledaren efter cirka en halvtimmes sammanträde med kamraterna följande:

— Personerna ifråga har faktiskt överförts till pilkorshuset på Arpádgatan av löjtnant József Klima, men sedan de legitimerat sig har de släppts.

Någon annan upplysning var han inte villig att lämna."

Genom legationen konstaterades, att alla, som släppts från partihuset i Ujpest, hade skjutits vid Donaukajen.

*

András Szentgyörgyi meddelar, att han den 15 december gått ut till Tekniska högskolans område i Hüvösvölgy, där den ungerska SS-dödskallebrigadens kommando befann sig. Av de där placerade arbetspliktiga lyckades han i sällskap med János Beér, en annan tjänsteman i räddningsavdelningen, transportera två skyddslingar till det internationella gettot.

Den 15 december berättar ett kort protokoll:

"En trovärdig 'kristen' gentleman mötte i dag en grupp kvinnor på Vilmos császárvägen, vilka sågo fruktansvärt miserabla ut. De kommo

från Margitbron och gingo mot Károly királyvägen. På hans fråga hade en svarat, att de kommit från Komárom."

Skyddslingsprotokollet hade redan tidigare i en undersökning kunnat fastställa följande:

"På Budaivägen i Györ befann sig några hundra meter från vagnfabriken ett läger för 400 personer. De som befunno sig där, voro till största delen skyddslingar med utländska pass — bland annat också svenska. Under nära två veckor levde de där utan kontroll och utan varje officiell förplägning. Likaledes blev ett godståg med deporterade stående i Acs mellan Györ och Komárom, eftersom tåget inte kunde löpa in på den sönderbombade stationen i Györ. Synbarligen ha vi flera skyddslingar där, då fyra stycken själva givit livstecken ifrån sig."

På Wallenbergs anvisning reste Béla Elek, hjälten från räddningsarbetet på dödsvägen till Hegyeshalom, dit, och redan på kvällen anlände också hans officiella meddelande:

"Vi lyckades få ut skyddslingarna ur vagnarna i Acs och Györ. Också andra människor kunde vi rädda."

Den grupp, som den "kristne" gentlemannen hade talat om, var alltså de av Béla Elek hämtade, som icke hade svenskt skyddspass, och vilka han följde till gettot.

Den 20 december infann sig en uniformerad polis på svenska beskickningen och meddelade att tyskarna under natten hade släpat bort 35 personer från Marista-brödernas skola, belägen vid Högyes Endregatan. Dessa personer hade förts till Gestapo på Svábhegy. Skyddslingsprotokollets representant gick genast till platsen och konstaterade att 80 barn och 40 ordensbröder, vilka voro lärare, hade bortförts. Huset stod under svenska beskickningens skydd. Under flera dagar försökte Wallenberg intervenera i denna sak och på hans anvisningar sökte kapten Parádi att befria de barn, som ännu kunde befinna sig i skolan. Men tyskarna lämnade inte ut mer än en enda pojke, den 9-årige Péter Mandel, som var en svensk skyddsling. Övriga barn, som befunno sig där, skulle enligt uppgift föras till Svábhegy. (Detta var också en av anledningarna till att svenska beskickningen ställde sitt förut omtalade ultimatum.)

Mycket intressant och framgångsrik var den kamp, som skyddslingsprotokollet med Wallenbergs hjälp förde vid krigsdomstolen på Margitringen för att rädda de dit förda, skyddade arbetspliktiga. På Wallenbergs uppdrag begav sig András Szentgyörgyi hit upprepade gånger. Legationstjänstemannen József Biharis protokoll över befrielsen av de arbetspliktiga Pál Blumberg, Pál Váranai-Weisz, László Vadnai och Miklós Perl finnes i behåll. Av detta framgår, att det under besöken på Margitringens

krigsdomstol tack vare krigsdomarnas, överlöjtnanterna dr István Dusárdy och Lóránd Szentgyörgyi, välvilliga stöd, lyckades András Szentgyörgyi att framlägga bevis för, att ovannämnda skyddslingar på grund av överenskommelsen mellan Kungl. Svenska Beskickningen och ungerska regeringen om avrustning av sådana arbetspliktiga, som förfoga över skyddspass, icke kunde betraktas som desertörer.

Dessa arbetspliktiga räddades alltså genom den av Wallenberg underskrivna, tidigare omnämnda fiktiva "avrustningsakten".

I raden av interventioner hade det lyckats skyddslingsprotokollets tjänstemän att uppnå sällsynt goda resultat. Så kunde t. ex. dr Péter Sugár bli "god vän" med en av organisationen Todts ingenjörer, arbetsledaren Eggenberger. Av denne lyckades Sugár erhålla en skrivelse, enligt vilken Eggenberger meddelade, att de under svenskt skydd stående arbetspliktiga skulle entledigas. Vidare uppmanade han de tyska arbetsorganisationerna att utlämna sådana skyddslingar till den Svenska Beskickningens representant, som uppsökte dem med ifrågavarande skrift. Legationen gjorde fotokopior av Eggenbergers brev och mot uppvisandet av detta lyckades man befria ett mycket stort antal skyddade arbetspliktiga. För övrigt kunde man också inför pilkorsmyndigheterna dokumentera de skyddades rätt, ty att tyskarna hade godkänt något, var alltid en tungt vägande bevekelsegrund. Den viktiga akten hade följande lydelse:

Organisation Todt
Einsatz Süd
Aussenstelle Budapest
Egg/F O. U. den 14. 12. 44
An die
Oberbauleitung Ungarn-West
Bauleitung Sandstein
E i n s a t z o r t.

Betrifft: Freigabe von unter schwedischen Schutz stehenden Juden.

Bezug: Anordnung des Kgl. Ung. Honvédminiszterium 171.130, eln. 45/1944 vom 23.11.44.

Die Kgl. Schwedische Gesandtschaft, hier vertreten durch Dr Péter S u g á r, führt Beschwerde darüber, dass Juden die mit schwedischen Schutzbriefen versehen sind und an Ihren Baustellen eingesetzt sind, nicht entlassen, sondern dort festgehalten werden. Ich beziehe mich auf das Schreiben des Einsatzes Süd vom 4.12.44 Aktenzeichen T — A/N, wonach angeordnet wurde, dass sämtliche unter Schutz stehenden Juden zu entlassen sind.

Ich bitte den zu Ihnen entsandten Beamten der schwedischen Gesandtschaft in Budapest, eventuell noch bei Ihnen eingesetzte schwedische Schützlinge zu übergeben, da durch die schwedische Gesandtschaft Budapests für den Abtransport gesorgt wird.

Heil Hitler!
Eggenberger
OT-Einsatz Süd
Aussenstelle Budapest
(Dipl. Ing. Eggenberger
OT-Bauleiter)

I översättning lyder det unika brevet:

Angående: Frigivande av under svenskt skydd stående judar.

Åberopas: Förordningen från Kungl. ungerska försvarsministeriet 171.130, eln. 45/1944 av den 23.11.44

Kungl. Svenska Beskickningen, här representerad av dr Péter Sugár, anför besvär över, att judar, vilka äro försedda med svenska skyddsbrev och vilka äro placerade på sina arbetsplatser, icke entledigas utan hålles kvar. Jag åberopar skrivelsen från Einsatz Süd av den 4.12.44 med aktnumret T-A/N, enligt vilken har förordnats att samtliga under skydd stående judar skola entledigas.

Jag ber, att Ni måtte överlämna eventuellt hos Er arbetande svenska skyddslingar till den från Svenska Beskickningen utsände tjänstemannen, då avtransporten ombesörjes av svenska legationen i Budapest.

Strid på liv och död för att skydda barnen.

Den allra största striden stod utan tvivel kring de skyddade barnen, vilka räddades i tusental. I det slutna gettot kämpade det judiska rådet under veckor, understött av Wallenberg och Internationella Röda Korsets representant Born, senare Weyerman, för att barnen inte skulle föras in i gettot.

Icke desto mindre stormas det av Asta Nilsson ledda Svenska Röda Korsets barnhem på Szent Istvánringen 29, och den 22 december föra detektiver och pilkorsare bort barnen samt den av sex män och sex kvinnor bestående personalen. Likaledes tömmes den skotska missionen vid Vörösmartygatan och även från andra asyler hämtas hundratals barn in till gettot vid den tidpunkt, då gettot är så överfullt att man inte kan finna någon plats för de små.

Wallenberg vänder sig först till v. utrikesministern Zoltán Bagossy,

vilken denna dag ännu var i Buda, därefter for han som en blixt från den ena pilkors- och polismyndigheten till den andra för att rädda barnen och dess personal.

Den 22 december hölls åter en stor razzia i Pannóniagatan, vid vilken 41 personer, däribland många skyddslingar, släpades till poliskammaren vid Mozsárgatan och därifrån till Svábhegy. Wallenberg beslöt sig för att icke ens nu i denna kritiska tid dra sig för att gå in i lejonets kula. Han skulle gå upp på Svábhegy själv.

En av hans ledsagare, en tjänsteman i skyddslingsprotokollet, har skildrat detta ganska dramatiska besök:

"Den 23 december 1944 omkring klockan 2 på middagen kallade Wallenberg mig, för att vi skulle försöka utforska, var de från Szent Istvánringen bortsläpade barnen och den försvunne svenska röda korstjänstemannen Ferenc Schiller befunno sig, samt om möjligt befria dem.

Vi startade i Wallenbergs bil. Legationssekreteraren vid svenska beskickningen Per Anger följde med oss, eftersom han ändå hade ett ärende till utrikesministeriet. Bilen fördes av ingenjör Vilmos Langfelder, Wallenbergs ständige chaufför och svensk skyddsling. Vi foro först till "borgen" till utrikesministeriet, där endast den för utrikesministern vikarierande Vöczköndy uppehöll sig. Sedan vi hade väntat en kvart, lät han hälsa, att vi skulle komma tillbaka vid halv sextiden på eftermiddagen. Legationssekreterare Anger gick då över till den påvliga nuntiaturen, där svenske ministern Danielsson uppehöll sig. Där skrevo de en not.

Vi fortsatte till Peter Hain på hotell Majestic på Svábhegy. Där mottogs vi av Hains ställföreträdare, detektivöverinspektören László Koltay. Med mig som tolk förklarade Wallenberg att "det var den allra största nedrighet, det som hade hänt med barnen på Svábhegy och Szent Istvánringen och med de fullvuxna i Pannóniagatan". Han fordrade omedelbara åtgärder för att de skulle försättas på fri fot.

Koltay förnekade först allt och försökte påstå, att det aldrig varit tal om att släpa bort några barn. På Wallenbergs energiska anmaning telefonerade han slutligen till en tre-fyra pilkorshus och frågade om de hade några judiska barn och en fånge vid namn Ferenc Schiller? Naturligtvis fick han negativt svar från alla. Därpå höll Wallenberg ett synnerligen skakande och suggestivt tal till Koltay, som avbröts av en telefonringning. Jag hörde bara dessa fyra ord:

— De är hos mig.

Efter fem, sex minuter kom Peter Hain in. Vi presenterade oss för varandra. Hain förklarade att alltsammans var ren lögn. De hade inte släpat bort några barn alls.

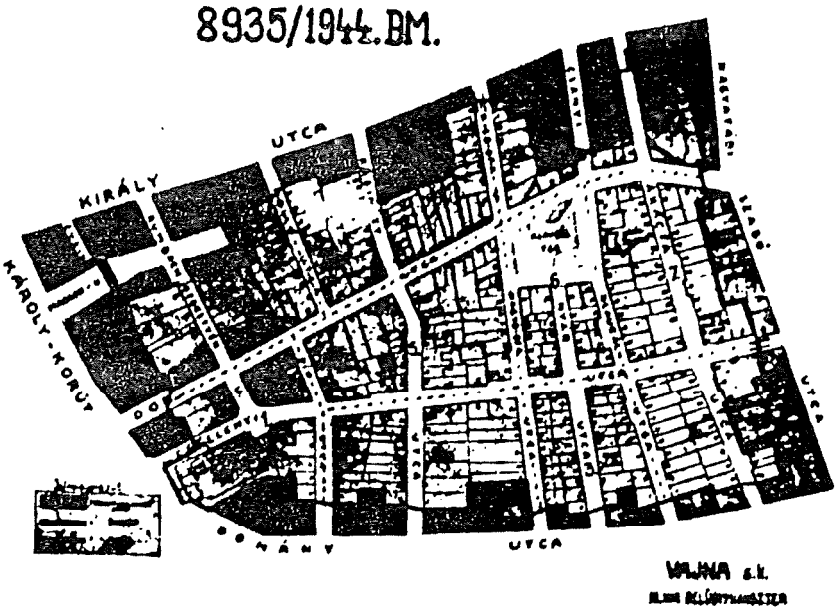

Officiell plan över det av Wallenberg skyddade slutna gettot.

Telefonen ringde igen. Koltay svarade men överlämnade efter några sekunder luren till Hain. Jag förstod av de nästan viskande orden, att det var Vöczköndy, som telefonerade upp till Svábhegy. Hain iakttog Wallenberg under hela tiden samtalet pågick. Det syntes att det rörde sig om honom.

Efter samtalets slut tog Hain ett mycket kyligt avsked av oss och skyndade sig ut ur rummet. I kort ton kallade han ut Koltay. Det var tydligt, att han gav honom instruktioner. När överinspektören kom tillbaka, förklarade han på nytt, men denna gång i ännu mera högdragen ton, att alla dessa uppgifter, som vi fått, voro falska. De visste ingenting alls om något dylikt. Han gav några ljumma löften, tog ett kort och kallt avsked av oss och riktigt föste ut oss ur rummet.

Från Koltay återvände vi till nuntiaturen efter sekreterare Anger och åkte sedan tillsammans med honom till utrikesministeriet. Vöczköndy tog genast emot oss. Han förklarade i upphetsad ton, att han hade varit ungerska legationens militärattaché i Stockholm men inom 24 timmar måst lämna landet, något som han aldrig skulle förlåta. Han skulle säkerligen finna ett sätt att tvinga svenska legationen att flytta till Szombathely. Det föreföll,

som om detta ämne hade behandlats i telefonsamtalet mellan Vöczköndy och Hain.

Efter fem minuter hade Vöczköndy också klarat av oss. När vi kommo ut förklarade Wallenberg:

— Jag tror att döden aldrig varit mig så nära som uppe på Svábhegy.

Sekreterare Anger skildes från oss, men vi fortsatte till den schweiziske konsuln Lutz i hans våning på Verböczygatan. Med Lutz hade Wallenberg ett tre timmar långt samtal mellan fyra ögon. När han kom ut sade han sorgset:

— Det ser ut, som om allt skulle vara slut. Nu förbereder de aktioner mot diplomaterna också.

Wallenberg dirigerade vagnen till sin våning i villan Dezsögatan 3. Vi stannade emellertid vid Naphegyplatsen och Wallenberg vände sig till mig med följande fråga:

— Har ni lust att följa med in i lejonkulan en gång till?

Här verkade då Nemzeti Számonkérö Szék, en s. k. domstol, som pilkorsarna hade, vars nitiska gendarmer i otaliga fall visat en fruktansvärd obarmhärtighet och brutalitet. Vi stego ur och gingo in för att fråga efter barnen och Schiller. Ledaren, gendarmerikapten Norbert Orendy, var emellertid inte inne. Det var inte utan en viss lättnad jag gick därifrån. Efteråt berättade Wallenberg för mig i bilen, att Lutz nyss hade sagt honom, att man just med denna rövardomstols manskap ville utföra aktionen mot diplomaterna. Det är karakteristiskt för Wallenbergs mod att han, trots att han visste detta, gick direkt in i förbrytarnas kula. Wallenberg sade vid detta tillfälle:

— Jag tycker om det farliga spelet!

När vi kommit hem bad Wallenberg mig enträget, att jag inte skulle berätta något för någon om denna eftermiddag, i all synnerhet inte om vårt besök i utrikesministeriet, eftersom det nu inte längre bara var fråga om judarna utan också om oss diplomater.

Den 24 december avbrötos förbindelserna på några dagar mellan Wallenberg och oss. När jag åter träffade honom i legationen på Gyopárgatan satt han och skrev. När jag hälsade på honom, såg han ett ögonblick på mig och besvarade min hälsning med orden:

— Ah, Sie leben noch, das ist nur ein Zufall! (Jaså, ni lever ännu. Det är då bara en slump!) Och så fortsatte han sitt arbete . . ."

Barnadöd under julhelgen.

Trots Wallenbergs interventioner på olika håll för att skydda barnen, kunde han inte hindra att pilkorsarnas s. k. "oansvariga" medlemmar fort-

satte sina angrepp mot barnhemmen och plundrade dessa. Ett sorgligt exempel se vi i följande

Protokoll

beträffande de under Kungliga Svenska Beskickningens och Internationella Röda Korsets skydd stående båda barnhemmen (Budapest VII, Vilma királynövägen 25, och Bp VI, Munkácsy Mihálygatan 5—7).

I huset Munkácsygatan 5—7 uppenbarade sig den 24 december vid halv tiotiden cirka tjugofem pilkorsare. Detta meddelades omedelbart per telefon från huset på Vilma királynövägen till Svenska Beskickningen, Röda korset och poliskammaren. Den senare meddelade att den, eftersom det var fråga om pilkorssoldater, inte hade någon befogenhet att blanda sig i denna angelägenhet — det var partiets sak att göra detta. Medan telefonsamtalen pågingo, besattes också huset i Vilma királynögatan dels av pilkorssoldater, dels av civila pilkorsare.

I Munkácsygatan ställdes människorna upp i led. I tredje våningen bodde två sjuka damer i åldern 70—80 år. Dessa skötos omedelbart ner. Likaså skötos två treåriga barn i sjukrummet nr 8 i tredje våningen. Utanför sjukrummet sköts ett barn på ett och ett halvt år, vilket kastades in i rummet bredvid de två andra. Barnens sköterska, som hade samlat ihop det nödvändigaste i ett knyte, ville hämta barnen. Hon hittades skjuten några meter från samma rum. En trettonårig yngling, som haltade och därför blev efter i ledet, fördes tillbaka till barnhemmet av en pilkorssoldat och sköts i ett rum. Alla sex döda ligga där ännu.

Huset genomsöktes in i detalj, alla föremål lämnades i största oordning. Vad som tagits med ha vi ännu inte riktigt kunnat konstatera.

Invånarna i barnhemmet i Munkácsygatan fördes över till Radetzkykasernen. Där visiterades männen, varefter hela sällskapet fördes till gettot, där judiska rådet har placerat dem i huset Kazinczygatan 10.

Invånarna i barnhemmet i Vilma királynövägen fördes likaledes till Radetzkykasernen. Där lät man dem vänta fem minuter, varefter de tillsammans med invånarna i barnhemmet i Bocskaigatan fördes till Szivgatan, där man placerade dem i de tomma våningarna i husen 33, 46 och 47. Detta har efter allt att döma skett på grund av ett misstag — man hade nämligen sagt till ledarna för transporten att de skulle föra dem till Sipgatan, vilket de ha uppfattat som Szivgatan.

Den 25 december på eftermiddagen klockan 6 kommo — efter angivande från portvakten — pilkorsare till huset Szivgatan 46 för att ställa invånarna till svars för att — enligt uppgift — fem personer hade flytt. Förgäves förklarade man, att ingen fattades. Alla måste ställa upp sig i

led på gården. Under tiden sårades en 14-årig pojke i benet av ett gevär. Då han tillföljd härav inte kunde gå ned, sköts han i rummet. Likaså sköts en liten flicka här. Sällskapet fördes sedan över Ferdinandsbron till Váci-vägen. Man sade redan från början ifrån och även flera gånger under vägen, att ingen fick ta någonting med sig. Sedan de passerat Fordfabriken måste alla lämna ifrån sig det lilla de dock hade tagit med sig, pilkorsarna undersökte det och valde ut några saker. I samma ögonblick blåstes flyglarm, man såg en raket och pilkorsarna började vilt skjuta mot maskinerna. I den oordning, som uppstod, undkommo cirka 30 personer. Senare sade pilkorsarna, att barnen skulle placeras i baracker. Därför valde de ut tre 15-åringar och en lärare vid namn József Csillag, som skulle vara kvartermästare: dessa fördes till barackarna, men kommo inte mera tillbaka. De dödades. Senare talade en av pilkorssoldaterna med sina kumpaner, och efter detta samtal förde de 110 barn tillbaka till hemmet i Vilma királynövägen, där de bådo om ett intyg om att 78 barn hade mottagits, ty, sade de, de hade fått order om att inte mer än hälften av barnen skulle få förbli i livet. Ytterligare sex barn hade försvunnit. Det är möjligt, att de sårats under skottlossningen, men det är också möjligt att de lyckats undkomma.

På förmiddagen den 24 december anmälde en av pilkorssoldaterna i huset Vilma királynövägen till sin fältväbel: — Broder! Inrikesministeriet är i telefonen. Fältväbeln gick till telefonen, men man vet inte vad som sades. Under uppehållet framför Radetzky-kasernen kom samma fältväbel med sin motorcykel ut från staden, och efter hans ankomst fingo människorna order om den fortsatta marschen.

Den 26 december hämtades barnen från husen på Szivgatan tillbaka till barnhemmen i Munkácsygatan och Vilma királynövägen.

Samtliga rum i Vilma királynövägen återfunnos i den mest fruktansvärda oordning.

Medan barnen under natten fördes bort från Szivgatan blev fru direktör Lederer slagen i huvudet av pilkorssoldaterna med en gevärskolv, när hon förklarade, att alla barn voro närvarande.

Vi upprepa vår redan tidigare framställda anhållan, att de två barnhemmen måste ställas under polisskydd.

Budapest den 26 december 1944. Underskrifter.

DE NEUTRALA SÄNDEBUDENS SISTA NOT

Efter barnhemsaffären tycktes man ändå ha kommit till en vilopunkt. De neutrala legationerna inlämnade, som vi nämnt, den 23 december en ny not till Szálasi.

Detta var de neutrala sändebundens sista not till Szálasiregeringen. Per Anger hade uppdraget att överlämna den. Noten löd:

Note verbale.

Undertecknade i Budapest ackrediterade neutrala makters sändebud ha redan två gånger tillåtit sig att vända sig till Kungliga ungerska regeringen med en vädjan, att den måtte intervenera till förmån för de förföljda och utanför lagen stående judarna. När nu Kungliga regeringen anser det nödvändigt — detta är inte platsen för en diskussion om det berättigade häri — att innesluta judarna i getto, taga de neutrala makternas sändebud åter ett diplomatiskt steg för att hos regeringen ernå, att åtminstone barnen skola undantagas från denna förordning.

Det vore i sanning en obegriplig aktion att straffa de oskyldiga eller tillgripa åtgärder för självskydd gentemot oskyldiga varelser, som äro absolut oförmögna att skada. Även om avsikten är att försäkra Eder mot störningsmöjligheter är det oförståeligt att hysa sådan oro gentemot barnen. Vi ha hört sägas att judarna äro Ungerns fiender; men rätten och samvetet förbjuder alla fientliga handlingar mot barn också i krig. Varför skall det då vara nödvändigt att tvinga dessa varelser att leva på sådana platser, som likna fängelser, och där de stackars små inte se något annat än elände och kvinnors och gamlas lidande och förtvivlan, allt endast för att de förföljas av rasskäl? Varje civiliserat folk tar hänsyn till barnen och hela världen kommer att bli smärtsamt förvånad om det av tradition kristna och ridderliga Ungern skulle företaga något mot de små.

De neutrala makternas representanter förlita sig på, att den Kungl. regeringen kommer att vänligt uppfatta denna vädjan och tillåter, att alla barn (tillsammans med mödrarna, när det är fråga om spädbarn) stanna utanför gettot i de av de diplomatiska legationerna inrättade eller skyddade asylerna eller i Röda korsets olika institutioner. Vid utförandet av denna aktion, som uteslutande har ett människovänligt syfte, måste man sörja för att en personal utväljes, som är politiskt otadlig, och som kan ge barnen en god patriotisk uppfostran.

Budapest den 23 december 1944.

Angelo Rotta (†), Påvlig nuntius.
Carl Ivan Danielsson, Svensk minister.
Harald Feller, Schweizisk Chargé d'affaires.
Jorge Perlasca, Spansk Chargé d'affaires.
Greve Pongrácz, Portugisisk chargé d'affaires.

Under inflytande av denna not förbjöds slutligen den 26 december vidare störningar av barnhemmen.

PILKORSARNA BESÄTTA OCH SVENSKA SKYDDSLINGAR ÅTERTAGA SVENSKA LEGATIONEN VID GYOPARGATAN

Omedelbart före den fullständiga inringningen av Budapest gåvo sig den 24 december alla pilkorshordernas ledare av och någon ansvarig myndighet fanns inte längre. József Gera, pilkorsarnas "partibyggare", som hittills representerat partimakten i de "trognas hus", Andrássyvägen 60, och till vilken Wallenberg alltid med gott resultat vände sig, flydde den 21 december.

Tre bittra veckor följde före befrielsen, under vilka Wallenberg och svenska legationen icke producerade några noter. Den verkliga makten övergick till fullkomligt primitiva, obildade element, som till största delen bestod av sadistiska ogärningsmän, vilka sluppit ut ur de öppnade fängelserna och vilka levde i ett ständigt alkoholrus — blodtörstiga, plundringshungriga rövare och banditer.

Man måste alltså organisera om skyddsapparaten efter helt andra grunder. Framför allt tycktes det viktigaste nu vara, att finna de trådar, som kanske ändå bland pilkorsarna förde till en "värdefullare" enhet. Man måste alltså upprätthålla förbindelsen med dessa pilkorsare och finna den väg, som ledde till det över pilkorsarna stående tyska militära kommandot.

I ett eller ett par fall lyckades det legationens tjänstemän, vilka på eget bevåg gåvo sig ut, att med tillhjälp av mutor finna några beskyddare i de i deras närhet befintliga partihusen eller bland de tyska Wehrmacht-trupperna. Legationscentralen vid Üllöivägen försökte också med något i den stilen.

Wallenberg själv flyttade i dessa dagar över från Buda till Pest, där han hittade en provisorisk asyl för några dagar i Madáchgatan 5 i författarinnan Magda Gábors våning. Det huset och den våningen kände han väl till, han hade ofta varit där en tid tillsammans med friherrinnan Gábor Kemény, maka till Szálasis utrikesminister. Sedan en tid tillbaka bodde legationstjänsteman dr Paul Hegedüs där med sin familj, och Wallenberg tillbringade de två juldagarna tillsammans med dem. Han lekte just med deras små barn, när telefonmeddelandet kom om julens fruktansvärda händelser i barnhemmen.

Den 24 december, som var en söndag, höll på att bli aktionens sista dag. Wallenberg hade dagen innan varit på Svábhegy hos det ungerska Gestapo. Han hade varit med, när utrikesministeriets tillfällige ledare, som vi tidigare berättat, tillbakavisat varje intervention. Åberopande den förned-

ring, för vilken han utsatts i Stockholm, hade han hotat svenska legationen med att förklara, att dess lott skulle bli synnerligen bitter, om den icke omedelbart avlägsnades från Budapest.

Efter Wallenbergs återkomst utdelades därför på Üllöivägen ordern att alla skulle avlägsna sig:

— Gå vart ni kan! Placera er där ni kan finna någon plats, som ni tror är säker. Legationen svävar i fara, skyddsverksamheten tycks, efter vad vi nu kan se, upphöra.

Alla packade febrilt och försökte att finna en tillflykt någon annanstans. Wallenberg gav liknande order i Harmincadgatan, där "hjärntrusten" varit placerad sedan mitten av december, och han själv flyttade till att börja med, som ovan nämnts, in i Madáchgatan. Wohl ansåg det däremot vara överflödigt att meddela sin personal det sorgliga budskapet, eftersom de arma människorna ändå inte kunde veta, hur de skulle kunna finna något "säkrare" ställe.

Wallenberg flyttade också dagligen till en ny lägenhet för att hans förföljare inte skulle finna honom så lätt. Några dagar bodde han i Fosterländska banken i Harmincadgatan, dit man endast kunde komma in med särskilda legitimationer. Sista dagarna i december ansåg han sig åter böra uppsöka annan plats och valde greve Gyula Károlyis palats i Reviczkygatan, vilket också hyrts av legationen. Att ett tyskt militärkök hade sin plats i huset bekymrade Wallenberg föga. Tillsammans med Hugo Wohl flyttade han dit på nyårsafton. Den natten träffades palatset av en bomb och fick stora skador, och Wallenberg var åter hemlös. Överallt förde han med sig sin oumbärliga ryggsäck. Det var hans princip att ha det allra nödvändigaste i den, medan hans andra tillhörigheter voro placerade i luftskyddskällaren i den egna våningen. Han var alltid praktisk och gick praktiskt klädd. Av sina tjänstemän fordrade han också, att de alltid skulle bära pjäxor. Han hade skaffat ett stort lager dylika från en skyddsling, som var skofabrikant. Denna order motiverade han med följande:

— Jag har sett dödsmarschen mot Hegyeshalom. Jag såg hur de gående skor förstördes redan efter de första kilometerna. Vi måste alla vara beredda på att utan föregående varning få gå den turen.

Den 24 december kom redan tidigt på morgonen meddelande, att pilkorsare hade trängt sig in i legationshuset vid Gyopárgatan och släpat bort *verkliga* svenska och finska medborgare, samt skyddade tjänstemän, vilka befunno sig där. Snart kom också en rapport per telefon från dessa — komiskt nog kunde man trots alla förbud med tillhjälp av de kristna tjänstemännen telefonera från det slutna gettot. Det meddelades att Asta Nilsson och Margareta Bauer med sällskap oskadda anlänt till gettot.

Efter detta meddelande — som kom när Wallenberg inte var närvarande — såg man endast en möjlighet: att anhålla om det Internationella Röda Korsets skydd.

Hugo Wohl och András Balog uppsökte den i hotell Vadászkürt boende delegaten för Internationella Röda Korset, Hans Weyermann. De redogjorde för sakernas läge och betonade, att det var omöjligt att lämna 5.000 människor utan ledning, utan mat och utan omtanke. De vädjade därför till Internationella Röda Korset att ta hand om svensskskyddslingarna.

Weyermann svarade, att hans befogenhet som delegat inte började förrän efter befrielsen, och hänvisade dem till Born.

De gingo därför över till Buda, till Fillérgatan 55 där delegaten Born bodde. Under tiden utsattes Buda för ett enormt kraftigt luftangrepp. Den dagen intogo Röda arméns förtrupper Hüvösvölgy och Svábhegy.

Medlemmarna av legationen på Üllöivägen skingrade sig åt olika håll. Var och en försökte finna en säker tillflyktsort. Fru Edith Wohl-Ernster, som tjänstgjorde i telefonväxeln, stannade lyckligtvis kvar på sin plats och kunde på så vis upprätthålla kontakten med aktionen och den yttre världen. Så kunde hon också meddela herrarna, som kom till Fillérgatan, att det kommit bud från gettot med anhållan om hjälp till de ditsläpade "riktiga" svenskarna. Detta meddelande kunde underhandlarna också utnyttja på ett förträffligt sätt. Born visade inte någon särskilt stor lust att ta hand om de "judiska" svenskarna. Men han kunde inte underlåta att intervenera till förmån för de till gettot förda "äkta" svenskarna.

På meddelandet att svenska legationen hade angripits och att alltså skyddslingarnas asyl förintats och på vår anhållan att han därför måtte överta skyddet, berättar Wohl, svarar han ovilligt:

— Detta är inte det rätta sättet. Antingen svenska regeringen eller svenske kungen skall uppmana mig att göra detta, annars kommer jag inte att lägga mig i affären.

De två herrarna bådo honom i retad ton att betrakta dem, som om de kommit i svenske ministerns uppdrag, alltså talade de i svenske konungens och svenska regeringens namn. Under nuvarande förhållanden borde detta vara tillräckligt. Det skulle ständigt plåga hans samvete om fruktansvärda saker komme att hända, sade de. Men Born försökte åter att tala sig fri. Just då kom telefonsamtalet, och då Born hörde detta, lovade han att försöka befria de "äkta" utlänningarna. Man skulle ringa honom på eftermiddagen, sade han.

Wohl och Balog återvände till Harmincadgatan, dit Wallenberg som nu

nåtts av underrättelsen, också kommit. Han bedömde läget mycket pessimistiskt.

Det var karakteristiskt för honom, att han mycket lätt såg situationen överdrivet svart, men den minsta vändning eller framgång förändrade honom på nytt till den store kämpen. Detta hände också nu.

Klockan 5 på eftermiddagen meddelade Born per telefon, att han lyckats befria fröknarna Nilsson och Bauer ur gettot. Wohl vidarebefordrade underrättelsen till Wallenberg och förklarade för honom, att alla som förts till gettot skulle komma ut. Wallenberg blev åter full av förhoppningar.

På julaftonen voro redan samtliga tjänstemän på Üllöivägen samlade igen i legationens lokaler, som de så hastigt hade lämnat. Naturligtvis hade de inte kunnat få någon annan plats, och så hade de återvänt, den ene efter den andre. "Det får bli, som det blir", var den tanke, som präglade julaftonstämningen, och kring julgranen dukade man i stället för med de vanliga blecktallrikarna med riktiga tallrikar. Man firade den heliga aftonen med gemensam måltid. Och under tiden mognade tanken på ett viktigt experiment.

Den 25 december uppenbarade sig plötsligt dr Ottó Fleischmann bland tjänstemännen från Gyopárgatan i gettot. En god vän till honom, Károly Szabó, hade tidigare hämtat honom ur gettot.

Det var underliga tider. Károly Szabó stod i intim kontakt med Pál Szalai, nyilaspartiets förtroendeman i poliskammaren. De hade för länge sedan varit scouter tillsammans. Med hjälp av de legitimationer, som Szabó erhöll av Szalai, kunde han röra sig fritt, och med en öppen order, som han fått av Szalai, hade han lyckats släppa ut Fleischmann. Szabó förklarade, att Szalai var benägen att hjälpa de förföljda. Wallenberg gjorde invändningar, vilket kan vara ganska lätt att förstå. Han satte som villkor, att först alla, som förts bort från Gyopárgatan, skulle befrias som ett bevis på Szalais goda vilja, på hans beredvillighet och inflytande. På kvällen följande dag voro de också frigivna.

Efter detta kom det första sammanträffandet mellan Szalai och Wallenberg till stånd i den under tiden återtagna legationsbyggnaden på Gyopárgatan. Med Szalais hjälp hade Károly Szabó och skyddslingarna åter lagt beslag på huset på svenska legationens räkning. Vid detta tillfälle sade Wallenberg skrattande:

— Jag är oerhört stolt över, att mina skyddslingar skyddade svenska legationen. Vilka tider! De svensk-skyddade judarna skyddar svenskarna!

"Återerövringen" saknade icke poänger. Den blonde Károly Szabó, som hade fått en legitimation som statsdetektiv kom i bil tillsammans med dr Fleischmann uppför den långa backen till legationshuset vid Gyopár-

gatan. Han var klädd i tyrolermössa och lång läderrock — han såg ut precis, som man skulle se ut på den tiden. Han steg ut ur bilen och gick direkt in i svenske ministerns arbetsrum, där han fann en samling berusade banditer, vilka han helt enkelt visade ut. I grannvillan "befriade" han journalisten Ernö Kugel, som hade gömt sig där. Banditgruppens ledare hittade han inte — han "arbetade" förmodligen i en tredje villa.

Szabó ropade in dr Fleischmann till svenske ministerns rum, där de väntade, tills polisen anlände. Men då fanns det inte en bandit kvar, de hade skingrats för alla vindar. Och dr Fleischmann meddelade per telefon: "Vi har återerövrat legationen!"

Dessa groteska situationer friskade upp Wallenberg, som hade ett utpräglat sinne för humor. Numera ville han alls inte höra talas om att uppge kampen. Han bad genast Szabó komma till honom för att snarast ordna sammanträffandet med Szalai. Wallenberg kastade sig med förnyad iver in i striden.

En mycket kritisk situation övervanns alltså av denna lilla framgång — att 36 personer befriades ur gettot, en framgång, som visade att allt "inte var förlorat" — att det ännu gick att göra något.

DEN "FEGE" WALLENBERGS HJÄLTEMODIGA KAMP

Den som uppriktigt vill redogöra för Wallenbergs verksamhet får icke förtiga det faktum — vilket naturligtvis inte på något vis förringar den modige räddarens förtjänster — att han på grund av sitt impulsiva sinne lätt greps av en viss pessimism och mer än en gång tappade humöret, när han var dödstrött.

Men hans kamrater kände honom redan väl. Vid sådana tillfällen behövdes inte annat än ett gott skämt, en spirituell replik eller allra helst en aldrig så liten framgång — t. ex. att en enda människa hade räddats — för att helt blåsa bort den dystra stämningen och locka fram den gamle, energiske ledaren.

Särskilda bravurhandlingar imponerade alltid på honom. För honom själv blev det också till en sport att bluffa i vissa fall. Om det lyckades, sporrade det honom i dagar till ännu djärvare, ännu riskablare räddningsbragder. Ju dumdristigare och ju farligare de voro, desto större verkan hade de på honom.

Ännu ett karakteristiskt drag i Wallenbergs natur vill vi påpeka. Wallenberg föddes ingalunda som någon dödsföraktande, tapper hjälte. Detta visste han också. Själv kallade han sig ofta med självironisk överdrift för

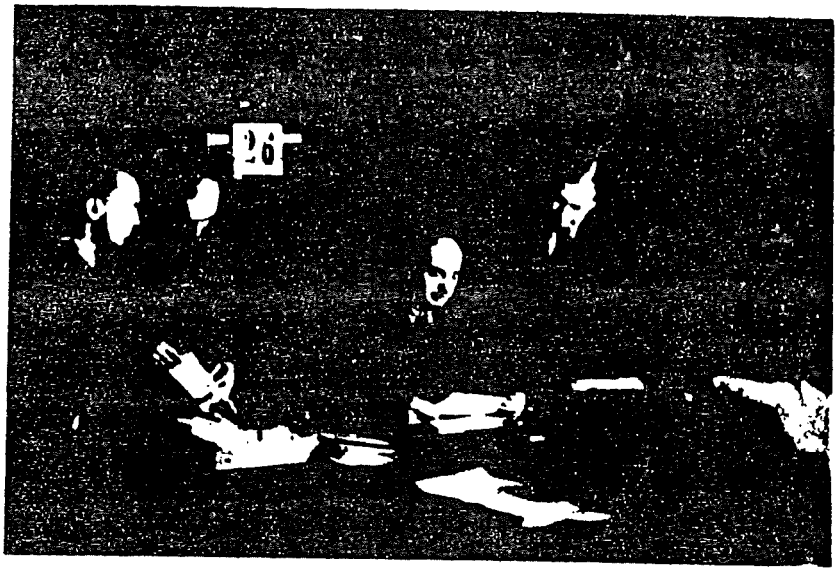

Wallenberg med sina medarbetare.

"harkrank", han ansåg sig feg. Utan tvekan var han rädd om sitt unga liv — med full rätt. Desto mer stralande är det då, att han helt och hållet övervann denna medfödda svaghet, att denne "fege" man, när det gällde att skydda andras liv blev den djärvaste, den som åtog sig de livsfarligaste uppdrag. Fullkomligt obeväpnad mötte han under ett imaginärt skydd de till tänderna beväpnade banditerna. Just därför var den "fege" Wallenberg en av samtidens största hjältar.

*

Pál Szalai, vilken trots att han varit en framstående pilkorsledare, frikändes från varje anklagelse och legitimerades av folkdomstolen, har givit oss intressanta uppgifter om sitt samarbete med Wallenberg. Hans skildring belyser klart den kraftansträngning, som Wallenberg utvecklade under de fruktansvärda veckorna före befrielsen, och vilka helt gingo ut på att hålla de förföljda vid liv:

"Den 26 december stannade en svensk legationsbil utanför stadshuset, där jag hade min ämbetslokal. Dr Ottó Fleischmann och Károly Szabó kommo och hämtade mig. I enlighet med ett föregaende samtal åkte vi över till svenska legationen på Gyopárgatan. När vi foro över Erzsébet-bron bevittnade vi ett skräckinjagande "Lichtspiel", bomber i katastrofal

mängd regnade över staden och vi voro nästan övertygade om att också bron skulle få en fullträff. Jag hade två pålitliga poliser med mig på denna färd, vilka senare enligt mina order höll vakt om Wallenberg.

Wallenberg tog emot i den mörklagda legationsbyggnaden. Han förde oss upp i salongen i första våningen. I varje trappavsats stodo två svenska skyddslingar med var sitt ljus i handen. Säkerligen visste de, att samtalet skulle bli ödesdigert också för dem. Man riktigt såg hur nyfikna de voro. Jag blev bjuden på supé, vilket jag emellertid avböjde.

Redan i hallen förklarade jag för Wallenberg, att han inte skulle förhandla med mig som officiell person, han skulle betrakta mig som vän och hjälpande kamrat. Jag meddelade honom, att diverse legala och illegala pilkorsband grasserade i Budapest och just ej valde sina vapen. Allas liv svävade numera i fara, och eftersom situationen växlade från den ena sekunden till den andra, måste vi stå i ständig kontakt med varandra. Vi bestämde, att min gode vän Károly Szabó skulle bo hos mig i en liten skrubb i stadshusets skyddsrum och vara vår kontaktman.

Wallenberg frågade först om jag skulle kunna hjälpa honom så att det tillstånd jag fått av inrikesministern att utföra tio personer från gettot skulle kunna ändras till 100. Han föreslog också, att jag skulle följa med honom till gettot och förhandla med dess ledare om det allt mera kritiska läget. Vi skulle intill befrielsen säkra livsmedels- och vattentillförseln i det slutna gettot och sörja för deras säkerhet, som bodde i det internationella. (Jag tycker, att det är värt att nämna, att när jag rekommenderade andra neutrala länders representanter, som sökte mig, att intervenera för andra judar på samma gång som för sina egna skyddade, när de ändå besökte myndigheterna, så var ingen av dem benägen därtill utom Wallenberg, vilken aldrig gjorde någon åtskillnad mellan skyddade och icke skyddade förföljda.)

Efter mitt besök hos Wallenberg kom han nästan dagligen till mig i stadshuset, ja ibland tre gånger på en dag och vi förhandlade alltid i timmar. Jag arrangerade på hans anhållan ett sammanträffande med en framstående förtroendeman inom partiet, dr Ernö Vajna, som den 27 december kom med flyg västerifrån. Vajna hade fått i uppdrag av Szálasi att se till "att Budapests skydd bleve effektivare". Han hade en dokumentsliknande fullmakt, som Csaba Gál skrivit under, och han hade skickats till Budapest sedan det hade kommit till regeringens kännedom att en het strid om makten utkämpades mellan de kvarvarande pilkorsarna i den nu helt omringade staden. Men detta skulle kanske inte i så hög grad ha rört de av bekymmer tyngda pilkorsledarna, om icke die Wehrmacht i Budapest skarpt protesterat mot de råa pilkorsarnas uppträdande.

Tyskarna ville, att också pilkorsarna helt skulle ägna sig åt Budapests försvar och akta sig för att väcka panik bland befolkningen. De fortsatte att mörda och plundra, grälade med varandra och "dömde varandra till döden". De ledande aspiranterna sköto ner den, som stod i vägen, när det gällde något fetare byte. Men om någon gång en trupp drog ut i förstäderna eller till fronten i stadens utkanter, återvände de skyndsamt, eftersom de voro avundsjuka på de kamrater, som lämnats kvar ensamma om allt lättfångat rov.

Hitschler, polisgeneralen i SS, vilken som politisk rådgivare i realiteten var de ungerska gendarmernas och polisernas verklige chef, beordrade, när han såg situationen, sin ställföreträdare att per radio sätta sig i förbindelse med pilkorsarnas högkvarter i Sopron och begära att ansvariga personer kommer till Budapest för att "säkra fortsättningen av stadens försvar".

Vid tiden för Vajnas ankomst var det i första hand Kurt Rettmann, som ville tillvälla sig makten. Rettmann var en 40-årig, påfallande tyst man, f. d. tjänsteman i en telefonfabrik, och den pilkorsledare, som av Szálasi anförtrotts den judiska utrensningen i Budapest. Han torde vara ansvarig för de flesta mord, som begingos i staden, under pilkorsregimen. Den judiska "utrensningen" hade han visserligen velat lösa på ett annat, ännu effektivare sätt. "Det är synd att arbeta med deporteringar och instängning i getton", sade han. "Man skall helt enkelt utrota varje jude, så är den frågan löst." Denna order gav han också till befälet i de olika pilkorshusen.

På Wallenbergs begäran försökte jag upplösa denna massmördarliga. Mina poliser anhöllo också ligans medlemmar som ansvariga för 160 mord, men nästan omedelbart befriades de. För den sakens skull dömde Rettmann mig till döden. Han skickade också sina bödlar med kulsprutepistoler till mitt ämbetsrum för att försöka ta kål på mig.

Men ännu en person ville bli huvudledare, nämligen apotekaren Erich Csiky, som egentligen var ledare i Buda och kallade sig själv för "Budas skydd". Men också Imre Nidosi Sós, Horváth, Szöke, Sarlósi, Kézmann, Dénes Bokor och ytterligare ett stort antal massmördare gjorde konkurrensen hård. Och samtliga hade egna förband. Vajna försökte att ta ledningen i sina händer på samma gång, som han understödde ligornas mordiska planer och strävanden.

Jag sammanförde Wallenberg med dr Vajna, som vid denna tid verkligen var herre över liv och död, och som flera dagar bodde i ungerska statsbanornas palats vid Andrássyvägen, innan han flyttade över till stadshusets skyddsrum. Det lyckades Wallenberg att i flera fall få t. o. m. Vajna att intervenera. Vidare kom Wallenberg i förbindelse med Gyula Sédey, som

efter poliskaptenerna Pál Hódossys och Valér Nagys flykt innehade en viktig position hos Budapest-polisen. Wallenberg vann Sédeys bevågenhet till den grad, att jag, som representerade pilkorspartiet, i många fall med hans hjälp uppnådde glänsande resultat. Sédey och Wallenberg förhandlade flera gångar i min närvaro. Dr Ottó Fleischmann var tolk vid dessa tillfällen. I en sådan förhandling deltog också Budapest-pilkorsarnas poliskommendant, Béla Kubisi, mot vars förfarande Wallenberg vid detta tillfälle synnerligen skarpt protesterade.

Den 28 december kallade generallöjtnant Iván Hindy, Budapests ungerska militära kommendant, Gyula Sédey till sig i högkvarteret i skyddsrummet nere i tunneln. Till detta sammanträde följde också jag officiellt med, och jag tog med mig Károly Szabó för att han sedan skulle kunna informera Wallenberg.

Vi reste över Kedjebron, som redan hade fått väldiga hål, vilka dock betäckts med bräder, så att fordonen kunde ta sig över. Osynliga ryska högtalare skreko ut sitt ständiga "Ungrare, lämna tyskarna", varpå den populära schlagern "Du flyr förgäves, du springer förgäves" spelades — tydligen inte utan biavsikt.

Vid samtalet med Hindy fick jag tillfälle att protestera mot, att man fortsatte att "försvara" Budapest. På Hindys order noterade en tjänsteman detta i protokollet. Han begärde vidare, att jag skulle ange mina motiv för denna protest. Jag svarade, att det vore oförsvarligt att lägga staden i ruiner. För övrigt hungrade stadens befolkning.

— Det är ingen fara med Budapest, förklarade Hindy. Först när två personer grälar om en halv råtta kan man börja att tala om besvärligheter. Denna stad förtjänar att straffas, och jag kommer också att straffa den!

På detta svarade jag, att det är de oskyldiga, som får lida. Ja, det är världens gång, replikerade han. Och därmed var diskussionen avslutad.

Károly Szabó avlade omedelbart rapport för Wallenberg, på vars begäran polistjänstemannen dr Ferenc Széki, Károly Szabó, dr Fleischmann och jag den natten i bil åkte in i det slutna gettot. När gettoporten öppnades kände jag mig förflyttad till medeltiden. I församlingshuset hittade vi endast ordförande-sekreteraren, Miklós Gelleri, som på Wallenbergs anhållan vid två stearinljus avlade en rapport om läget. När vi hört denna, följde vi med Wallenberg till legationen vid Gyopárgatan, där vi diskuterade, vad som var att göra.

På Wallenbergs begäran tog jag sedan upp kontakten med gettorådets ledare, Lajos Stöckler, Miksa Domonkos och dr József Nagy. Så kom den förbindelse till stånd enligt vilken jag trots inrikesminister Vajnas förbud kommenderade 100 poliser med två polisofficerare till gettot, för att skydda

detta. Vajna hade före sin flykt västerut dragit in vaktrummet i gettot och förbjudit att poliser uppehöllo sig på gettots område. I överensstämmelse med mitt samtal med Wallenberg kommenderade jag också poliser till det internationella gettot. På så vis tror jag, att vi lyckats garantera båda gettonas säkerhet.

Under denna tid svävade också Wallenbergs liv i allvarlig fara. När vi åkte omkring tillsammans i bil i staden, kommo vi ut i ett sällsynt kraftigt luftangrepp, och den gången var det mycket nära, att vi mött slutet. En annan gång styrde en stor tysk SS-bil i vild fart rakt på legationsbilen — det är inget tvivel om att manövern var avsiktlig. Pilkorsledare misstänkte också, att Wallenberg spionerade för de allierade och höll sig med hemlig radiosändare i legationsbyggnaden.

I all synnerhet korsade Wallenberg Kurt Rettmanns mordiska planer, och när jag varnade honom, svarade han:

— Nej, jag sparar varken mig själv eller min namnteckning. Ju fler som får skyddsbrev av mig, dess lyckligare är jag.

Jag gav mina bästa poliser till Wallenbergs skydd, och när poliserna kunde dra in i det internationella gettot, i det av Wallenberg som legationshus betecknade Tátragatan 6 och i det med höga plank omgivna gettot, sade Wallenberg, att detta var hans livs största diplomatiska framgång.

Jag gjorde Wallenberg uppmärksam på att den tyske SS-majoren Gottstein, säkerhetstjänstens dåvarande ledare, vilken arbetade bredvid SS-generalen Hitschler och var huvuddirigenten i varje politiskt färgad terrorhandling, var en mycket god vän till Erich Csiky. Enligt vad jag hade hört, hade de kommit överens om att låta Wallenberg "försvinna". Eftersom det var fråga om en svensk diplomat, måste man emellertid gå till väga med yttersta försiktighet. (Wallenberg berättade för mig, att Csiky, som också hetsade mig mot Wallenberg och som vid denna tid i egenskap av befälhavare för Budastyrkorna höll till i utrikesministeriets hus, hade ett horn i sidan till honom, eftersom han på Wallenbergs anhållan blivit häktad i Schweiz och utvisad ur landet. Csiky var anställd i en schweizisk firma.

Károly Szabó har berättat, hur Erich Csiky en gång i ytterst överlägsen ton vände sig till Wallenberg och sade:

— Ni gjorde klokare i att krypa ner i en källare än att riskera livhanken för judarna.

Wallenberg reste sig upp och förklarade, att efter detta var det fullkomligt onödigt att förhandlingarna fortsattes. Han hann knappast avlägsna sig, innan Csiky sade slutrepliken:

— Den mannen måste snarast möjligt likvideras.

Jag meddelade också Wallenberg, att SS-majoren Gottstein ville tillfångata gettots ledning, främst dess ordförande Lajos Stöckler. Wallenberg satte därför gettorådets medlemmar under svenskt skydd, Stöckler med familj tog han emot i legationens skyddade hus vid Üllöivägen.

Gottstein och Vajna rådslogo upprepade gånger om budapestjudarnas öde. Vajna gjorde ingen hemlighet av deras planer att transportera samtliga skyddshusens invånare till det slutna gettot, där — som han sade — "när dagen kommer, invånarna skola utrotas med maskinpistoler".

Överflyttningarna från det internationella gettot togo verkligen sin början under de första dagarna i januari. Wallenberg uppmanade också legationen på Gyopárgatan att tänka på, hur man snarast möjligt skulle kunna hindra planens realiserande. Vi kommo överens om, att jag skulle säga till Vajna, att pilkorsregeringen före sin avresa hade förordnat att alla skyddade judar skulle skonas av utrikespolitiska skäl. Alltså förordnade Vajna i strid mot Szálasis förordning.

Också Wallenberg förhandlade i denna anda med Vajna, som icke var orienterad i saken, eftersom han under Szálasiregeringens uppehåll i Budapest ännu inte hade tagit del i dessa ärenden. Med påtaglig motvilja gick han med på Wallenbergs fordringar och avbröt den 5 januari skyddslingarnas inflyttning i det slutna gettot.

Jag förhandlade med Wallenberg flera gånger i möbelmagasinet i källaren i legationshuset på Üllöivägen, vars järnportar endast öppnades för lösenordet "Nagy Duna" (Stora Donau). Förhållandet mellan oss hade blivit allt hjärtligare. Vi diskuterade alltid dagens händelser och vad som borde göras vid en kopp te eller en supé.

Jag kommer ihåg, när vi förhandlade en gång i kassavalvet i Fosterländska banken. Wallenberg öppnade valvets väldiga järndörr och sade:
— Har ni någonsin sett en sådan skatt? I detta valv ha vi inte pengar, utan något mycket värdefullare — människor.

Och verkligen, på halmsäckar eller på bara golvet lågo hans skyddslingar och sovo."

(Det är inte underligt att de flydde till bankvalvet. Den 2 januari 1945 fick Fosterländska banken en fullträff och Wallenbergs chaufför Teddy Jobbágy dödades och flera av skyddslingarna sårades.)

Szalai berättar dessutom, att Wallenberg, så ofta han besökte honom, med feberaktig iver studerade den stora väggkartan, där krigspositionen omkring huvudstaden var betecknad med små flaggor. (Denna karta gjordes efter meddelanden från en observatör på Basilikans tak. Men den 10 januari fick vaktstationen däruppe nio träffar, varför den upphörde.)

Wallenberg var så intresserad av belägringens framskridande, att han oaktat den stora faran i början av januari 1945 begav sig till borgen och därifrån till Gellértberget, där han hade ännu bättre utsikt över Röda arméns framträngande mot Pest. Om denna expedition berättar hans följeslagare följande:

"Granatsplitter från artilleriställningarna på Svábhegy föllo ned alldeles i närheten av bilen, men på Wallenbergs begäran fortsatte vi. I bilen befunno sig förutom vi själva och chauffören Vilmos Langfelder tre gendarmer med kulsprutepistoler. Vi sutto ganska trångt mellan de beväpnade gendarmerna. Plötsligt sade Wallenberg på tyska:

— Jag känner mig precis som en gång i Amerika, när jag blev kidnappad av ett rövarband, som utpressade mig. Men den gången var mitt liv ändå inte så hotat som nu, fortsatte han leende.

Det var kanske inte alldeles utan orsak han kom att jämföra gendarmerna med de utpressande gangsterna!"

Följeslagaren fortsätter sin skildring:

"Vår vagn var även bortsett från kanoneld och annat knappast i 'säkerhet'. Ty bilen var försedd med alla möjliga påskrifter och beteckningar: "Kurirtjänst", "CD" m. fl., ja, vagnen hade t. o. m. ett annat nummer bak än fram. Och när vi legitimerade oss visade vi det, som passade bäst just för tillfället. För pilkorsarna: "Kurirtjänst", för nazisterna "Diplomat". Wallenberg anmärkte också en gång att 'man borde ha automatiska upp- och nedfällbara nummertavlor och påskrifter'."

Wallenberg lade naturligtvis stor vikt vid att han alltid var välunderrättad om läget vid fronten. På hans anvisning höll man en extra pressavdelning på legationen sedan mitten av september. Pressavdelningens ledare var Ernö Kugel, en medarbetare i Ungerska Telegrambyrån. Från gryningen till långt in på natten avlyssnades alla möjliga radiostationer, och det uppfattade nedskrevs på maskin och skickades som radiobulletin till alla legationens ledande personer. Också vänsterpartierna fingo del av dessa utomordentligt välredigerade rapporter.

Naturligtvis var detta mycket farligt under en tid, då spridande av skräcknyheter var belagt med dödsstraff. Det verkade emellertid lugnande på dem, som sysselsatte sig med skyddslingarna, att vara orienterade om krigsläget och Röda arméns ställning.

PILKORSBANDEN PÅ MORD- OCH PLUNDRINGSTÅG MOT SVENSKA LEGATIONSHUS

Under de sista dagarna i december och första dagarna i januari nöjde sig inte pilkorsarna med att tillfångata människorna på gatan utan de trängde också in i de skyddade husen.

Förhållandevis lyckligt avlöpte anfallet mot legationens bostadshus Révaigatan 16 den 1 januari. Dess förlopp och Wallenbergs intervention framgår av det upptagna protokollet:

"Den 1 januari 1945 på förmiddagen kommo två pilkorsare och påstod, att ett paket hade skickats härifrån till Katona József gatan 21, samt fordrade att avsändaren skulle utlämnas. Husets kommendant vägrade att tillmötesgå denna begäran.

På eftermiddagen vid halv fyratiden uppenbarade sig tre pilkorsare tillsammans med en polistjänsteman i porten och fordrade att bli insläppta.

Kommendanten dr Gyula Kövesdi och legationstjänstemannen dr Gyula Simon kallades ner i porten, där de förklarade, att de icke kunde bevilja någon att komma in utan legationens medgivande. Pilkorsarna visade sin öppna order utställd av "Wehrorderkommando", enligt vilken de hade i uppdrag att genomsöka hela Budapest för att se, var de kunde rekvirera livsmedel. Huskommendanten vägrade åter att släppa in dem. Under förevändning att de skulle hämta nycklarna avlägsnade sig de tre herrarna, varvid två skott avlossades. Episoden rapporterades omedelbart pr telefon till legationen, från vilken man rekvirerade hjälp.

Från Hotell Berlin, som låg i grannskapet, hämtade pilkorsarna fyra "Sturmleute", som stormade dörren, sköto sönder låsen och trängde in i huset. Senare hittade man sex tömda patronhylsor. Pilkorsarna trängde sedan in i luftskyddskällaren, där invånarna befunno sig.

Med revolver i handen och under skymford och hotelser jagade befälhavaren människorna ut på gården och begärde att de två skulle utlämnas, som hade vägrat dem att komma in. Eftersom dessa herrar under tiden hade gömt sig, kunde man inte finna dem.

Befälhavaren ställde under pistolhot tjänstemannen Wilhelm Terner mot väggen och uppmanade honom upprepade gånger att avslöja de båda herrarnas gömställe. Då han nekade, lät befälhavaren sätta honom under bevakning.

Samtliga invånare beordrades under hån och hotelser att gå upp i våningarna och hämta ner alla värdeföremål och livsmedel. Ordern följdes, och en del av pilkorsarna genomsökte huset och bröt upp de stängda dörrarna, en del genomsökte det gepäck, som fanns i källaren. Kvinnornas

väskor och männens plånböcker genomsöktes och pengar och värdesaker fråntogos dem. Bland penningbeloppen kan nämnas 6.700 pengö, utgörande kostpengar, som inbetalats samma dag.

De samlade livsmedlen delades av befälhavaren i två delar, hälften gick till stormavdelningen och hälften till pilkorsarna, vilka senare också behöllo pengarna och värdesakerna.

Under hotelser skändades enskilda personer på ett ytterst förnedrande sätt.

Under tiden har invånarna emellertid kunnat sätta sig i telefonförbindelse med Wallenberg, som först skickar dit Károly Szabó. Denne kommer som "detektiv" och förhandlar med pilkorsarna, som snart avlägsna sig utan att ha förorsakat skyddslingarna några personliga skador.

Wallenberg anländer något senare. Han har en gendarm från lägret med sig, vilken han lämnar kvar i huset vid Révaigatan. Några dagar senare placerar han ytterligare fem gendarmer i det närbelägna hotellet. Dessa stanna där två veckor under belägringen, de äro tjänstvilliga och bra. Efter denna tid få de order att gå ut i eldlinjen. Sedan dess ha vi inte hört något från dem."

Angreppet mot legationshuset Révaigatan 16 förlöpte, som vi ha sett, utan människooffer, icke minst tack vare Wallenbergs ingripande. Av ett upptaget protokoll framgår emellertid, att de materiella skadorna voro desto större. Pilkorsarna berövade legationstjänstemännen och deras familjer hela deras penningförmögenhet — en på den tiden icke föraktlig summa om 37.000 pengö — alla livsmedel, flera hundra konserver, många värdeföremål m. m.

Svenskhuset vid Katona József gatan 21 stormades den 30 december klockan 11 f. m. av åtta med kulsprutepistoler beväpnade pilkorsare. Alla husets olika skyddslingar — ungefär 170 personer — blevo undantagslöst nedtvingade på gården och uppställda på led. Bland dessa befunno sig sjuklingar och spädbarn. Dr Ferenc Faragó lyckades fly från huset och skyndade till Tátragatan 6 för att hämta hjälp. Här var en gendarmeriavdelning under befäl av gendarmerikapten Bayer stationerad till "svenskarnas skydd". Kapten Bayer var icke villig gå med honom till huset Katona József gatan 21. Han sade, att han inte kunde uppträda mot pilkorsarna. Han gav emellertid slutligen vika för Faragós ständigt upprepade anhållan och begav sig tillsammans med en gendarmerisergeant till Katona József gatan, där skyddslingarna just stodo uppställda till avmarsch. Han gick fram till pilkorsarnas gruppledare och tog ytterst "lugnt" emot förklaringen att skyddslingarna "bara" skulle till "legitimation", varefter de skulle föras tillbaka. Han var varken förvånad eller upprörd över, att

man måste transportera bort nyfödda spädbarn till legitimation utan lämnade synbarligen lugnad skådeplatsen för den uppgift, som han så ogärna hade åtagit sig.

Då pilkorsledaren inte var villig att upplysa om, vart gruppen fördes, beslöt Faragó att följa den på avstånd för att iaktta den och avlägga rapport om, vart skyddslingarna transporterades. För övrigt befann sig hela Faragós familj i gruppen. På sidogator följde han transporten fram till "de trognas hus" på Andrássygatan. Han ilade upp till legationens kansli på Jókaigatan 1, där han pr telefon meddelade sig med kontoret i Tátragatan 6 och berättade vad han sett.

Från Tátragatan gick underrättelsen omedelbart vidare till Wallenberg, vilken genast skyndade till utrikesministeriet för att befria de bortsläpade. Från utrikesministeriet telefonerade man så till armékårens kommendantur, där man lugnade Wallenberg med att man omedelbart skulle skicka hem de borttransporterade. (Armékårens kommendantur hade verkligen skickat en officer till "de trognas hus", men inte heller denna intervention kunde hindra händelsernas gång.)

Wallenberg gick direkt från utrikesministeriet till skådeplatsen. Om denna sorgliga expedition berättar hans följeslagare följande:

"När vi kom till Katona József gatan, fann vi huset tomt och utdött. Men från de runt omkring liggande skyddshusen och gula stjärnhusen tittade förskräckta människor fram, vilka för en kort stund sedan hade känt dödens vingslag i sin närhet. Då vi trängde in i huset fann vi en pilkorskapten från "Nemzeti Számonkérö Szék" — pilkorsarnas domstol — och några av hans underlydande. På Wallenbergs order tolkade jag hans ord:

— Var äro skyddslingarna?

— I Donau, svarade kaptenen.

— Varför? skrek Wallenberg rasande. Han förstod svaret utan svårighet.

— Därför att de voro smutsiga judar.

Med den mannen kom inte ens Wallenberg någon vart."

Närmare detaljer om denna hemska förbrytelse berättar en av dem, som lyckligt undkommit — fru Ferenc Faragó:

"Vi dirigerades till Andrássyvägen 60. I timmar fingo vi stå på gården innan vi en och en fördes upp i första våningen för 'förhör'. Man tog allt ifrån oss (värdesaker, papper och från kvinnorna väskorna). Själv hade jag fått ett särskilt tillstånd att ta med mig en barnvagn till min sex månaders son. Nu måste jag lämna vagnen på gården och drevs tillsammans med de övriga ner i källaren. Under aftonens lopp blevo vi än en gång

uppmärksamgjorda på, att de skulle bli ytterst svårt bestraffade, som vid en ny kroppsvisitation hade värdesaker på sig.

Efter midnatt fingo vi order att lägga av oss våra pälsar, vinterkappor, hattar och skor. Männen skulle klä av sig i bara skjortärmarna.

Därefter ställdes vi upp till marsch. Till vår stora förskräckelse sköts en helt naken man in i vår grupp, vidare äldre kvinnor från vårt hus i bara linnet och med nakna fötter. Redan tidigare hade 11 unga flickor i gruppen uppfordrats att gå upp i övre våningen "för att städa". De kommo inte in i vår grupp denna gång. Man sade till oss, att var och en som sade ett ljud eller vid ett eventuellt bombangrepp lämnade gatan för att stiga upp på trottoaren, omedelbart skulle bli nerskjuten. För övrigt skulle vi föras till det slutna gettot.

Gruppen satte sig i rörelse. Men vi märkte snart, att vår färd icke gick mot gettot, då vi böjde av till höger vid Vilmos császárvägen mot Alkotmánygatan och sedan vid Kossuthplatsen tog av till vänster över Nádorgatan till Zrinyigatan, där vi måste stanna mitt på gatan. Det var mörk natt. Vi hörde bara att pilkorsarna räknade in femtio män från gruppen framför oss, vilka fingo gå före oss. Vi övriga måste stå stilla i den frukstansvärda kylan i timmar. Då vi lämnade Andrássyvägen fann jag inte längre barnvagnen på gården utan måste hela tiden hålla min son tätt tryckt intill mig. Ett ungefär jämnårigt spädbarn bars omväxlande av modern och fadern.

Över två timmar förflöt under väntan. Plötsligt störtade en man mot oss och skrek högt. Som vi senare fingo veta, var det den bekante skofabrikanten Brettschneider. När han nådde gruppen sprang hans son emot honom, varpå en beryktad pilkorsare vid namn "Csöpi" sköt ned dem båda inför våra ögon.

Plötsligt kommo alla de pilkorsare tillbaka, vilka enligt uppgift hade följt den förra gruppen till gettot. De började att viska upprört och gav oss sedan order att vända om. Vi fördes tillbaka till Andrássyvägen 60. Senare fingo vi veta, att tack vare Wallenbergs intervention en "militär" formation av den underjordiska rörelsen hade kommit i bil till Kossuth Lajosplatsen. Våra kamrater hade redan skjutits ner i Donau. Männen på Kossuth Lajosplatsen hade förhört sig om vad som skett och förbjudit varje vidare avrättning.

Så undgingo vi andra en säker död, ty det kan betraktas som säkert att vår marsch inte skedde för att vi skulle bevittna våra kamraters avrättning. Eftersom man inte haft tillräckligt med beväpnat manskap hade man helt enkelt sett sig nödsakad att avrätta oss i grupper. I Andrássy-

vägen 60 fördes vi först ner i källaren och sedan upp i två stora salar på tredje våningen.

Den 31 december på förmiddagen tog man in en liten gryta med bönsoppa och förklarade att den endast var avsedd för barnen. På kvällen firade pilkorsarna nyårsafton under stora festligheter och i den helgdagsstämning, som rådde, fingo också vi något att äta — ett halvt kilo bröd till var och en.

På nyårsdagen besökte en "läkare" oss. Han antecknade de sjuka och barnen och förklarade, att vi skulle få livsmedel och medicin i gettot. Efteråt kom en ung man till oss och meddelade, att han var den nya politiska ledaren i partihuset. Vi hade tur, sade han, eftersom hans föregångare hade velat ge oss ett annat öde. Han skulle skicka oss till gettot. Vi skulle bara uppföra oss väl, ty om vi kom hit ännu en gång, så skulle vi inte komma levande ut igen. Han frågade vidare om vi gladde oss. Vi svarade i kör:

— Vi — gläder oss.

Vi skickades så ner på gården. Man frågade vilka av oss, som voro schweizare. Man hade tagit ifrån oss alla våra papper, men då jag förstod av deras samtal, att legationen skulle skydda oss om vi vore schweizare, anmälde vi oss som sådana, fast vi voro svenskar. Pilkorsarna förde oss då också till schweizarna, medan de andra transporterades till det slutna gettot.

Jag måste också berätta att den berömde kemiske fabrikören Gedeon Richter befann sig bland dem, som skötos ner i Donau. Av de unga flickor, som i Andrássyvägen 60 hade tagits ut till "arbete", fingo vi aldrig höra någonting. Före avtransporten till gettot uppmanades alla arbetsföra män att anmäla sig till arbete i Andrássyvägen 60, i vilket fall de skulle "behandlas utomordentligt väl". Några, som hade förtroende för den nye ledaren, anmälde sig, bl. a. också det andra spädbarnets fader. Inte heller dessa ha någonsin kommit levande ur huset."

Enligt det protokoll, som ledaren av skyddslingsprotokollets avdelning i Tátragatan 6, Andor Kopstein har fört, ha dr Miklós Weiszlovits, Ferenc Buchhalter, József Reich, Pál Besnyö, László Kachán och Tibor Sebestyén själva hoppat i den isiga Donau innan gevärssalvorna började smattra. Från Zoltángatan simmade de ner och hjälptes till stranden vid Kedjebron av poliser, som förde dem till poliskammaren. På deras anhållan lät man hämta en ambulans, som förde dem till svenska sjukhuset. Förutom ovan nämnda har ännu fem personer ur Donaugruppen anmält sig, vilka redan tidigare lyckligen undkommit.

I denna angelägenhet uppsökte Wallenberg Szalai i stadshusets skyddsrum.

Offer för pilkorsarnas framfart i gettot.

Om detta besök har dr Zürcher, som likaledes kommit dit för att tala om de grymheter, som begåtts mot de schweiziska skyddslingarna, antecknat följande i den då officiella rapporten:

"Vid detta tillfälle nämnde hr Szalai, att också Wallenberg hade sökt honom föregående dag och meddelat honom, att två dagar tidigare 290 skyddade judar släpats bort och skjutits vid Donau. Szalai hade rått Wallenberg att omedelbart föra sina skyddslingar från de skyddade husen till gettot, då endast den där befintliga vakten, "poliser, gendarmer och en liten SS-grupp", kunde beskydda dessa människors liv. Där tjänstgöra endast tio pilkorsare. Han tillrådde också att schweizarna skulle föras dit eftersom Vajna givit order om, att även skyddslingarna och de i legationerna levande judarna skulle placeras i gettot."

*

I de förutvarande schweiziska skyddshusen Pozsonyivägen 33 b—35 hade den beryktade Traumavdelningen, som efter ryska arméns framträngande dragit sig tillbaka från Obuda, flyttat in. På nyårsnatten stormade dess medlemmar i berusat tillstånd svenskhuset Légrádygatan 39.

En lyckligt undkommen svensk skyddsling i detta hus berättade följande om det tragiska härdelseförloppet:

"Omkring midnatt vaknade vi av ett starkt bultande. Bottenvåningen och första våningen stormades av pilkorsarna. De gingo från lägenhet till lägenhet och drevo människorna ur sina sängar — oklädda som de voro — ner i porten. Från dessa två våningar ha endast ett par av oss kunnat rädda sig genom att pilkorsarnas ledare stannade i trapphuset och skickade endast ett par av sina underlydande för att jaga ut invånarna. I första våningen, där jag bodde, kom en ung pilkorsare — synbarligen en 'falsk' sådan, som väckt några av oss men gav ett tecken till oss att vi skulle vara lugna. Ett par stycken jagades ut men kvinnor och barn och jag lämnades kvar. Vi hörde hur han högljutt anmälde för ledaren: — Nu finns det inte flera. Några räddade sig genom köket upp till andra våningen. Också detta tillät den unge pilkorsaren. Han anmälde det inte. Under tiden ljödo sirenerna varför de dittills hopsamlade, cirka 60 personer, jagades över till huset mitt emot på Pozsonyivägen."

Enligt skyddslingsprotokollets uppgifter avrättades 21 svenska och 25 schweiziska skyddslingar. Bland dem befunno sig alla åldrar från gamlingar till spädbarn:

"Framemot morgonen släpade sig en gammal kvinna — fru Kubicsek — tillbaka och av henne fingo vi höra den sorgliga sanningen. Alla våra bortsläpade kamrater hade mördats vid Donaukajen."

Följande dag kommo de för att hämta de bortsläpades tillhörigheter vilka de läto invånarna i de övre våningarna transportera bort. Sonen till den bortsläpade advokaten Imre Weisz, som också räddats av den unge pilkorsaren, måste också bära bort dessa saker. Han hade då frågat pilkorsarna, vad som hänt med hans fader och var han fanns. Svaret löd:

"Han har bara förts bort till ett litet arbete. Ni kan vara lugn. Han kommer snart tillbaka."

När Wallenberg fick höra vad som hade hänt, skickade han fältgendarmer till huset för att bevaka det. Sedan stördes husets 150 invånare inte mera av pilkorsarna.

För övrigt överfördes husets invånare den 4 januari till gettot.

*

I huset Légrádygatan 48 b rekvirerade natten mellan den 30 och 31 december pilkorsarna från Obuda våningar för tyska SS. De 44 svenska skyddslingar, som bebodde huset, nedskötos. Bland dessa befann sig Dezsö Bánó, föreståndaren för Budapests mosaiska församling, och hans hela

familj. (Hans fru, dotter, hans måg, lasarettsöverläkaren dr László Somogyi och hans två barnbarn.)

Skyddslingsprotokollet berättar följande om denna förbrytelse:

"Den 30 december 1944 uppenbarade sig några pilkorsare i huset. En del av invånarna i bottenvåningen och första våningen fördes bort, bl. a. familjen Stern — Sándor Stern, fru Stern och deras barn Erzsébet och Ernö. Stern var överrabbin i Velence. De från huset bortförda drevos ned till Donaukajen, där de avrättades. Ernö Stern och hans syster Erzsébet lyckades fly, sedan de först måst bevittna föräldrarnas avrättning. Till deras olycka gingo de tillbaka till sin gamla våning. Natten till den 1 januari kommo pilkorsarna tillbaka till huset och släpade bort alla, som funnos där. Det var sammanlagt 37 personer — bland dessa för andra gången Ernö Stern och Erzsébet Stern. Bland dessa lyckades sju undkomma, bl. a. Ernö Stern. Hans syster sköts däremot ner i Donau. I otillräkneligt tillstånd kom Stern in i den reformerta kyrkan vid Pozsonyivägen, där han togs om hand av den där placerade kristna arbetargruppen."

Skyddslingsprotokollet har dessutom förevigat följande svåra förbrytelse:

"Den 31 december trängde pilkorssoldaterna in i den av oss skyddade Heinrich Stempels våning, Csicseri Lászlógatan 17. Det lyckades Stempel att undkomma till svenska sjukhuset med en genomskjuten hand. Han berättade att han med denna relativt lindriga skada kunnat rädda sig upp ur Donau, medan hans hustru och dotter funnit döden i floden."

WALLENBERG I PILKORSARNAS RÖVARKULA

I Wallenberg brann en särskild låga för hans trogna och hjältemodiga arbetskamrater. På nyårsdagen anmälde man för honom, att en av hans favoriter, skyddslingsprotokollets förträfflige medarbetare dr Péter Sugár hade försvunnit. Förlitande sig på sin legitimation som legationstjänsteman hade han på nyårsafton begivit sig hem till föräldrarna i våningen vid Magyargatan. Därifrån hade man bortfört såväl honom som fadern.

När Wallenberg fått kännedom om detta i Harmincadgatan, tog han László Hajnal med sig som tolk och begav sig den 3 januari på morgonen till stadshuset. I skyddsrummet sökte han upp stadsbefälhavaren Hindy, vilken emellertid inte var anträffbar just då. Han kastade sig då över polisöverkommissarie Sédey. Innan man hunnit tolka Sédeys ord, började

Wallenberg diskutera med honom på tyska. Den dramatiska dialogen nedtecknades av Hajnal:

Wallenberg: — Jag har kommit i deras ärenden, vilka ni håller fångna i gettot. Där befinner sig 55.000 människor, som är dömda att dö hungerdöden. De har inte mat för mera än en dag. De går under om ni inte ger dem något att äta.

Sédey: — Vi kan inte heller ge de övriga invånarna livsmedel.

Wallenberg (som uppträdde ovanligt bestämt): — Det är inte min sak, men ni håller människor fångna i gettot, och för fångarna måste alltid slavägaren sörja, det bör ni veta. Jag vill höra hur ni tänker ordna livsmedelsfrågan för dem.

Detta energiska uppträdande gjorde djupt intryck på Sédey som började stamma nervöst. Under den skarpa ordväxlingen promenerade till tänderna beväpnade gangsters omkring i skyddsrummet. Med förvåning hörde de den okände mannens skarpa ord.

När Wallenberg såg, att han ändå ingenstans kom med Sédey, skuffade han demonstrativt bort en ung man, som satt vid en skrivmaskin och sade till Hajnal, att han skulle sätta sig ner och skriva ner vad Wallenberg dikterade för protokollet. Hajnal satte sig, men skriva kunde han inte. Wallenberg sköt också undan honom och satte sig själv vid maskinen och skrev ett protokoll på tyska, ett långt och omfattande, vilket han sedan läste upp för Sédey. I detta protokoll fastställde han, att han hade uppmanat myndigheterna att sörja för livsmedelstillförseln till det slutna gettot och ställde dem till ansvar om gettots invånare skulle dö hungerdöden. För att nå ännu större effekt uppmanade han Hajnal att lägga ner protokollet i portföljen. Först därefter övergick han till den andra frågan. Han meddelade Sédey, att han nu skulle gå över till Városházgatan 14, där befälhavaren för pilkorsarnas militära beslagtagande myndighet hade sitt säte.

— Kom ihåg, att jag nu går dit. Kommer jag inte tillbaka, så vet ni att man kvarhåller mig.

Sédey: — Men hur kan ni tänka er, att man skulle röra er?

Wallenberg: — Jag vet att pilkorsarna i förgår slog Schweiz' chargé d'affaires. Nu vet ni alltså att jag går dit, och om jag inte kommer tillbaka bär ni ansvaret för mig.

Med dessa ord svängde han om på klacken och gick till Városházgatan 14 in i pilkorsarnas förbrytarkula. Vid porten mottogs han av vakter med kulsprutepistoler. De frågade efter hans namn och adress, vilket Wallenberg punktligt meddelade. De antecknade allt och meddelade att han endast kunde komma ut mot uppvisandet av ett skriftligt tillstånd från Nidosi.

Från porten gick de ner i skyddsrummet. Svagt flammande ljus gav en spöklik stämning åt den bild, som mötte dem. Gestalter från undre världen, blodigt slagna fångar, torterade, förföljda passerade revy, när Wallenberg formade handen till en tratt och skrek med tordönstämma:

— Nidosi, Nidosi...

Ingen anmälde sig. Han såg sig rådlös omkring.

Så började han:

— Kurt Rettmann... Kurt Rettmann...

Ingen reagerade. Wallenberg vände sig till sin följeslagare:

— Här kan man inte göra någonting. Jag kommer väl ut på ett eller annat sätt, men hur skall ni komma ut? Det är bäst att vi går tillbaka.

Vi gick upp mot trappan. När vi anlände till porten så att vakten kunde höra dem skrek Wallenberg på tyska i befallande ton till Hajnal:

— Gå omedelbart till Hindy och vänta på mig hos honom.

Hajnal förstod och gick med fasta steg mot porten. Vakterna hade hört de tyska orden. Det är möjligt att Hindys namn också hjälpte till att släppa ut honom.

Hajnal, som inte brydde sig om förordningen, enligt vilken vem som helst kunde skjutas, som gick på gatan efter klockan 5 på eftermiddagen, stannade och väntade på Wallenberg. Han väntade till halv sju — men förgäves. Allvarligt orolig för Wallenberg skyndade han tillbaka till Harmincadgatan för att anmäla, att någonting synbarligen hade hänt.

Man höll som bäst på att rådslå om vad som skulle göras och ville just begära hjälp per telefon, när Wallenberg uppenbarade sig vid halv åttatiden. Han berättade att han ensam gått tillbaka ner i källaren och skrikit till på dem på nytt. Han ville till varje pris tala med Nidosi eller Rettmann om Sugárs öde. Men allt var förgäves. Antingen var de inte där, eller också hade de gömt sig.

Med energiskt uppträdande lyckades han komma igenom vakten och gick direkt över till Sédey i stadshuset, där han begärde att man skulle efterforska Sugár.

— Men min mission var förgäves. Den stackarn kommer man inte att finna mer.

Därefter satte han sig ner och arbetade om det protokoll, som han själv börjat skriva i stadshusets skyddsrum framför Sédey. När det var färdigt, skickade han över det till tyska kommendanturen.

WALLENBERGS HJÄLTEMODIGA KAMP FÖR SKYDDSLINGSKVARTEREN UNDER NAZISMENS SISTA DAGAR.

Wallenberg bombarderar ständigt Vajna och befälhavande tyska generalen med brev, då han nu inte längre kan skriva noter. Vajnas titel var "Delegerad partifullmäktig av pilkorspartiets ungerska rörelse för staden Budapests försvar". I dessa brev ber han att olika misshälligheter skola undersökas och avhjälpas.

Som tidigare nämnts löpte det internationella gettot i början av januari risk att evakueras. En mindre del schweiziska skyddslingar i det internationella gettot stördes emellertid inte. Framför allt påvliga och portugisiska skyddslingar jagades in i det slutna gettot.

Den 3 januari inlämnade Wallenberg en ny skrivelse till den tyske militärbefälhavaren, i vilken han ber att denne måtte inskrida mot den planerade upplösningen av de internationella kvarteren. Den på tyska avfattade promemorian lyder i översättning:

Promemoria.

"I Budapestgettot vid Klausaltorget bo c:a 53.000 människor. Av dessa äro flera tusen sjuka av undernäring och ligga i de som sjukhus använda bostadshusen. De flesta av alla dessa människor ha inga madrasser och många ha inga täcken. Gettot är inte eldat. Det ursprungliga invånarantalet i de nu som getto använda husen var 15.000. Judarna bo alltså under betydligt sämre förhållanden än någon kategori ungerska flyktingar. Naturligtvis ha de ingen tvål, mycket litet vatten och nästan inga ljus. Då inte alla få plats i luftskyddsrummen, äro dödsfallen vid luftangreppen förhållandevis större än i andra hus i staden.

På papperet har huvudstaden givit gettot en livsmedelstilldelning på knappast 900 kalorier per person och dag. Honvéd-soldaterna få ännu i dag 3.600 kalorier per man och dag. Lägsta tilldelningen ges i fängelserna med 1.500 per dag. Härvid måste man bemärka, att judarna i gettot måste förrätta allt arbete, som förekommer i hushållet, liksom också undanröjning av ruiner, släckning av eldsvådor o. s. v.

Av de utlovade varorna har huvudstaden givit gettot endast en del. Så har det t. ex. icke erhållit något salt, inga grönsaker och inget mjöl till matlagning. Endast i fråga om olja har nästan hela den utlovade kvantiteten levererats.

För att hålla de i gettot boende judarna vid liv har det Internationella Röda Korset ingripit och levererat en viss varumängd. I dag förefinnas

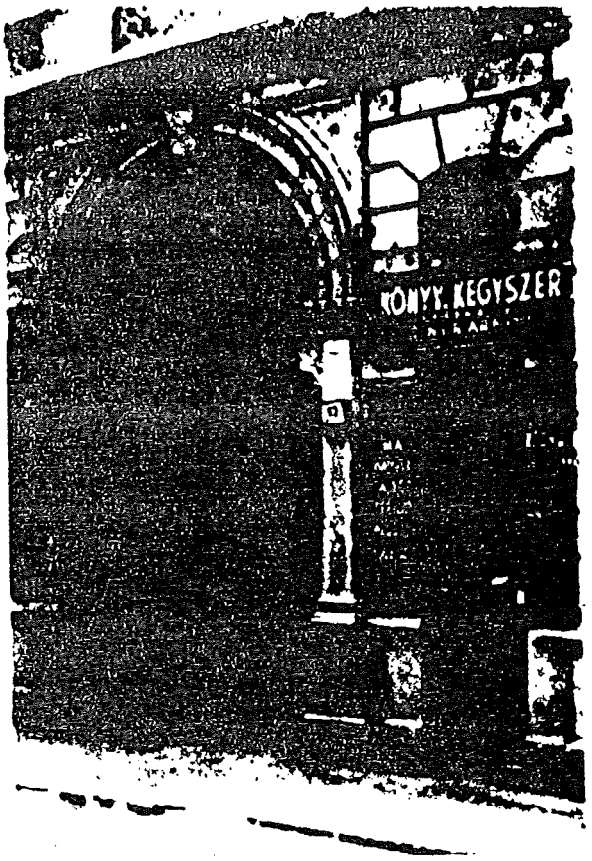

Sipgatan 12, ingången till det slutna gettots högkvarter.

inga transportmöjligheter, eftersom speditörerna sedan i gar vägra att åtaga sig några transporter. Genom de rekvisitioner, som företagits av militären, av andra officiella och icke officiella myndigheter har det Internationella Röda Korsets lager smält samman till den grad, att om också transportmöjligheter förefunnos, livsmedelsproblemet i gettot ändå icke kunde lösas med tillhjälp av dessa lager.

Då inga nämnvärda kvantiteter livsmedel finnas i gettot, är det ett faktum, att gettot inom tre dagar, d. v. s. den 5 januari kommer att befinna sig i hungertillstånd. Gettots judiska befolkning kan inte skaffa sig själv ett uns livsmedel, eftersom den inte får lämna gettot. I denna situation har legationen fått veta, att man har för avsikt att dessutom föra främlings-

gettots invånare, cirka 35.000 personer, till fots till gettot. Livsmedelsförhållandena i främlingsgettot likna dem i centralgettot. Vid en dylik marsch skulle emellertid inte ens det lilla livsmedelsförråd, som finns i främlingsgettot, kunna föras med.

Denna plan måste ur humanitär synpunkt betraktas som bestialisk och vansinnig. Det är icke Kungl. Beskickningen bekant, att en dylik plan någonsin har realiserats av en regering i en civiliserad stat.

Då Kungl. Beskickningen förmodar, att här skildrade förhållanden måste leda till ett omedelbart radikalt ingripande av den myndighet i Budapest, som i första hand bär ansvaret, d. v. s. befälhavande generalen, har Kungl. Beskickningen ansett det vara nödvändigt att förelägga befälhavande generalen ovan nämnda fakta.

Budapest den 3 januari 1945.

Raoul Wallenberg.
Kungl. svensk legationssekreterare."

Wallenberg avsände denna promemoria fastän han från alla håll erhållit sådana informationer, som kommo situationen att se fullkomligt hopplös ut.

På natten den 3 januari meddelade de i Tátragatan 6 placerade poliserna, att de fått anvisningar att vara beredda under de tidiga morgontimmarna. Polisernas befälhavare gjorde också skyddshusets expeditionsledare uppmärksam på, att redan under natten ett stort antal poliser hade ställts till överinspektör Tarpatakys disposition för det internationella gettot följande dags morgon: man skulle vara beredd. Något var i görningen. Mer kunde man emellertid inte säga.

Om det övriga rapporterar en av expeditionsledarna följande:

"Våra telefonledningar hade redan skurits av. På så sätt kunde vi alltså inte komma i förbindelse med centralen. Men tiden framskred. Vi beslöto att skicka bud till Wallenberg i bankbyggnaden vid Harmincadgatan. Vi lyckades få två gendarmer av den gendarmbefälhavare, som låg sårad i svenska sjukhuset, och i deras sällskap gick vårt bud.

Vår utsände återvände vid tvåtiden på natten. I fickan hade han Wallenbergs handskrivna meddelande på tyska:

MILKO

1) Tyvärr omöjligt att ändra ordern.

2) Ni borde be poliserna att i varje fall inte ta mera svenskar i *första* transporten än det rättmätiga antalet.

3) I natt skola de små livsmedelsförråd som finnas fördelas* mellan

* Om möjligt bör denna fördelning ske i Tátragatan 6 så att husportionerna äro förberedda.

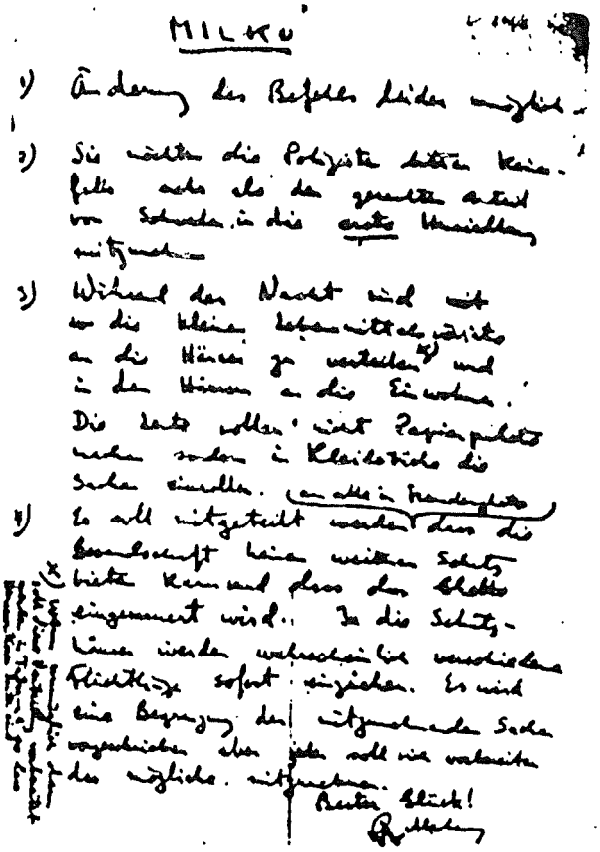

Wallenbergs brev till Mikó.

husen och inom husen mellan de olika invånarna. Folket skall inte lägga in sina saker i papper utan veckla in dem i kläder.

4) Man skall meddela alla i främlingsgettot, att legationen inte längre kan ge sitt stöd och att det slutna gettot blir omgivet av murar. Sannolikt komma alla möjliga flyktingar genast att flytta in i skyddshusen. Man kommer att föreskriva, hur mycket saker, som får medföras, men ändå bör alla förbereda sig på att ta med så mycket som möjligt.

Lycka till

Raoul Wallenberg.

Expeditionens ledare berättar vidare om vad som hände sedan:

"Vårt skydd har alltså upphört. Vi gåvo genast nödiga anvisningar till tjänstemännen och tidigt på morgonen skickade vi omkring följande order till de olika skyddshusen:

Upprop.

1) Legationen har underrättats om, att de skyddslingar, som äro placerade i husen i Pozsonyivägskvarteren, trots slutna överenskommelser komma att överföras till centralgettot. Med hänsyn till detta faktum inser legationen, att det skydd, som den hittills har kunnat ge, inte längre kan ges.

2) Med anledning härav uppmanar legationen sina tjänstemän och dess anhöriga att genast göra sig beredda att flytta över i gettot eller någon annanstans.

a) De livsmedel, som befinna sig i legationens personalhus, skola omedelbart fördelas. Av det gemensamma förrådet skall tillräcklig kvantitet för tre dagar ev. något mer icke fördelas.

b) Alla legationens anställda och deras familjemedlemmar skola genast packa in sina saker sålunda: De fördelade livsmedlen och eventuella egna livsmedel skola packas in, vidare nödvändiga underkläder och reservskodon och detta i sådan förpackning (ryggsäck eller knyte) som man kan bära på ryggen. En eller två filtar bör kunna placeras i packningen. I stället för ett paket kan man göra i ordning två. Man måste ständigt tänka på att paketet eller paketen skola göras så, att man skall kunna bära dem själv längre sträckor. Alltså måste olika packning göras för fullvuxna, för gamlingar och barn. Också medicinförrådet skall fördelas och placeras i de enstaka packningarna.

c) De saker, som icke få plats i dessa packningar, skola läggas in i extra paket eller knyten och förses med ägarens namn. Likaså skola de sängkläder och filtar, som icke kunna tagas med, bindas samman i knyten och förses med ägarens namn.

Budapest den 4 januari 1945.

Kungl. Svenska Beskickningens expedition vid Tátragatan.

Samtidigt började vi själva också att packa samman. Vi togo för givet att expeditionen skulle bli den första gruppen. I den stora nervositet och det kaos, som rådde i huset märkte vi inte, att expeditionens ledare och bästa medarbetare, Elemér Milkó, i förbittringen över att behöva flytta till gettot, där enligt hans mening en säker död väntade oss alla, tillsammans med sin familj begick självmord genom att ge sig morfininjek-

tioner. När vi upptäckte det, var det redan för sent. Hans hustru och två barn däremot lyckades vi rädda. Milkós kropp begravdes på det skyddade området där den vilade till maj 1947, då familjen förde den till familjegraven."

Den 4 januari började överflyttningen av de svenska skyddslingarna till det slutna gettot. Den började på den "jämna" sidan av Pozsonyivägen, där fyra svenskhus evakuerades. Invånarna eskorterades till gettot, sedan de fullkomligt utplundrats.

Den 5 januari började man med den "udda" sidans svenskhus, men efter flera timmars oviss väntan och kommenderande hit och dit blev ingenting av med den förebådade transporten. Efter dagar av hård kamp nåddes det storartade resultat varom andra neutrala legationers arkiv tala — intet dokument härom finns bland de kvarvarande svenska papperen. Dr Peter Zürcher, som vid denna tid i stället för konsul Lutz hade hand om skyddslingsärendena på schweiziska legationen, har i protokollet den 6 januari 1945 avgivit en berättelse över sina förhandlingar. I denna säges om Wallenberg:

"... Schweiziska legationen har informerats om, att hr Wallenberg förhandlat med pilkorspartiets nuvarande ledare, Nidosi, om de under schweiziska legationens skydd stående husen med resultat att transporterna till gettot uppskjutits 24 timmar..."

Också Zürcher uppsöker Nidosi i källaren i Városházgatan 14: Han kan emellertid inte tala med denne, varför han vänder sig till Szalai i stadshusets skyddsrum, vilken enligt anteckningarna bl. a. sade:

"... Hr Wallenberg har förhandlat med dr Ernö Vajna och lyckats uppnå 48 timmars uppskov..."

"Samtidigt", fortsätter dr Zürchers protokoll, "talar Szalai om en pinsam episod. Enligt vad han visste hade man under natten skjutit med kulsprutepistol på en patrull från ett av svenskhusen vid Katona József gatan: Efter detta hade dr Vajna återkallat det utlovade uppskovet och judarna ur svenskhusen skola transporteras in i gettot..."

Men Wallenberg lät inte nöja sig härmed. På nytt begav han sig till Vajna, vilken han åter förmådde avstå från sin plan. Härom vittnar dr Zürchers protokoll av den 7 januari, vilket handlar om liknande förhandlingar, som schweiziska legationen fört.

Protokollet säger bl. a.:

"... Pál Szalai meddelar, att det hittills inte lyckats honom att fördelaktigt inverka på dr Vajna i fråga om skyddshusen. Vajna står f. n. under inflytande av en mycket radikal partimedlem, Csiky, som är ungerska regeringens förtroendeman i utrikesministeriet. De intresserade neutrala

legationernas situation är den sämsta tänkbara, ty partiet har deklarerat följande ståndpunkt:

1) Judefrågans radikala lösning.

2) Några lättnader medgivas icke efter episoden vid Katona József gatan. Varje skyddad jude skall alltså föras till gettot.

3) Legationsbyggnadernas exterritorialrätt kan inte mer garanteras sedan de ackrediterade legationerna redan för länge sedan uppmanats att flytta till den ungerska regeringens säte.

I samband med punkt 3 yttrade Szalai att man kunde vänta terroraktioner mot legationens medlemmar. Man måste också räkna med husundersökningar. Redan under dagens lopp kunde man räkna med dylika. Vidare meddelade han, att dr Vajna väntade schweiziska legationens representant i utrikesministeriet, där han f. n. förhandlade med Csiky. Men Szalai gav också det rådet, att han under inga förhållanden skulle gå dit, ty terrorister höllo till i utrikesministeriets byggnad, varför den personliga säkerheten ingalunda kunde garanteras. Samma råd fick också Wallenberg, vilken skulle göra bäst i att snarast möjligt försvinna..."

I det följande berättade Szalai — säger dr Zürchers protokoll — att pilkorspartiets egentliga ledare redan hade lämnat Budapest. Makten hade övergått i olika underledares händer. Dr Vajna försökte att upprätthålla ordningen men till följd av de rådande förhållandena var resultatet ovisst. Endast tyska Wehrmacht befann sig i ett sådant läge, att det kunde skydda legationernas exterritorialrätt. Han rådde oss därför att vidtaga åtgärder i den riktningen.

Den för närvarande i Trieste boende italienaren Giorgio Perlasca, som på sin tid utgav sig för att vara "spansk chargé d'affaires" och som så hjältemodigt kämpat för de spanska skyddslingarna, har på vår begäran givit en intressant rapport över premisserna för denna överenskommelse:

"Den svenska legationssekreteraren Raoul Wallenberg kämpade på ett verkligt uppoffrande sätt för sina skyddslingar. Jag träffade honom den 7 januari 1945 tillsammans med dr Peter Zürcher, schweizarnas representant i stadshusets skyddsrum. Vi kommo överens om att jag först skulle gå in till dr Vajna. Efter mer än två timmars diskussion, under vilken jag bl. a. hotade med repressalier från spansk sida, tillät han att de spanska skyddslingarna fingo stanna på sin plats. Jag var fullkomligt uttröttad, när jag lämnade honom. Jag meddelade det resultat jag nått, när jag träffade Wallenberg och Zürcher, som väntade utanför, varpå de gingo in och tillkämpade sig rätt för sina skyddslingar att stanna kvar i de internationella kvarteren. Ingen företrädde emellertid de portugisiska och påvliga skyddslingarnas intressen. Dessa fördes också in i gettot."

WALLENBERG RÄDDAR DE SVENSKA SKYDDSLINGARNA GENOM ETT GENIALT SCHACKDRAG

Ett brev till dr Ernö Vajna visar hur Wallenberg tack vare en genial idé förmådde de hungrande pilkorsarna att låta Wallenbergs skyddslingar stanna kvar på sina platser. Wallenbergs brev, som skrivits på tyska, lyder i översättning:

Till

Dr Ernö Vajna
Delegerad partifullmäktig av pilkorspartiets ungerska rörelse för staden Budapests försvar

Budapest

Högt ärade Herr Vajna!

Jag bekräftar härmed den överenskommelse, som vi i går träffade, samtidigt som jag vill meddela, att jag har meddelat H. E. svenske ministern Edra så ytterst älskvärda ord om Sverige. Hans Excellens ber att genom mig få uttrycka sin stora tacksamhet och försäkrar, att svenska legationen å sin sida skall vara beredd att under dessa svåra dagar och i framtiden hjälpa de nödlidande ungrarna och alla dem som genom kriget råkat i svårigheter.

Jag bekräftar här nedan vår överenskommelse:

a) Det svenska sjukhuset står kvar i främlingsgettot. Vidare få 3.700 skyddspassinnehavare stanna.

b) Legationen noterar faktum, att ett stort antal skyddspassinnehavare har förts till centralgettot.

c) Legationen skall själv låta inventera de 3.700 skyddspassinnehavarnas livsmedelsförråd och genom huskommendanten leverera de livsmedel till polisen, vilka icke äro nödvändiga för försörjningen i skyddshusen de närmaste tre dagarna.

d) Partikretskommendanturen Szent Istvánringen 2 skall få order från Eder, att inte ingripa mot de judiska tjänstemän, som fritt röra sig i främlingsgettot. Kretskommandanturen skall vidare få order att inte ingripa mot livsmedelstillförseln till främlingsgettot.

e) De legationsbyggnaders exterritorialrätt, i vilka judisk personal uppehåller sig, skall bättre respekteras än hittills från partiernas sida. Ni skall på det strängaste förbjuda intrång från partiets underordnades sida. Denna order skall särskilt riktas till Andrássyvägen 60.

Med särskild betoning skulle jag vilja framhäva denna del av vår över-

enskommelse, eftersom redan i går ett nytt brott mot exterritorialrätten begicks, i det att pilkorsare från Andrássyvägen 60 inträngde i personalhuset Klotildgatan 3, som är officiellt erkänt som exterritoriellt område och som är försett med den av ungerska regeringen officiellt erkända svenska exterritorialitetstavlorna. Pilkorsarna förde bort livsmedel från detta hus. I dag ha åter honvédsoldater trängt in och lagt beslag på livsmedlen, så att legationspersonalen nu står där fullkomligt utan livsmedel, eftersom den redan till största delen har förbrukat sina ransoneringskort och nästan omöjligen kan erhålla nya. Därigenom har en ohållbar situation uppstått.

Jag har fått i uppdrag av Hans Excellens att med alla medel försöka hindra att sådana fall upprepas. Jag ber Eder därför eftertryckligt, att Ni å Er sida företar allt för att hålla tillbaka partiets brushuvuden.

Jag begagnar tillfället att uttrycka mina bästa lyckönskningar för den belägrade huvudstaden och Edert eget vidkommande.

Med utmärkt högaktning

Raoul Wallenberg.

Budapest den 6 januari 1945. Legationssekreterare.

Wallenberg höll alltså Vajna varm med tillhjälp av Danielsson, som naturligtvis kanske inte hade en aning om hela affären, och besegrade honom helt genom att erbjuda honom livsmedel. Än en gång triumferade hans utomordentliga älskvärdhet och sällsynta talang att bluffa.

Beträffande livsmedlen rapporterar han följande:

Herr Dr Ernö Vajna,
Delegerad partifullmäktig av pilkorspartiets ungerska rörelse
för staden Budapests försvar

Budapest

Ärende: Anmälan av livsmedelsförråd.

Kungl. Svenska Beskickningen har härmed äran anmäla, att Kungl. Svenska Beskickningens till utrikesministeriet anmälda kontors- och personalhusens livsmedelsförråd icke överstiger behovet för 30 dagar. För övrigt äro dessa förråd helt Kungl. Svenska Beskickningens egendom.

Svenska Beskickningens sekreterare.

Budapest den 6 januari 1945. *Wallenberg.*

Ett brev med exakt samma innehåll avgår också till utrikesministeriet ("sekreteraren i ministeriet Csiky").

Raoul Wallenberg med sin första sekreterare, Friedl Falck. Foto 26 nov. 1944.

Vi måste anmärka, att man i några av de skyddade husen noterade de livsmedel, som funnos utöver behovet för åtta dagar, för att dessa skulle överlämnas till militären. Till all lycka avhämtades emellertid aldrig dessa livsmedel och till sist delade man på nytt ut dem.

YTTERLIGARE STEG FÖR ATT SÄKRA DEN STORA SEGERN

För att undanröja risken av att de internationella kvarteren eventuellt senare skulle utrymmas vänder sig Wallenberg på nytt till tyska kommendanturen. Den 8 januari går han i Andor Balogs sällskap till Hotell Astoria, där Wehrmachtsstandortkommandantur Gross-Budapest är inrymt. Här överlämnar han följande skrivelse:

Kungl. Svenska Beskickningen åberopar sitt senast skrivna förslag och tillåter sig att påpeka följande fakta:

Konungariket Sverige företräder som mandatär- och skyddsmakt Tysklands och Ungerns intressen i många länder i världen. Kungl. Beskickningen i Budapest har från sin regering erhållit uppdraget att under sitt skydd taga några tusen invånare med svenska släkt- eller affärsförbindelser och för resa till Sverige förse dem med pass. Kungl. Beskickningens tjänstemän ha placerats i exterritoriella kontors- och bostadslägenheter, skyddspassinnehavarna i särskilda hus, som stå under legationens beskydd.

Från vederbörande ungerska myndigheter har legationen för tre dagar sedan fått meddelande om, att invånarna i dessa hus skola få stanna i sina hittillsvarande lokaler. Kungl. Svenska Beskickningen skall sörja för förplägnaden av dessa människor. Legationen förfogar över en tjänstemannastab, som är tillräckligt stor för att organisera detta.

Under nuvarande militära förhållanden i Budapest är emellertid detta medgivande från ungerska myndigheternas sida endast effektivt, om det också godkännes från högsta tyska militära myndighet.

Kungl. Beskickningen har iakttagit olika symptom på, att ovannämnda avtal kan störas och faktiskt har störts av oinvigda organ, varför Kungl. Beskickningen framställer följande anhållan. Kungl. Svenska Beskickningen har endast moralisk grund för utövandet av sina mandatärfunktioner i alla länder och likaså här, om dessa garanteras av de högsta tyska militära och vederbörande ungerska myndigheter. Kungl. Svenska Beskickningens anhållan går därför ut på:

att bortförandet av beskickningens skyddslingar ur de skyddade husen

måtte inställas, eller om en sådan bortflyttning måste ske av strategiska grunder att då beskickningen själv måtte få genomföra denna;

att beskickningens kontorslokalers och tjänstemannabostäders exterritorialitet i fortsättningen måtte respekteras och att de därför bli delaktiga av ett lämpligt och effektivt skydd.

Raoul Wallenberg.
Kungl. Svenska Beskickningen.

Vid det förnyade tillståndet för främlingsgettots upprätthållande krävde Ernö Vajna, att de neutrala legationerna inlämnade en komplett namnlista över dem, som verkligen voro försedda med skyddsbrev. Också bostadsadresserna skulle vara angivna och listan skulle inlämnas till honom i tre exemplar.

Wallenberg anade med rätta, att namnlistorna behövdes för någon ny nedrighet. Då man emellertid inte kunde förbigå denna uppmaning kom han överens med Szalai om att han skulle låta sätta upp listorna inom föreskriven tid och skicka dem tillsammans med ett brev till Szalai "för vidare befordran till dr Vajna".

Detta fiktiva brev till Vajna, som skrevs på ungerska, lyder i svensk översättning:

Budapest den 9 januari 1945.

Herr Dr Ernö Vajna
Delegerad partifullmäktig av pilkorspartiets ungerska rörelse
för staden Budapests försvar
Budapest

Högt ärade partifullmäktige!

Härmed har jag äran att översända namnlistorna över de skyddsbrevsinnehavare, som bo i främlingskvarteren, nämligen:

a) Listan över de personer, som ha ett gult skyddspass.

b) Lista över de personer, vilkas pass legationen har övertagit för ansökan om tyskt genomresevisum. Dessa inneha ett blekblått "passkvitto" försett med fotografi.

c) En lista över de personer, vilkas pass kvarligger på legationen tills formaliteterna ha ordnats. Dessa personer förfoga över en vit blankett på vilken vederbörandes namn och skyddspassnummer är antecknade. Detta dokument är icke försett med fotografi. Dokumentet har legationens stämpel och på baksidan en kontrollstämpel med underskrift.

I dessa listor ha icke namnen på dem tagits upp, som försvunnit eller

uttagits till arbete och utan legationens vetskap kommit tillbaka. Men dessa ha rätt att — inom ramen för det överenskomna antalet — stanna kvar inom de skyddade husen.

Minderåriga barn förekomma på föräldrarnas listor.

Jag ber er, Herr Partifullmäktig, att mottaga försäkran om min utomordentliga högaktning.

Raoul Wallenberg.

Legationssekreterare vid Kungl. Svenska Beskickningen.

Bilagor: 3 namnlistor.

Av denna sammanställning framgår att svenska legationen synbarligen iakttog den största försiktighet så att det tillåtna antalet skyddspass, som hade undertecknats av ministern, icke överskreds. Men i realiteten överskreds det tillåtna antalet väsentligt genom vita s. k. "Vorpass", som numrerades extra. Detta kunde emellertid inte kontrolleras. Dessa förseddes endast med en underskriftsstämpel av Wallenberg och intygade endast att passfrågan för vederbörande vore under "utredning". Dessutom förekommo duplikat, som alla kunde få, vilka anhöllo om dem, och slutligen möjliggjorde den punkten i brevet, att sådana, som icke voro upptagna i listan, men innehade välgjorda förfalskningar av skyddspass, också kunde räddas.

TRAGEDIN I JOKAIGATAN 1

En fruktansvärd serie av förbrytelser började i gryningen den 8 januari. Legationskansliet i Jókaigatan 1, vilket också var bebott av legationstjänstemännen, angreps av pilkorsarna. Redan de sista dagarna i december hade flera försök gjorts. Den 29:e hade man sökt bortföra huskommendanten Lajos Turi och en av kansliets ledare, dr Béla Forgács, under förevändning att tre av husets invånare skulle legitimeras. Forgács var inte hemma, men Turi släpades med och sköts samma dag i Wesselényigatan.

Redan vid detta tillfälle var det klart att portvakten Marosi, en pilkorssympatisör, var angivare. Senare konstaterades också, att han under hela tiden fungerat som spion för pilkorsarna. Han var god vän med en pilkorsare vid namn Erdei, som utan att ha rätt därtill gick omkring i SS-fänriksuniform. Marosi "förhandlade" med denne — sade han, "för att befria Turi". För dessa "bemödanden" lät han skänka ett guldetui till Erdei som gåva från skyddslingarna.

På Wallenbergs order bevakades i början av januari detta hus av fem

fältgendarmer under ledning av en fänrik vid fältgendarmeriet vid namn Szabó. Den 7 januari på kvällen lät Szabó sina gendarmer inte längre tjänstgöra. Då svarade en polis och två skyddslingar (Károly Altmann och Róbert Markovics) för skyddet av porten. Portvakten Marosi frågade på kvällen den posterande polisen om han skulle göra motstånd om pilkorsarna komme. Polisen svarade med ett "nej".

Efter midnatt anlände också pilkorsarna. Altmann rapporterade det till gendarmerifänriken, men denne var icke villig att gå ner till porten och tillät inte heller att Altmann gick tillbaka. Portvakten lät öppna dörren med tillhjälp av polisen och släppte in pilkorsarna. En del stormade källaren och drev alla skyddslingarna tillsammans. En av dem, som var lam, Gyula Kallós, sköts ned på platsen.

En annan grupp av pilkorsarna gick under portvaktens ledning genom bostäderna och samlade ihop alla där befintliga människor. Ungefär 20 lyckades gömma sig, men 266 personer fördes i grupper till pilkorshuset Városházgatan 14. Den största delen, cirka 180 personer, män och kvinnor, sköts vid Donaukajen och inne på gatorna i staden. Fakta belysa trovärdigheten av ovanstående anteckningar:

PROTOKOLL

fört den 28 februari 1945 i Kungl. Svenska Beskickningens sociala avdelnings lokaler, Budapest VIII, Üllöivägen 22.

Undertecknad Márton Gosztonyi, tjänsteman vid legationens kansli i Tátragatan, bodde tillsammans med sin familj i det för legationstjänstemännen reserverade huset Jókaigatan 1. I samband med bortförandet av legationshusets invånare vill jag meddela följande:

Någon dag i veckorna före jul — jag kan inte exakt erinra mig tidpunkten — kommo pilkorsarna till huset Jókaigatan 1 och sökte dr Béla Forgács. (Uppgiften stämmer inte. Detta hände den 29 december.) Han var emellertid inte där och därför förhandlade de med huskommendanten Lajos Turi. Senare kommo de tillbaka och hämtade Turi till Hotel Royal under förevändning att han skulle legitimera några där befintliga svenskar, varefter han skulle återvända hem. Lajos Turi gick också utan överrock med till det angivna stället. Han kom aldrig tillbaka därifrån. Pilkorsarna återvände däremot ännu en gång och sökte Béla Forgács, som emellertid inte visat sig i huset, sedan Turi lämnat det. Då numera ingen fanns, som kunde sörja för inköp och förplägnad i huset, hade husets invånare på mitt förslag bildat en sjumannakommitté, som skulle ombesörja

dessa detaljer, tills Béla Forgács återvände. Eftersom också jag tillhörde denna kommitté hade jag tillfälle att iaktta att en i SS-uniform klädd mörkhårig och ungersktalande man ofta kom upp i legationens kansli och använde dess telefon. Då jag frågade vem denne var svarade man, att vi inte behövde vara rädda för honom, eftersom han sades vara en från ett arbetsläger flydd jude, som flera av tjänstemännen på legationen kände, bl. a. Endre Szörényi. (Efter vad jag senare hörde hade denne i SS-uniform klädde unge man spelat en stor roll i händelserna. Bl. a. hade han synnerligen aktivt deltagit i plundringen av husets livsmedelsförråd.)

På förmiddagen den 7 januari visade sig pilkorsare i huset och sökte värdshusvärden Pál Trattner, som hade en restaurant i huset. De ställde till en stor skandal på gården och skreko att de inte kunde tillåta att Trattner förplägade judar, medan de, pilkorsarna själva, inte hade något att äta. Också i källaren ställde de till stora scener. I huset spred sig en fruktansvärd oro, i all synnerhet som man just denna morgon berövat oss vårt gendarmeri. På så vis kände vi oss fullkomligt värnlösa. Efter förmiddagens pilkorsskandal telefonerade jag till kansliet i Harmincadgatan. Jag begärde omedelbart hjälp huvudsakligen för att få en tillräckligt stor vakt i stället för den, som kallats tillbaka på morgonen. Detta lovades oss också. Den nya vakten skulle skydda oss mot varje angrepp, sade man, eftersom ju huset åtnjuter exterritorialrätt. I realiteten kom också den nya vakten vid middagstiden och alla lugnade sig.

Vid ettiden på natten vaknade vi vid skottlossning och skrik. Några pilkorsare trängde in i huset och avväpnade vakten under ledning av "överlöjtnant" Vörösváry, som var iförd SS-uniform, vilken efter vad det senare visade sig han ingalunda var berättigad att bära. Han var överkypare på Kék Duna-baren. Hur de lyckades komma in genom den stängda dörren och varför den beväpnade vakten släppte in dem är inte klart ännu i dag. De gingo direkt ner i källaren, där de avlossade några skott, så att panik utbröt. De, som befunno sig närmare, måste inom tre minuter bege sig upp på gården. Största delen av dem måste halvklädda ställa upp sig i led. I skyddsrummet låg den lame Gyula Kallós, som hade svenskt provisoriskt pass. Eftersom han inte lämnade sin plats inom den föreskrivna tiden sköts han ihjäl på ort och ställe. På gården avlossades flera skott, av vilka ett träffade en liten flicka i bröstet. Hon lämnades kvar och kom senare till sjukhuset.

De omkring 150, som jagades ut ur skyddsrummet, fördes till huset Városházgatan 14. De, som vistades i första våningen, fördes i en annan grupp till samma ställe. Tillsammans med min kollega László Bergida och dennes maka gömde jag mig i ljusgården, så att pilkorsaren icke märkte

oss. Men när jag märkte att min hustru och mina två barn, som sov i skyddsrummet, hade bortförts i den första gruppen, kröp jag fram och ställde mig i ledet.

De gangsters, som uppehöllo sig i Városházgatan 14 och som voro klädda i tysk uniform men endast talade ungerska, började nu kroppsvisitera oss. Våra värdesaker berövades oss under slag med gevärskolvar och knytnävar redan i korridoren. Vi placerades i en våning fyra trappor upp — i Józsas modesalong — och stodo som packade sillar i två rum om ungefär 5 × 5 meter. Till att börja med tog man av männen deras rockar. Efter de allra strängaste undersökningar släpptes ungefär 20 personer, huvudsakligen sådana, som kunde bevisa, att de arbetade åt tyskarna eller sådana, som bekände sig som kristna, eller sådana som voro krigsinvalider.

Det sammanpackade sällskapet i de två rummen stördes var femte minut av någon pilkorsare eller soldat i SS-uniform, som skrämde dem med skott i luften och hotelser om omedelbar avrättning, om några undangömda värdeföremål skulle hittas vid den förestående grundliga kroppsvisitationen. Under sådana förhållanden voro vi naturligtvis tvungna att överlämna även våra allra bäst undangömda värdeföremål. Under tiden försökte våra väktare att göra allt för att ställa till bråk. Unga flickor örfilades upp, männen slogos på näsan, gevärskolvar dansade över huvudena, man sparkade oss i magen med grova stövlar inför de övriga familjemedlemmarna. Samtidigt använde man de grövsta tänkbara ord. Man lyckades fullkomligt att injaga den skräck man åsyftade. Fram emot middagen flyttades hela sällskapet över i ett annat rum, där man vände ut och in på våra fickor. Rockar, pullover, handskar och scarves, som man eventuellt ännu inte hade tagit ifrån oss, måste vi lämna — vi fingo inte behålla mer än en näsduk, en kam och glasögon. Alla berövades sina papper, som icke i god tid hunnit gömma undan dem.

Mödrar tillsammans med sina barn och mycket gamla personer fördes samman i en extra grupp. Dessa — sammanlagt 83 personer — fördes sedan på eftermiddagen till gettot, dit de faktiskt också anlände.

Samma dag, alltså den 8 januari klockan 10 på kvällen fördes 30—40 personer i två grupper, kvinnor och män, vilka frivilligt anmälde sig till transport till gettot, men dessa anlände aldrig dit.

Den 9 januari klockan 10 på morgonen ropade man ut Dezsö Bokor, hans hustru och dotter Zsuzsi, berövade dem allt och släppte dem sedan av någon oförklarlig anledning.

På kvällen den 9 januari vid tiotiden kommo pilkorsarna och SS-männen. De befallde kvinnorna att klä av sig i bara linnet och därefter vända sig mot väggen.

Efter kvinnorna kallades läkarna fram, sedan männen över 60 år. Dessa måste klä av sig i skjortärmarna. Några unga män fyllde ut sällskapet så att ungefär 80 personer samlades, vilka bundos samman och eskorterades ut.

Bland männen måste många gå utan skor i bara strumplästen eftersom deras skor hade fallit någon pilkorsare i smaken. I denna grupp befunno sig bl. a. godsägare Ernö Popper från Oroszka, hans maka, Kitty Gestettner och deras två söner. Hans söner, av vilken den ena var 17 år och den andra 14, kläddes av fullkomligt nakna. På deras moders förtvivlade böner fingo de slutligen var sin filt. I denna grupp befann sig vidare överläkaren dr Ernö Balogh, tjänsteläkare vid Kereskedelmi Bank (Handelsbanken). Han hade lunginflammation och 40 graders feber. Då han befann sig i fruktansvärt tillstånd, sedan en pilkorsare vid namn "Öcsi" tvingat honom att dricka ett utrotningsmedel mot vägglöss, bands han med ståltråd och snören vid sina grannar i ledet.

Omkring klockan två på natten kom "ledarebrodern" Lajos Tál till oss — vi var nu inte mera än 26 — och sade, att han beklagade vad som hänt, han kunde inte hjälpa det, det var tyskarna, som föranstaltat det hela. Han förstod, att vi voro oroliga över det som försiggick och därför hade han kommit för att lugna oss, sade han. Vi som ännu voro kvar här skulle i morgon undersökas och förhöras, och om alla papper voro i ordning, skulle vi följande dag föras till gettot. (Inte heller detta löfte hölls. Det blev inget förhör följande dag och under den tid som följde hämtade man endast nattetid några av oss men dessa fördes inte till gettot.)

Just denna natt klockan ett kom en bestialisk pilkorskvinna vid namn Lujza Háy till oss tillsammans med en pilkorsare som kallades för "ingenjörsbrodern". Alldeles framför oss studerade de intresserat fotografier av nyss företagna avrättningar. Róbert Markovics, som nyss tagit in luminal, satt med skummande mun på golvet i tamburen. Lujza Háy pekade på honom och började skrika: "Den där juden ville röra vid mig, han ville slå mig." Därpå kastade hon sig över honom och slog honom vilt och besinningslöst var hon träffade, innan hon sparkade in den blödande, medvetslöse mannen i rummet.

Därefter kom "ingenjörsbrodern" in till oss och förklarade att vi judar ännu skulle kunna rädda våra usla liv om vi avslöjade rika judar, som gömt sig undan någonstans, eller om vi självmant överlämnade vår undangömda judiska egendom eller om vi självmant överlämnade vårt undangömda guld. Efter denna uppmaning anmälde sig fyra av oss, som talade om, att de hade något litet guld, som de frivilligt ställde till partiets förfogande, om de i gengäld befriades. Dessa svenska skyddslingar gingo fram till "ingenjörs-

brodern" och angavo för honom den exakta plats, där de gömt sitt guld. Själv insåg jag att detta var en fälla, i vilken han ville locka hela sällskapet, och gjorde ett annat förslag. Jag erbjöd partiet hela mitt i arbete varande företag inklusive dess inredning och varuförrad, vidare erbjöd jag 1.000 Louis'dor, som svenska legationen skulle utbetala som lösen, om man under dagen eskorterade oss till gettot. "Ingenjörsbrodern" tyckte om förslaget, han kunde emellertid inte genast ge svar utan skulle återkomma följande dag.

På förmiddagen den 10 januari rekvirerades "fyra starka karlar" för vedhuggning. Ingen anmälde sig frivilligt. På eftermiddagen återvände de uttagna från sitt arbete, men de fingo inte komma in till oss utan stängdes in i rummet bredvid. Under natten fingo vi höra av dem genom dörrspringan, att de som hämtats föregående dag förts till Donaukajen, där de skjutits. Tyskarnas luftvärnskanoner hade spelat upp ibland dem. Det var liken av de skjutna, som de fyra "vedhuggarna" hade måst begrava. Några av offren hade de känt igen, exempelvis dr Ernö Balogh. De bådo så om mat, eftersom de under hela dagen inte fått något att äta. Vi lyckades skicka över några kvarlevor till dem genom fönstren.

Vi fingo inte heller någon annan mat än de smulor och "oanvändbara" livsmedelsrester, som Jenö Stern, vilken tjänstgjorde hos pilkorsarna, lyckats plocka ut ur de beslagtagna ryggsäckarna. Vatten fick vi i en smutsig och kalkig spann, som vi förut använt vid städningen av toaletterna.

På aftonen sökte "ingenjörsbrodern" åter upp oss och meddelade att de fyra personer, som anmält, var de hade sitt guld, hade angivit falska adresser. Han gav dem ett grundligt kok stryk inför våra ögon. Senare fingo vi veta, att de hittat guldet på den sagda platsen, de ville bara inte erkänna det. I gryningen den 11 januari hämtades åter de fyra svenska skyddslingarna, som varit instängda i rummet bredvid vårt. (Som det senare har visat sig skötos dessa ned på gården till genomgångshuset Károlyringen 9, där man har funnit kvarlevorna efter dr György Paul, Ernö och István Czitrom och Agi Pilis. Man begravde dem på martyrernas kyrkogård vid Dohánygatan.

Eftersom man inte hämtade någon av oss på kvällen den 11 började vi hoppas. Den 12 på kvällen däremot rekvirerades sex personer för arbete. Bland dessa befunno sig Tivadar Földes, direktören för Hamp- och linindustrin, generaldirektören i fröexporten Zoltán Gmeiner, innehavaren av Gyula Molnárs klädeshandel, István Molnár, Lajos Holländer och Ervin Schwalb. Man sade dem, att de skulle bära stenar till barrikaderna och sedan komma tillbaka. Tyvärr kommo de inte tillbaka. Endast Ervin Schwalb, som förklarade sig vara kristen och benägen att inträda i Döds-

skallebrigaden, mördades inte. Med denna grupp släpades också en greve Haller bort, vilken tillfångatagits och förts till pilkorshuset, emedan han hade druckit trots spritförbudet. De hade hittat honom i ett skyddsrum. Greve Hallers lik fann man senare på Apponyiplatsen. Om halsen hade han en tavla, på vilken en rad pilkorsfraser hade skrivits. Haller begravdes provisoriskt på den plats, där han hittades. Också de fem svenskskyddslingarna i denna transport avrättades här och nu voro vi bara 13 kvar av invånarna i Jókaigatan 1. Fyra av oss, som bekände sig som kristna, behandlades särskilt väl, fingo bo i ett rum för sig och kunde fritt röra sig.

Det anbud, som jag givit under de första dagarna, att man mot lösen skulle befria oss ändrade jag så till vida, att Róbert Markovits genom mig erbjöd pilkorsarna ytterligare briljanter för ett värde av 10 miljoner pengö. Detta hände den 12 januari. "Ingenjörsbrodern" avlade ett nytt löfte och fastställde en tid — följande dag klockan tio — då vi skulle få överenskommelsen bevittnad i närvaro av en tjänsteman från svenska legationen.

Han kom inte på avtalad tid den 13 januari. Vi ansågo då alla att han ville vilseföra oss med lögner och falska löften, och att vi aldrig skulle komma levande därifrån. Den dagen tog man verkligen ut oss till arbete. Vi skulle rulla bensin- och oljefat längs hela Városházgatan till den militär, som befann sig i stadshuset medan de ryska flygmaskinerna utan uppehåll strödde bomber över den inre staden och läto sina maskingevär spela över gatorna. Naturligtvis skyndade de pilkorsare, som eskorterade oss, från port till port och "tryckte" för bombangreppen medan vi måste fortsätta framåt med våra fat i gatans mitt. De soldater, som tryckte intill väggarna, överöste oss med förnedrande tillmälen och hotade oss med gevär, om vi för ett ögonblick stannade på vägen.

Vid vår återkomst till pilkorshuset måste vi bära upp några säckar mjöl ur källaren till en personbil, som väntade utanför porten, och först därefter följde våra vakter oss upp till vår fångsal i en av de övre våningarna. Uppe i fjärde våningen ville Mihály Fodor beröva sig livet genom att hoppa ner på gården, men eftersom jag gick omedelbart bakom honom, kunde jag hindra självmordet genom att gripa tag i rocken och på så vis hålla honom tillbaka. Inne i rummet utbröt panik och efter varandra försökte dr Bálint och den ene av bröderna Molnár att kasta sig ut genom fönstret. Också dem måste vi övriga hålla tillbaka med våld. Under tiden hade "ledarebroder" Lajos Tál kommit upp i våningen för att förhöra de kristna fångarna. När han åter lämnade oss utan att ha förhört oss, sprang jag ut ur vårt fångrum och fram till honom samt bad att han snarast måtte förhöra mig, eftersom jag var "utländsk medborgare". Han var ytterst för-

vånad över min oväntade entré och eftersom han var i god stämning, kallade han ner mig till kansliet i andra våningen. Här betonade jag ytterligare att jag var svensk medborgare, att jag hade ett fullt giltigt pass (provisoriskt pass) försett med tyskt genomresevisum, vidare att jag var tjänsteman vid legationen, vilket jag bevisade med mitt lyckligtvis bevarade röda, med fotografi och Vajnas underskrift försedda legationsintyg. Detta hade Wallenberg med Szálasiregeringens medgivande utgivit den 25 november, sade jag, och såväl inrikes- som utrikesministern hade vetskap härom. (Fastän jag inte var fullt övertygad om detta var jag tvungen att bestämt påstå det för att uppnå åsyftat resultat.)

Jag lyckades faktiskt övertyga Lajos Tál, så att han släppte mig. På middagen den 13 januari lämnade jag pilkorshuset. Jag gick direkt till Harmincadgatan, till Fosterländska banken dit en del av svenska legationen hade flyttat. Jag berättade i korthet, vad som hänt och bad, att man snarast möjligt måtte göra allt för de fångar, som ännu befunno sig i livet. Tyvärr förklarade de, att Wallenberg inte längre var tillsammans med dem och att de också höll sig undan och inte kunde komma i kontakt med någon varken per telefon eller personligen. Också de voro rådlösa. De visste ingenting om var Wallenberg hade gömt sig, de hade förlorat varje kontakt med yttervärlden. Eftersom hjälpen uteblev slutade dock Mihály Fodor och Róbert Markovits som självmördare — de hoppade ut från fönstret i femte våningen. Dr Arthur Bálint, fru István Pettyán, Zsuzsika Szántó, László Molnár och hans broder György mördades däremot."

Från pilkorsarnas förbrytarhåla i stadshuset berättade Béla Fried och Jenö Földes — efter Márton Gosztonyis befrielse — samstämmigt följande:

"Efter Gosztonyis befrielse voro vi bara 12. Samma dag förde de bort Arthur Bálint och de två kvinnorna. Vi sågo dem aldrig mer, först efter befrielsen fann man deras lik. Från Andrássyvägen 60 förde man arbetspliktiga — också kristna kvinnor och män — till vårt fängelse, där man torterade dem och avrättade dem. Detta hände också med en flygare vid namn Puskás, hans fru och hans fader och vidare två judar, som undantagits från judelagarna till följd av sina föregående militära förtjänster. Alla dessa skötos på gården till huset Petöfi Sándorgatan 10.

Man tog också in kristna vars judiska anhöriga (blandäktenskap) avrättades på ort och ställe. De kristna benådades, men torterades. Róbert Markovits och Mihály Fodor hoppade ut genom fönstret och hittades döda på trottoaren.

Från ett hus i Gerlóczigatan hämtades 70 män in, därför att de sades ha gömt judar. De ställdes nakna mot källarväggen, tvingades på knä medan

de slogos med en piska, varefter de drevos samman i Harisköz — en gränd i Budapest — där de skötos ned.

Den 16 januari fördes vi alla ner i källaren och slogos blodiga med gummibatonger. Lajos Tál befriade oss, förde oss en halv trappa upp, släppte in oss i en våning och befallde vakten att inte släppa in någon till oss utan hans skriftliga tillåtelse."

Jenö Földes berättar om det som hände sedan:

"Nu voro vi endast fyra — jag själv och min son och Zoltán Bán med son. De två bröderna Molnár och Béla Fried voro instängda i källaren på Lajos Táls befallning tillsammans med de sedan länge där förvarade fyra "kristna svenskarna".

I det stora kaos, som rådde vid evakueringen, hade man tydligen glömt dem som voro i fängelset och undersökningen av våningen en halv trappa upp hindrade Lajos Tál genom att högt förklara att "ingen" befann sig där. Vi hörde springet när man packade och orderna att bryta upp men vi förhöllo oss tysta. Den 17 januari på morgonen kom den beryktade pilkorsaren "Dódi" instörtande i vårt rum och förklarade att luften var "ren" — det fanns inga pilkorsare kvar i huset. Vi trodde honom inte utan anade en fälla men då kommo luftskyddsledaren och portvakten till oss och voro mycket hövliga. Dessutom kom den ena av de "kristna" fångarna Kronstein och då vågade vi oss fram."

Béla Fried befriades — enligt vad han berättar — under ännu intressantare omständigheter. "På kvällen den 16 januari fingo vi order", säger han, "att flytta över till Budasidan. Lajos Tál var benägen efter våra övertalningar att inte flytta över utan följa med de överlevande fångarna till den svenska legationen. Men den 17 januari jagade pilkorsaren Lajos Kiss — som själv med revolver tvingade sin hustru över till Buda — ut de fem svenska skyddslingar, som stannat kvar i källaren, Fried, Schwalb, Fleischer och bröderna Molnár tillsammans med Jenö Stern, som passat upp på pilkorsarna. Marschgruppen ordnade Lajos Tál så, att Schwalb, Fried och Stern samt han själv gingo längst bak. De hade kommit överens om att fly i lämpligt ögonblick. Vid hörnet av Józsefsplatsen — de ville ta vägen över kedjebron — lyckades det de tre — Fried, Schwalb och Stern — att fly i mörkret. Lajos Tál tvingades i sista minuten av sin son — en av de blodigaste pilkorsgangsterna, György Tál — att följa med dem."

De skyddslingar, som kommo över till Buda, avrättades där av pilkorsarna. Av de 280 invånarna i det svenska legationshuset Jókaigatan 1 mördades 180.

*

Hugo Wohl och László Hajnal skildrade händelserna sålunda:

"När Lajos Turi och Péter Sugár hade försvunnit diskuterade Wohl och Hajnal, vad som nu borde göras. På förslag av tjänstemannen i Jókaigatans kansli, Endre Szörényi, besökte vi den 4 januari i Carlton en bekant, som brukade komma till Jókaigatan, en SS-officer vid namn Vörösvári. Vörösvári sörjde för livsmedelsförsörjningen i division Florian Geyer och hade för övrigt plundrat de judiska affärerna för SS-gruppens räkning. Han tog emot oss med tebjudning, vid vilket allt tänkbart gott serverades. Allt fanns där, fast alla andra hungrade vid denna tid. Han förklarade att han skulle undersöka vår sak. Han frågade, vad för sorts vakt vi hade, och erbjöd SS-vakt till de svenska skyddshusen. Som tack för detta begärde han ett guldetui för sin chefs räkning, för sin egen del ville han hellre ha så mycket pengar, som etuiet kostade."

Wohl och Hajnal refererade detta för Wallenberg, vilken emellertid förklarade att man utan att kränka neutraliteten kunde antaga ungersk polisvakt vid ett svenskt legationshus men icke någon SS-vakt. Det kunde inte bli tal om något sådant.

De uppsökte på nytt Vörösvári på Carlton och meddelade honom, att han skulle få, vad han hade begärt, om han sökte upp dem, som hade försvunnit. Vörösváry sade, att han hade sökt efter dem också i Buda. Han hade inte funnit dem, men hans bil hade förstörts av flera skott. Han bad därför om en ny. De voro tvungna att lova honom en sådan. De kommo överens om att åter uppsöka honom den 7 januari klockan 12.

Den överenskomna tiden kunde de emellertid inte komma. Wohls bil fick en punktering. Hajnal skickade därför en bankvaktmästare vid namn Horváth med ett brev till Vörösvári, där han omtalade, att de ej kunde komma. Han bad Vörösvári att denne på grund av de oroliga tiderna i stället skulle söka upp dem i banken. Vörösvári hälsade tillbaka, att han skulle komma mellan 5—6 samma dag.

De väntade förgäves. Följande dag fingo de höra om transporten från Jókaigatan och att Vörösvári spelat en av de ledande rollerna.

Dagen därpå anlände Vörösvári till Fosterländska banken. Han hade med sig en kvinna, som också var "förföljd". De visste emellertid om henne att hon var Vörösváris väninna. Hon frågade dem, om de visste, vad som hade hänt.

Wohl svarade, att de visste det, och att de också visste att Vörösvári plågat de tillfångatagna. Detta förnekade Vörösvári och tog kvinnan till vittne på att intet ont hänt någon av de bortförda. Barn och gamlingar hade förts till gettot, de övriga hade uttagits till arbete — också de skulle så småningom föras till gettot. Han begärde etuiet och pengarna.

Wohl gick ner till Wallenberg i källaren och talade om för honom, vad han hade hört. Eftersom meddelande verkligen hade ingått om att Bokors, Endre Szilágyi och ytterligare ett par personer hade frigivits och att gruppen om 80 gamlingar och barn anlänt till gettot, trodde man på Vörösvåris berättelse, varför Wallenberg utanordnade 20.000 pengö i förhoppning att de kanske ändå skulle hjälpa.

Vörösvári visade sig inte mer och först efter Gosztonyis ankomst till banken fingo de veta den fruktansvärda sanningen om, vad som verkligen hänt.

Den 13 januari sågo de Vörösvári, när han i berusat tillstånd satt på en i vild fart körande lastbils kylare. En svår olycka inträffade och Vörösvári hamnade på sjukhuset, varifrån han sedermera flydde. Till förhandlingarna i processen mot honom skrev han ett brev till försvarsadvokaten, i vilket han förklarade sig vara "oskyldig, men ansåg det trots detta bättre att fly".

I Wien kände Hajnal igen honom. Han utgav sig där för att vara portugis och levde på stor fot på sin rövade förmögenhet, som han ökade genom svartabörsaffärer. På Bösendörfergatan hade han en ypperligt inredd våning. Det var svårt att få honom fast. Enligt wienerpolisens utsago försökte han fly. Man sköt ned honom från hustaket.

Folkdomstolen har under Rácz ordförandeskap under flera dagar behandlat pilkorsarnas massmord. Domstolens medlemmar, som voro vana vid åtskilliga grymheter, ryggade tillbaka inför de omänskligheter, som avslöjades vid vittnesmålen. Gábor Csiszár, József György Tál, József Hajk och László Polesch hängdes. Dessa grymheter återgavs ånyo, när man förde processen mot "ingenjörsbrodern" László Andrejkovics och Lujza Háy, vilka man också hängde.

De flesta grymheterna torde ha begåtts av den flydde pilkorsaren Miklós Kovács ("Öcsi"), vilken slutligen också infångades. Det framgick att Kovács och Lujza Háy slagit sina offer blodiga och bränt deras hud med brinnande cigarretter, varefter de väckt sina avsvimmande offer till medvetande genom att låta het stearin droppa på dem. Offren tvingades vidare att slicka upp sitt eget blod från golvet.

Lajos Tál och "dödsbrigadens" ledare Mihály Balog undkommo.

Under en sorgegudstjänst den 8 januari 1947 avtäcktes en minnestavla över de dödade martyrerna från Jókaigatan 1. De i tidningarna publicerade med svarta ramar försedda inbjudningarna till denna sorgefest lydde sålunda: "Anhöriga och de som kommit undan med livet samlas den 8 januari 1947 klockan 4 e. m. till en minnestavlas avtäckande och till sorgegudS-

tjänst i f. d. legationshuset Jókaigatan 1. Denna högtid hålles till minnet av dem, som bodde i legationshuset Jokaigatan 1 och vilka under tiden 8—12 januari 1945 mördades av pilkorsarna antingen i pilkorshuset Városházgatan 14 eller vid Donaukajen."

WALLENBERG PROTESTERAR

Wallenberg protesterade mot bortsläpandet av invånarna i legationshuset hos Nidosi, som vid denna tid var de beväpnade pilkorskraft.rnas befälhavare på Pestsidan, och hos Kurt Rettmann i pilkorshuset på Városházgatan. Närvaron av de tillfångatagna ännu levande skyddslingarna, som befunno sig i huset Városházgatan, hemlighölls för Wallenberg och det fanns inte heller längre någon myndighet, som hade bemyndigande att förfoga i enlighet med Wallenbergs önskningar.

"Besöket" i Városházgatan 14 beskrives av Károly Szabó sålunda:

"I porten stodo två vakter med kulsprutepistoler. Var och en, som gick in, måste undergå kroppsvisitering. Till och med de 'bröder', som gingo in, måste — om de icke hörde till huset — avlägga sina vapen, vilka de först återfingo, då de gingo ut. Man måste gå över en mörk gård till källaringången. I den valvformade källaren gingo vi omkring bland idel gestalter från undre världen fram till det verkliga skyddsrummet, där Nidosi och hans sällskap höllo till. I det halvmörka rummet upptäckte vi först Nidosis väninna, som låg på en divan och åt småkakor. På bordet, kring vilket Nidosi, Kurt Rettmann och fänrik Darabont sutto, brunno ljus kring en dödskalle. Nidosis sällskap förklarade, att de 'inte hade en aning om fallet Jókaigatan 1'."

Károly Szabó berättar att aktionen mot Jókaigatan var en hämndeakt. Man hade lovat pilkorsarna pengar, som de icke hade fått. Vörösvári hade berättat för honom, att "man försökt att bedra honom, men att man gjort en dålig affär".

Till förmån för dem, som förts till centralgettot, försökte legationens anställda att intervenera hos polisinspektör Löcsey, som uppehöll sig i källaren Városházgatan 14, sedan hans kontor hade bombarderats. Han var en gammal, utan tvekan godsinnad man, som försvann hos tyskarna på Gellertberget. På dennes begäran skrev Wallenberg följande brev:

Högvälborne Polisinspektör István Löcsey,
T. f. regeringskommissarie för judarnas sammanflyttning
Budapest

Åberopande personliga samtal med mina kansliledare har jag äran att översända Eder en lista över de personer, som från det med exterritorialrätt försedda huset Jókaigatan 1, förts till Városházgatan 14 och senare till centralgettot och ber Eder, Herr Kommissarie att förfoga så, att de, som äro upptagna i förteckningen, måtte föras över till legationslokalerna i Tátragatan 6 där de kunna placeras.

Jag är Eder utomordentligt tacksam, Herr Kommissarie, för Edert tillmötesgående i denna angelägenhet och förblir

med utmärkt högaktning

Raoul Wallenberg.
Legationssekreterare.

HUMANITÄRA AVDELNINGENS CENTRALTJÄNSTEMÄN UNDKOMMA LYCKLIGT

På kvällen den 8 januari lyckades man befria de 156 skyddslingar, som förts bort från legationsbyggnaden Üllöivägen 2—4. En av de förföljda, som utsatts för dessa pilkorsarnas vansinnesdåd, har berättat följande:

"Den 8 januari på kvällen klockan 7 var stämningen ytterst upprörd i källaren i legationshuset på Üllöivägen. De flesta skyddslingar, som hade dragit sig tillbaka hit, lågo redan på sina halmmadrasser, när pilkorsare i svart uniform och armbindlar kommo in. I källaren kastade de sig över den judiska avdelningen. De skyndade sig att tillägna sig alla värdesaker, dessutom en filt och en päls och grälade på oss och skändade oss hela tiden fruktansvärt med ord, som knappast kunna återgivas.

Det var en mörk kväll, när de anmodade oss att ställa upp på led framför husväggen. Kort därefter befalldes vi att marschera i riktning mot Maria Theresia-kasernen. Vi knuffades ner för en trätrappa, som ledde direkt från gatan ner i en källare. När vi kommo ner, mottogos vi av ett par pilkorsare, som pryglade oss. Källaren var för övrigt full av pilkorsare — de flesta berusade. Några lågo på golvet i redlöst tillstånd. Om man tillfälligtvis stötte till någon i den stora trängseln, skreko de högt, att de judar, som knuffade till dem, skulle skjutas. Plundringen fortsatte också här. Men eftersom den inte kunde vara effektiv i denna trängsel, kommenderades vi åter upp på gatan och måste ställa upp oss längs kasernens front mot Ferencsringen.

Härifrån fördes vi över till Ferencsringen 41 och föstes in i en fullkomligt

mörk lokal i första våningen. Fönstren mörklades ytterligare med filtar, varefter stearinljus tändes.

Vi delades upp på tre rum, de s. k. avklädningsrummen. Hotelserna fortsatte och man meddelade, att alla värdesaker skulle tagas ifrån oss, så att inte fiskarna i Donau skulle äta upp dem. Det fanns också sådana "bröder", som viskade till oss, att vi skulle lämna våra saker till dem "så att inte bara de stora fick dem". De skulle "förvara" dem åt oss.

På så sätt förgick tiden — till vår lycka. Ty medan vi väntade hann räddningsaktionen sättas i gång. Pilkorsarna pratade med varandra om vilken av dem, som skulle föra oss till Donau. Det var mycket kallt och minorna kreverade ständigt därute. Detta var förmodligen anledningen till att partisoldaterna drogo sig för det "arbete", som de annars med så stor entusiasm brukade åtaga sig. Några åberopade, att de hade haft uppdraget flera dagar i rad, andra förklarade däremot att de skulle tjänstgöra följande dag.

Några av oss försökte göra gällande, att de kommit hit såsom "oskyldiga", eftersom de inte voro judar. En moder och hennes lilla barn hade nästan lyckats i sina strävanden, då en partisoldat vände sig till barnet och började fråga ut det. Om de verkligen voro kristna, så skulle de åtminstone kunna trosbekännelsen. Även om det lilla barnet verkligen hade kunnat trosbekännelsen, skulle det säkerligen inte ha kunnat rabbla upp den i detta tillstånd — pojken var dödsförskrämd av mängdens skrik och oväsen. Han kunde inte alls. Därför blev såväl barnet som modern slagna. Det spelade ingen roll, var slagen togo, man bara pryglade på.

Tiden förflöt. Plötsligt märktes emellertid att något var på färde. Vi sågo först Károly Szabós gestalt i den kända "läderrocken". Vi visste att våra räddare hade kommit. Under Pál Szalais ledning trängde en polisstyrka med kulsprutepistoler och handgranater in. I spetsen befann sig poliskapten Gyula Gyulai. Man hade fått order från stadshuset att i största hast bege sig till vår undsättning och uppmanats att vara skjutberedd, och i alarmbilen hade man rusat genom gatorna. Szalai ställde de närvarande pilkorsarna till ansvar och frågade: — Hur kan ni bära er åt så mot de svenskar, som haft till uppgift att förpläga flyktingarna?

På Szalais order fördes vi alla tillbaka till Üllöivägen. Bland oss befann sig också Lajos Stöckler, gettots ledare, som den 5 januari hade flyttat in tillsammans med sin familj i legationskällaren.

På Wallenbergs anhållan avlägsnades de fältgendarmer, som bevakat legationsbyggnaderna, och ersattes med pålitligare poliser, vilka rekommenderades av Szalai. Dessa upprätthöllo också vakten fram till belägringen.

DE SISTA KRAFTANSTRÄNGNINGARNA

Den 10 januari skriver Wallenberg ännu ett brev till dr Ernö Vajna. Han får nämligen underrättelse om, att två av legationens tjänstemän, István Keller och Sándor Engelmann "försvunnit". Under belägringens fasor gick Wallenberg personligen igenom samtliga legationshus (Személynökgatan, Klotildgatan och Arany Jánosgatan) för att övertyga sig om, att de två försvunna inte befunno sig i något av dem. (Telefonen fungerade inte längre och andra människors liv ville han inte sätta på spel.) Sedan kan konstaterat, att de inte funnos någonstans, skrev han följande till Vajna:

Kungl. Svenska Beskickningen tillåter sig härmed att anhålla om intervention i följande ärende:

Kungl. Beskickningens tjänstemän István Keller och Sándor Engelmann begåvo sig i tjänsteärende den 9 januari 1945 klockan 11 från beskickningens kontor Arany Jánosgatan 16 till ett annat av beskickningens kontor. De båda tjänstemännen ha emellertid varken anlänt till det ifrågavarande kontoret eller återvänt till Arany Jánosgatan.

Kungl. Svenska Beskickningen anhåller vördsamt att efterforskningar efter de försvunna måtte företagas och att de, om de skulle anträffas, godhetsfullt måtte återlämnas till beskickningen.

Kungl. Beskickningen uttalar redan på förhand sitt tack för det älskvärda tillmötesgåendet.

Budapest den 10 januari 1945.

Raoul Wallenberg.
Legationssekreterare.

Från den 11 januari finnes ännu ett brev med Wallenbergs namn:

Poliskammaren i distrikt V

Budapest

Herr Polisöverinspektör Tarpataky.
Tillhanda.

Centrala överkommendanturen har på Beskickningens begäran kommenderat två polisvakter till Beskickningens lokal vid Harmincadgatan 6.

Med hänsyn till, att det är internationellt bruk, att legationsvakten är permanent, anhåller Kungl. Beskickningen att den vaktpersonal, som för närvarande står till beskickningens förfogande, måtte få stanna kvar, efter-

som den är väl förtrogen med lokalerna och känner beskickningens tjänstemän.

Beskickningen svarar för förplägnaden av vaktpersonalen.

Kungl. Beskickningen uttalar redan på förhand sitt varmaste tack för tillmötesgåendet.

Budapest den 11 januari 1945.

Raoul Wallenberg.
Legationssekreterare.

Anledningen till detta brev var, att pilkorsare den 7 januari hade trängt in bland de i Fosterländska banken boende skyddslingarna. József Györi och dr Escher voro ledarna. Trots Wallenbergs personliga protester började de välja ut dem av skyddslingarna, som de ville taga med sig. En broder till en av bankens främsta tjänstemän, en kapten, lockade emellertid ut de två pilkorsledarna på "galej" och hällde i dem så mycket alkohol, att han för tillfället avvärjde faran.

Detta brev var Wallenbergs sista skriftliga, officiella kontakt med pilkorsmyndigheterna. Också han måste nu fly, sedan man från alla håll gjort honom uppmärksam på, att hans liv aldrig varit i större fara än nu. Han kunde dessutom endast konstatera, att de ännu verksamma myndigheterna befunno sig i upplösning. Anarki härskade i staden.

Wallenberg hade den 7 januari i stadshusets skyddsrum bett Georgio Perlasca, att spanska legationen skulle ge honom skydd för några dagar, eftersom han inte kände sig säker någonstans nu längre. Han såg nu, att pilkorsarna respekterade den spanska legationen. Han hade hört att pilkorsarna traktade efter hans liv. Perlasca ställde beredvilligt sin legation till Wallenbergs förfogande, men Wallenberg kom aldrig. Sedan den dagen träffades aldrig Wallenberg och Perlasca.

Den 10 januari kallade Wallenberg Károly Szabó till Fosterländska bankens skyddsrum. Wallenberg meddelade honom, att han önskade bege sig över till ryssarna — skulle man inte kunna ordna det på ett skickligt sätt? Károly Szabó lovade att undersöka möjligheterna. (Det är tydligt att Wallenberg sysselsatte sig med tanken på förverkligandet av en gammal plan. I december efter jul hade en intensiv diskussion förts i schweiziska legationens hus vid Szabadságplatsen. I den av flämtande stearinljus belysta kretsen befunno sig då Schweiz' chargé d'affaires Harald Feller, vidare dr Peter Zürcher, vilken på uppdrag av konsul Lutz, som befann sig i Buda, skötte alla skyddslingsärenden, emigrationsavdelningens ledare Miklós Krausz och dr Wilhelm Károly. Wallenberg infann sig också till denna diskussion, vid vilken man behandlade frågan om hur Wallenberg

och Feller skulle kunna ta sig över till ryssarna för att informera dessa om det fruktansvärda läge, i vilket stadens invånare befunno sig, och påskynda stadens intagande.

Omedelbart efter denna diskussion den 29 december häktade pilkorsarna Schweiz' chargé d'affaires Feller tillsammans med dennes fästmö baronessan Perényi, vilka fördes till Andrássyvägen 47, där de behandlades utomordentligt illa. Efter detta var det inte längre tal om planens realiserande. Endast Wallenberg sysselsatte sig ännu med tanken på den.

På kvällen meddelade Szabó, att fronten nått Thökölyvägen. Han hade talat med en god vän, en kapten, som likaledes tillsammans med sin fru ville "ta sig över". Denne var benägen att ta med sig Wallenberg och dennes chaufför, ingenjör Langfelder, som Wallenberg önskade. Szabó meddelade, att också han skulle komma med — han ville emellertid vända tillbaka efter en dag.

Wallenberg talade länge med flera olika personer om detta. Man avrådde honom emellertid från planen, som man fann mycket äventyrlig. Så blev det då ingenting av den. Han hade för övrigt kommit på en ny idé.

Den 11 januari kom Szabó på nytt till Fosterländska banken, varifrån han på Wallenbergs önskan tillsammans med Wallenberg, Andor Balog och dr Sándor Hahn åkte ut i bil till Váciv ägen 70. Wallenberg besökte de flyktingar, som placerats här och antecknade, vad som behövdes för den planerade hjälpaktionen. Inte ens den minsta detalj gick honom förbi.

Efter detta besök tog Wallenberg avsked av Károly Szabó. Han talade om, att han skulle flytta bort från Fosterländska banken eftersom hans situation hade blivit mycket osäker. Han bad Szabó att denne också i fortsättningen skulle tillsammans med Szalai göra allt, som kunde göras i skyddslingarnas intresse.

På kvällen den 11 januari tog han avsked av sina trognaste medarbetare i Fosterländska banken. De flesta av dem återsåg honom inte. Han frågade dem:

— Mina herrar, finns det något mer, som vi kan göra?

Man förklarade enstämmigt att nu kunde man inte längre göra någonting.

Efter denna förklaring reste Wallenberg bort i sin bil tillsammans med Vilmos Langfelder.

WALLENBERGS SISTA DAGAR I BUDAPEST

Fram emot kvällen den 11 januari kom Wallenberg med sin chaufför till Benczurgatan 16, där det internationella Röda korsets avdelning "T" arbetade. Avdelningen "T", som bestod av några arbetspliktiga, vilka uträttade transportärendena, leddes av dr György Wilhelm. Wallenberg meddelade, att han hade för avsikt att tillbringa några dagar hos dem. Anledningen var [illegible] att han inte längre kände sig säker i den egna våningen, då inte blott pilkorsarna utan också tyskarna traktade efter hans liv, dels ansåg han att VI:te distriktet, där de befunno sig, inom kort skulle erövras av ryssarna. På så vis skulle han fortast kunna upptaga kontakt med dessa i skyddslingarnas intresse.

Den 12 januari kom han ännu en gång till skyddsrummet i svenskhuset Üllöivägen 2—4. Här skrev han för sista gången under några skyddspass. Då man bad honom förlänga de provisoriska pass, som utgingo den 15 januari, svarade Wallenberg, att han var övertygad om, att det var onödigt. Han tog avsked med att säga, medan han visade på de ruiner, som vitt och brett utsträckte sig omkring dem:

— Det är ett historiskt ögonblick. "I Stalingrads ruiner", skrev jag under skyddspassen.

Centralbyråns tjänstemän sågo inte heller Wallenberg någon mera gång.

*

Vi ha några viktiga data om Wallenbergs sista dagar i Budapest. Den 12 januari var Wallenberg för sista gången i stadshusets skyddsrum, där han talade med pilkorsarnas förtroendeman, Pál Szalai, vilken för övrigt sedan julen varit skyddslingarnas hemlige hjälpare. Enligt vad Szalai senare har berättat, sade Wallenberg följande:

— Emedan jag inte längre anser legationsbyggnaderna tillräckligt säkra för min person, har jag flyttat över till en god vän. Där kommer jag att avvakta befrielsen. Eftersom ni flyttar till Buda, ber jag er vara vänlig att tillsammans med Károly Szabó hjälpa skyddslingarna. Kom efter Budas befrielse över till legationshuset vid Üllöivägen. Därifrån far vi tillsammans till marskalk Malinovski, och sedan tar jag er snart med till Sverige och presenterar er för svenske kungen!

Klockan halv fem på eftermiddagen den 12 januari kom Wallenberg till schweiziska legationen för att, som han sade, taga avsked. Han sökte upp Palestinaavdelningens ledare, Miklós Krausz, som lämnade tillbaka de 200.000 pengö och vissa papper, som Wallenberg bett honom ta hand om, när pilkorsarna angrepo legationshuset i Gyopárgatan. Han sade till Krausz,

att han skulle försöka att komma över till Malinovski i Debrecen. Han hoppades, att denne skulle ta emot honom vänligt, eftersom Sverige företrädde Sovjets intressen i Ungern, och tillmötesgå hans önskningar, bl. a. att snarast möjligt upplösa gettot, ty där avledo fler och fler människor för varje dag, som gick. Han ansåg, att om inte gettot togs genom en ytterst snabb och oväntad aktion skulle både pilkorsare och tyskar kanske i sista minuten försöka att utrota dess invånare.

Detta var en av orsakerna till att Wallenberg omedelbart efter befrielsen beslöt sig för att resa, trots de fullkomligt osäkra förhållandena.

Dr György Wilhelm och hans kamrater ha redogjort för de sista dagar, som Wallenberg tillbringade hos dem:

— Den 13 januari besatte ryssarna yttersta delen av Városliget- och Benczúrgatan. Den ryske majoren Dimitrov Demtjinkov ryckte in i spetsen för sina soldater. Béla Révai, som fungerade som tolk, presenterade Wallenberg, vilken i egenskap av svenskarnas chargé d'affaires behandlades med yttersta respekt. (Wallenberg visade också sin på ryska utfärdade legationslegitimation.)

På Wallenbergs begäran lämnades två permanenta vakter kvar vid det under Internationella Röda Korsets skydd stående huset och kontoret. Wallenberg tog sina nödvändigaste saker med sig och tillsammans med chauffören Langfelder och den ryske majoren reste han in bakom frontlinjen. Pengarna och portföljen överlämnade han till dr György Wilhelm.

BEFRIELSEN AV LEGATIONEN VID ÜLLÖIVÄGEN

Den 15 januari nådde ryssarna det hus på Üllöivägen där centralbyrån var inrymd. Det var ett hus med tre fronter. Skyddslingarnas vakt fungerade ännu, medan tyskarna på gatan gjorde desperata försök att med intensiv eldgivning uppehålla de framstormande ryssarna. Den svenske skyddsling, en arbetspliktig, som tjänstgjorde som portvakt, skyndade vid halv fyratiden ned till de övriga skyddslingarna, som förde ett rätt outhärdligt liv i mörker och väntan. Han ropade fram legationsläkaren István Szécsi och förklarade, att sårade tyskar, som dragit sig tillbaka in i porten, fordrade hjälp. Medan dr Szécsi gav första hjälpen, hade ryssarna trängt in från Barossgatan i den i källaren inrymda kontorslokalen. Tyskarna drogo sig tillbaka.

En del av skyddslingarna beslutade sig för att lägga sig och sova i mörkret. Vid tvåtiden natten mellan den 15 och 16 väcktes de emellertid av

ett fruktansvärt brak och dån och mängder av handgranater regnade ner i skyddsrummet från ruinerna ovanför — tyskarnas sista hälsning. Källarens invånare vacklade fram i ett kaos av murbruk, tegel och damm och togo sig upp till Barossgatan, där ryssarna trängde fram. Samtidigt bjödo tyskarna kraftigt motstånd i luften. En förbittrad strid försiggick över Ullöivägen, medan handgranaterna gingo som på löpande band mellan de båda stridande parterna. Och mitt emellan dem försökte de svenska skyddslingarna att skydda sig under bord och halmmadasser och vad de hittat. Det var trehundra människor — bland dem många blivande mödrar och ammande kvinnor. Packade tätt intill varandra, halvt kvävda av den starka krutröken mitt i den rasande striden försökte skyddslingarna att befria sig ur sitt fruktansvärda läge. I nära 12 timmar pågick denna fruktansvärda kamp över källaren vid Ullöivägen. Många civila sårades. Efter nästan gränslösa svårigheter lyckades svenskarna att komma ut till Barossgatan genom ryska linjen ner i källaren till Ullöigatan 22.

DET INTERNATIONELLA GETTOTS BEFRIELSE

Efter Elemer Milkós död övertog Rezsö Müller personligen ledningen av expeditionen vid Tátragatan 6.

Tátragatan 6 sörjde också under dessa svåra dagar för förplägnaden av de cirka 4.000 skyddslingar, som ännu befunno sig i främlingsgettot. Huset stod under skydd av en trupp på 25 poliser under ledning av polisöverlöjtnant Akos Csató.

Den 12 januari fingo poliserna order om att lämna de skyddade husen åt sitt öde och flytta in i pilkorshuset vid Szent Istvánringen, där de skulle vara beredda på eldgivning. Rezsö Müller och Ödön Gergely försökte övertala Csató att inte följa ordern utan stanna kvar hos skyddslingarna med sina män. Överlöjtnanten skickade bort tre pilkorsvänliga element och talade sedan med de övriga om förslaget. Csató och hans män erhöllo på begäran svenska skyddspass. Polistruppen slog sig sedan ner i främlingsgettot, där den stannade till befrielsen. Detta gav en viss känsla av säkerhet för gettots invånare.

På natten den 14 januari konstaterade poliserna, att tyskarna sakta dragit sig tillbaka medan pilkorsarna och ett polisregemente från Debrecen höll fronten vid Pozsonyivägen. Följande dag förflöt under en förklarligt nervös stämning.

Fram emot kvällen gick överlöjtnant Csató upp till en vakt och när han återvände meddelade han, att också poliserna dragit sig tillbaka till Buda. Man kunde inte heller se en enda pilkorsare. Rezsö Müller och hans kolleger lyckades övertala Csató att han tillsammans med en rysktalande arbetspliktig, dr József Wirth, och tre poliser skulle försöka få kontakt med ryssarna. Vid halvtvåtiden på natten återvände överlöjtnanten utan poliserna och den tolkande läkaren. Han meddelade, att han orienterat ryssarna om läget och bett dem upphöra med all vidare skottlossning.

Ryssarna skickade honom tillbaka för att han — som bevis på sina uppgifters riktighet — skulle föra över hela polistruppen också. Csató gick också utan dröjsmål över med sina femton poliser, vilka klockan 6 på morgonen förde in ryssarna i främlingsgettot utan att ett enda skott föll.

Så lyckades alltså befrielsen av det internationella gettots invånare den 16 januari på morgonen. Det skedde utan något offer 48 timmar tidigare än den uppgjorda planen. (Några medarbetare från Tátragatan 6 gingo några dagar senare under Rezsö Müllers ledning till Békeplatsen, där de inrättade ett svenskt sjukhus i Richárd Sterns maskinfabrik. Dessutom startade de en utspisningsaktion för den fattiga befolkningen i Angyalföld.)

WALLENBERG TAR AVSKED AV SINA SKYDDSLINGAR

Följande dag, den 17 januari ankom Wallenberg helt oväntat till det internationella gettot. Om de händelser, som föregingo detta besök har György Szöllösi berättat:

"Den 10 januari på natten förberedde vi, Wallenberg, Langfelder och jag. Wallenbergs bil för en längre resa. Vi voro då i garaget vid Muzeumgatan. Vi packade ihop livsmedelspaket och i bensintanken gömde vi en större kvantitet guld och juveler, som Wallenberg ville ta med sig. Det var fråga om, att han skulle fara ner till Debrecen och sedan vidare till Sverige för rapport."

Enligt György Wilhelm kom Wallenberg tillbaka i en rysk bil på morgonen den 14 januari. I hans sällskap var den tidigare nämnda ryske majoren Demtjinkov. Han sade, att han bodde på Erzsébet Királynégatan och att han kommit för att hämta sina saker (kappsäckar och andra tillhörigheter). Dessa skulle han ta med sig, ty han skulle flytta över till ryska högkvarteret. Han tog emot sin portfölj av dr György Wilhelm. I den befunno sig också Wallenbergs 222.000 pengö. Han var på gott humör och gjorde lustiga kommentarer över läget.

Den 15 januari återkom den älskvärde major Demtjinkov — enligt dr György Wilhelm — till kontoret vid Benczurgatan. Men denna gång var han ensam. På vår förfrågan svarade han att Wallenberg enligt vad han visste rest till högkvarteret.

(Dr György Wilhelms vittnesmål tycks vara riktigt. Han har emellertid misstagit sig på datum. Dr Ferenc Zöld, Gyula Vágó och István Rádi, f. d. medlemmar i T-gruppen, ha vittnat, att Wallenberg återkom den 17 januari och att Demtjinkov först anlände den 18. Detsamma har dr László Petö vittnat.)

Den 17 januari anlände Wallenberg tidigt på morgonen, som vi tidigare sagt, till Tátragatan 6. Om detta viktiga besök låta vi några ögonvittnen berätta.

Rezsö Müller berättar:

"Den 17 januari tidigt på morgonen kom till vår stora överraskning Raoul Wallenberg i sin bil till oss. Dr László Petö och en rysk officer voro med honom, vidare ingenjör Vilmos Langfelder, hans chaufför. Wallenberg gick upp till kontoret i första våningen ensam, utan följeslagare. Den ryske officer, som varit med honom i bilen, promenerade fram och tillbaka på gatan hela tiden. Wallenberg sade till mig:

— Jag kommer nu att resa till Debrecen med den ryske överstelöjtnanten

så att jag kan få kontakt med både den ryska kommendanturen och den ungerska regeringen. Jag hoppas kunna vara tillbaka ganska snart. Jag kan inte säga någon exakt tid för min återkomst, eftersom jag inte vet hur länge jag behöver stanna. Jag ber er att också i fortsättningen leda aktionen så som ni anser det vara bäst. Skall jag lämna några pengar här? Hur mycket behöver ni?

Jag sade honom, att han skulle ge oss så mycket, som han själv ansåg att vi skulle behöva. Han tog ut 100.000 pengö ur portföljen, som innehöll en mycket stor summa pengar. Kassör Jenö Biró tog emot dem och lämnade ett kvitto. Jag är övertygad om att åtminstone 1 miljon pengö fanns kvar i portföljen. När han tog avsked sade han följande:

— Inte sant, ni vet också, att det finns briljanter och värdeföremål i Fosterländska bankens valv utan något som helst papper?

Jag svarade, att jag kände till det och undrade varför han frågade mig om det.

— Jag ville bara påminna er om att också ni är vittne till det.

Efter besöket, som varade omkring en kvart, gick han ner igen och for bort i bilen. Dr László Petö talade senare om för mig, att det från början varit meningen, att också han skulle ha följt med. Först gingo de emellertid upp till hans bostad och på hans moders enträgna böner avstod han från denna plan. Wallenberg tog avsked av honom och reste därifrån tillsammans med sin chaufför Langfelder och den ryske officeren. Jag vill också säga, att de värdeföremål, som befunno sig i Fosterländska bankens valv, på direktör Wohls begäran senare överlämnades till en tjänsteman vid svenska beskickningen."

Ödön Gergely vittnar om Wallenbergs sista besök:

"Den 17 januari kom Wallenberg oväntat till oss tidigt på morgonen. Han uttryckte sin stora glädje över att man lyckats rädda största delen av skyddslingarna undan skräckregimen och förklarade att han måste skynda sig eftersom bilen väntade nedanför. Han skulle resa till marskalk Malinovski i Debrecen och till ungerska regeringen. Han förhörde sig vidare om hur befrielsen hade tillgått och om skyddslingarnas tillstånd. Han överlämnade en större summa pengar och sade, att vi efter bästa förmåga skulle sörja för de våra eftersom han inte kunde komma tillbaka från Debrecen förrän tidigast om åtta dagar. Vi pratade lugnt under ungefär en kvart, varefter han avlägsnade sig."

Änkefru Elemer Milkó och hennes son Gyula Milkó vittnade båda att Wallenberg hade kört bort från expeditionen i en ljusblå bil i riktning mot Ujpest. Han var iklädd sin sportkostym vid avresan.

Från expeditionen skyndade sig Wallenberg till det några steg därifrån belägna svenska sjukhuset.

Sysslomannen i sjukhuset Pál Névi har vittnat följande:

"När jag dagen efter befrielsen uppehöll mig i sjukhusets port såg jag Wallenberg komma emot sjukhuset. Han hade två för mig främmande herrar i sitt sällskap. Jag skyndade mig fram till honom, hälsade och redogjorde i korthet för sjukhusets tillstånd. Allt detta hände under en promenad på Wahrmanngatan. I hörnet av Légradygatan halkade Wallenberg på den isiga trottoaren och föll. När han steg upp fick han syn på tre gamla män, som kom ut ur porten bredvid, och fortfarande hade sin gula stjärnor på sig. Det syntes, att han hade slagit sig, men det nonchalerade han fullkomligt. Han visade på stjärnbärarna och sade med strålande ögon:

— Jag är lycklig att min mission ändå inte varit alldeles förgäves.

Han förhörde sig ytterligare om sjukhuset. Jag följde honom sedan till Dunaparkcaféet, där jag tog avsked av honom. När han steg in i bilen sade han, att han skulle fara direkt till Debrecen, men att han skulle bemöda sig om att komma tillbaka så snart som möjligt."

WALLENBERG BEGER SIG UT PÅ SIN SISTA RESA

Dr László Petö ger följande sammanfattande bild av det sista sammanträffandet med Wallenberg. Dr Petö var, som vi tidigare meddelat, en gammal god vän till Wallenberg. Wallenberg sökte under hela sin vistelse i Budapest upp sin gamle barndomsvän och många gånger besökte han också dennes familj, advokaten Ernö Petö, som var en av det judiska rådets ledande medlemmar. Den unge dr László Petö var även officiell kontaktman mellan judiska rådet och Wallenberg. Om det sista sammanträffandet berättar han följande:

"Jag för min del höll mig gömd i Bulyovszkygatan. Den 17 januari gick jag över till Benczurgatan 16 för att hälsa på mina vänner där. Där träffade jag Wallenberg, som kommit för att ta avsked och hämta sina saker. Han hade ryggsäck och sovsäck med sig. Han sade att han skulle hälsa på även skyddslingarna på Tátragatan innan han reste till Debrecen. Eftersom jag också ville besöka mina vänner i det skyddade kvarteret, satte vi oss i bilen, som väntade utanför huset. Det var inte hans vanliga Studebaker. Den lät han vara kvar, eftersom han inte ansåg den vara lämplig för sådana turer. Också denna vagn körde Vilmos Langfelder, Wallenbergs ständige chaufför.

Vilmos Langfelder var en ung maskiningenjör bland de arbetspliktiga. Eftersom han hade fått svenskt skyddspass genom sin svågers, Gyula Simon, svenska släktingar, hade han placerats i det svenska kompaniet på Jókaigatan. Senare kom han till Üllöivägskansliet. Eftersom han hade utomordentligt stor praktik som bilförare blev han snart Wallenbergs chaufför.

Wallenberg lärde sig att uppskatta honom. Från och med slutet av december reste han ständigt tillsammans med Langfelder och i januari, när Wallenberg flyttade från plats till plats, och ingen annan visste, var han gömde sig, var alltid Langfelder med honom, dag och natt.

Langfelder hade blivit mer än chaufför. Han var privatsekreterare och förtrogen medarbetare. Wallenberg blottade sina planer och sina tankar för honom. Langfelder var en ordkarg, tyst människa, som aldrig sade ett ord för mycket till någon. Hans närmaste familj — en syster och svåger — talade sista gången med honom omkring den 10 januari, när han tittade in till dem på några minuter i legationsbyggnaden på Révaigatan.

Efter det besöket sågo de honom inte. De hörde aldrig något annat från honom, än att han ständigt var tillsammans med Wallenberg. Han var med Wallenberg, när denne startade till Debrecen första dagen efter befrielsen den 17 januari.

"Förutom Wallenberg och mig, fortsätter dr Petö, fanns en dr István Szabados i vagnen, likaledes en arbetspliktig ur T-gruppen. Wallenberg, som var på briljant humör, visade på de motorcyklister, som följde vagnen. En rysk motorcykel med en rysk soldat i full rustning körde, bakom honom satt en annan beväpnad soldat och i sidvagnen en rysk officer, som titulerades 'kapitan'.

— Dessa är hitkommenderade för min räkning, sade han på tyska, jag vet inte om det är för att skydda mig eller för att vakta mig. Jag vet inte om jag är gäst eller fånge, tillade han.

När vi nått Tátragatan 6 gick jag upp tillsammans med Wallenberg i kansliet en halv trappa upp, där han fullkomligt oberörd talade om allt han ville. Den ryske kaptenen gick fram och tillbaka nere på gatan.

Jag lämnade Wallenberg en stund eftersom jag ville besöka en god vän, som uppehöll sig i det skyddade kvarteret. Jag talade om detta för Wallenberg, som väntat på mig mycket otåligt och förebrådde mig min försening, eftersom han ville ge sig av snarast möjligt. Dr Szabados stannade hos sina släktingar i det internationella kvarteret. Han kom inte tillbaka med oss.

Så startade vi då gemensamt hemåt. På vägen råkade vi ut för något mycket otrevligt — jag tror att det var på Váciviägen. Av en tillfällighet stötte vi samman med en lastbil, som transporterade ryska soldater till fronten. I den inre staden pågingo striderna ännu med stor intensitet. Efter sammanstötningen hoppade de ryska soldaterna hojtande ner från vagnen och grälade våldsamt på Langfelder, som de ansågo vara skuld till det hela. De ville ta honom med sig. Då kom emellertid den ryske officeren på motorcykeln emellan och förklarade, att det var fråga om 'en utländsk diplomat' och befriade Langfelder. Vi kunde fastställa att ena stänkskärmen på vår bil hade skadats något, vilket emellertid på intet vis hindrade vagnens drift.

På vägen berättade Langfelder, att det enligt de ryska följeslagarna endast var en fråga om dagar, när Buda skulle falla. När jag hörde detta förklarade jag, att jag inte ville följa med till Debrecen, eftersom mina föräldrar höllo sig undan i Buda. Jag ville söka upp dem så snart som möjligt, eftersom de säkerligen voro oroliga för min skull. På veckor hade de inte hört något från mig. Wallenberg förstod mig. Han körde mig till hörnet av Arénavägen och Benczurgatan. Vi togo ett mycket varmt farväl, och jag önskade honom allt gott på den under nuvarande omständigheter verkligt äventyrliga resan. Därefter försvann bilen ur min åsyn."

Så långt räcker dr Petös rapport. Han var alltså den, som sist talade

med Raoul Wallenberg i Budapest. Från det ögonblicket har ingen sett honom mera.

Redan i början av november hade Wallenberg inför sina närmaste medarbetare i legationens lokal på Üllöivägen framlagt en plan på en omfattande organisation, vilken skulle hjälpa de deporterade omedelbart efter krigets slut.

Den 5 november hade han kallat Rezsö Müller till sig och givit honom i uppdrag att organisera den sociala avdelningen. Wallenberg meddelade honom samtidigt, att han följande dag skulle ge honom viktiga och mycket förtroliga meddelanden.

Följande dag kallade han redan klockan 6 på morgonen Müller till sig. Wallenberg bad honom, att han skulle hemlighålla de meddelanden han nu skulle få tills kriget hade avslutats. Därefter sade han, att han egentligen kommit till Ungern på uppdrag av War Refugee Board och att han med dess medel utförde sin understödsverksamhet. Denna pekuniära källa skulle också stå till hans förfogande, när kriget, som otvivelaktigt skulle sluta till de allierades favör, om några månader nått sitt slut.

— Det är min tanke, sade Wallenberg, att man måste planera en hjälpaktion för tiden efter befrielsen då man i samband med ryssarnas inmarsch måste hjälpa många olyckliga människor.

Så började det. Efter några dagar framlade Müller sitt förslag, vilket Wallenberg diskuterade tillsammans med de i denna affär invigda: Hugo Wohl, Vilmos Forgács, Andor Balog och dr Pál Hegedüs. Från och med nu föddes dagligen en ny idé. Man planerade och grubblade, ändrade och förbättrade tills slutligen frågan var mogen för ett grundligt utarbetande.

I slutet av november gav Wallenberg Müller anvisning om att anskaffa en lokal, där man ostörd skulle kunna utarbeta detaljerna. Denna fann man i Fosterländska banken vid Harmincadgatan, som i alla avseenden var synnerligen lämplig. Byggnaden var ytterst stabil och försedd med förstklassiga skyddsrum, med många telefoner, pansarvalv och kassaskåp. Centralen vid Üllöivägen, som var fylld till bristningsgränsen, var verkligen föga lämplig för ett arbete, som måste utföras i lugn och utom räckhåll för allmänheten. Rezsö Müller och hans närmaste medarbetare placerades i Fosterländska banken.

Wallenberg, som ansåg att pilkorsarna eller tyskarna kunde störa förberedelserna, förbjöd sina medarbetare att meddela något om denna aktion. Till sin vän Koloman Lauer i Stockholm omnämnde han emellertid saken i ett brev av den 8 december 1944:

Käre Koloman!

Jag förmodar att jag inte kommer att få något ytterligare tillfälle att skriva till Dig.

Dina släktingar äro anställda vid legationen och alla äro ännu vid god hälsa. Om andra personer kan jag inte ge Dig några upplysningar. Dessutom arbeta följande familjer hos mig: paret Sternberg, László Kelemen och paret Jacobovits.

Då sådana omstörtande händelser ha inträffat de senaste dagarna, kan jag inte befatta mig med andra enstaka personer. Min arbetsbörda är nämligen så stor, att jag inte längre kan sysselsätta mig med enskildas öden. Jag har 340 anställda och dessutom andra medhjälpare. I mitt kansli bo över 700 personer. Arbetet är oerhört intressant.

Jag välver en plan på att efter ryssarnas ockupation — då jag ju ändå inte kan komma hem — starta en intressentförening för återvinnande av judarnas förmögenhet.

Läget i staden är ytterst äventyrligt. Banditer ströva omkring i staden, pryglar, skjuter och torterar människorna. Bland personalen har jag själv haft 40 fall av bortföranden och misshandel. På det hela taget är vi på gott humör och gläder oss åt kampen.

Tyvärr har jag ingen tid att skriva. Jag ber Dig vända Dig till UD, om Du vill veta mer.

Jag har tidigare deponerat kr. 2.000 hos Mellaneuropeiska för den humanitära aktionen. Jag ber Dig att inbetala denna summa på mitt specialkonto i Enskilda Banken.

Slutligen ber jag Dig att ännu en gång fråga hos Jacob Wallenberg, vad som händer med min plats vid Huvudsta, när jag blir borta så länge. Jag ber Dig om telegrafiskt svar.

Med hjärtliga hälsningar förblir jag Din

R. Wallenberg.

När Wallenberg såg, vilka mängder av människor, som drogo västerut under december månad, ändrade han sina ursprungliga planer och utvidgade den påtänkta aktionen.

Planen på en storstilad internationell organisation, i stil med förra krigets Nansenplan, föresvävade honom. Han ville grundlägga en sådan hjälpaktion, som icke bara önskade hjälpa skyddslingarna och deras deporterade anhöriga, utan också de hundratusental, som dragit västerut. Hans mål var nu att organisera dessas hemförande, deras utplacering i nytt arbete samt hjälpa dem, som kommo hem utblottade på allt.

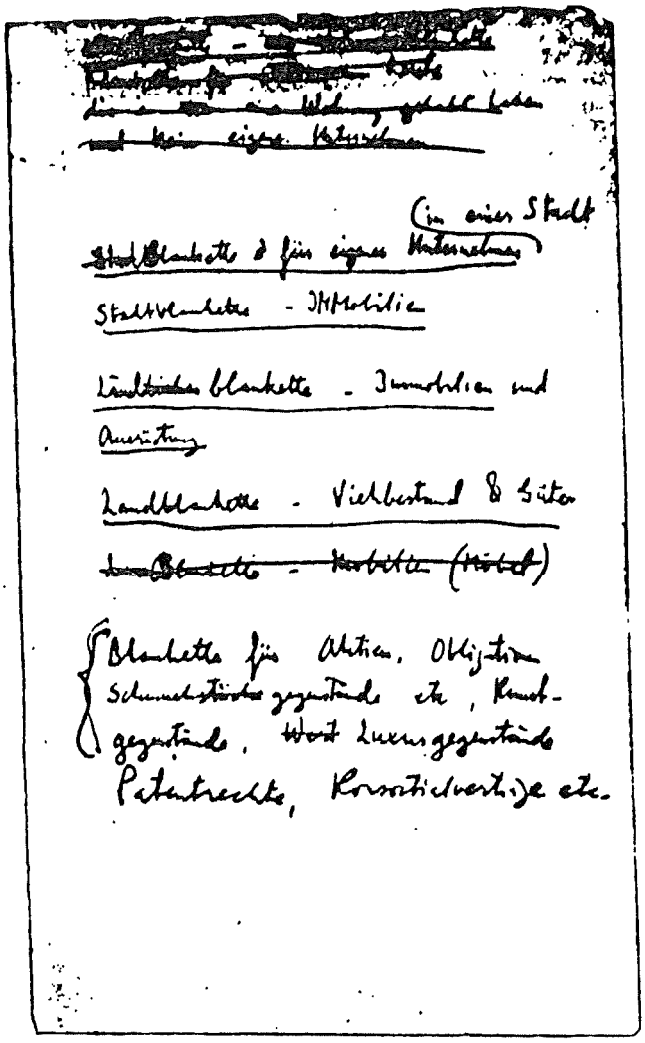

Bilderna i detta uppslag visar Wallenbergs egenhändiga uppteckningar om Nansenplanen. I högra hörnet är skrivet Jegygyűrű = vigselring.

Förberedande åtgärder hade redan vidtagits. Enligt de uppgjorda planerna skulle administrationen ha uppdelats i tre grupper.

Till den första gruppen hörde följande frågor:

Arbetsanställningar. Utländsk avdelning. Rättsavdelning. Utländsk representation. Förplägnad.

Inom ramen för den andra gruppen föll:

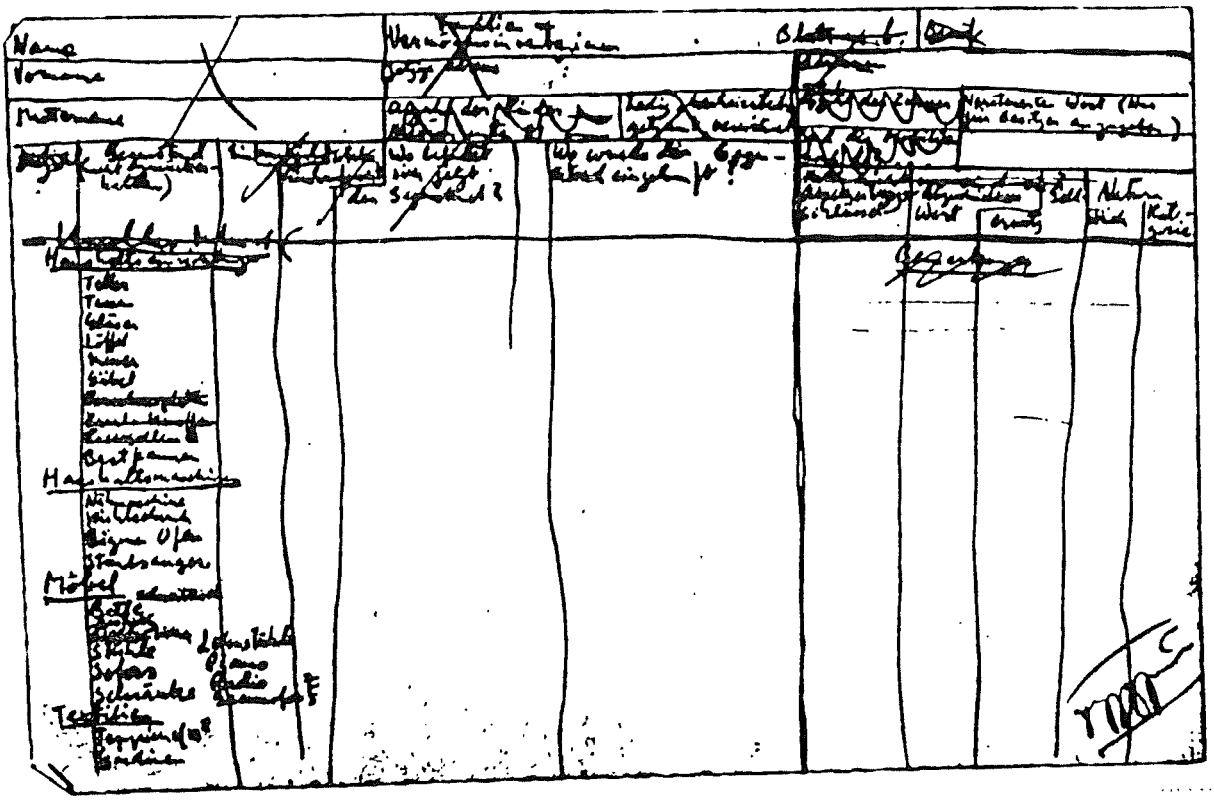
Name
Vorname
Mutternamen
Teller
Tassen
Löffel
Messer
Gabel
Bettgestelle
Bettwäsche
Bettdecken
Bettpfannen
Hausapotheke
Nähmaschine
Bügeln Ofen
Standsessel
Möbel
Schränke
Teppiche
Gardinen
Wie lange hat er sich im Besitz dieses Gegenstandes befunden?
Wie wurde der Gegenstand eingeführt?
Wert
Gewicht
Stück
Kategorie

Statistik. Personalavdelning. Planering. Organisation. Kassa. Bokföring. Korrespondens. Kontroll. Ekonomisk avdelning.

Den tredje gruppen:

Spaningsavdelning. Bostadskontor. Informationsavdelning. Rådgivning.

Beträffande aktionsplanens realiserande och garantin för de materiella medlen funnos tre olika förslag:

I. Om den nya ungerska regeringen erkänner denna aktion, skall institutionen grundas med statligt stöd.

II. Om den ungerska regeringen inte är benägen att erkänna den, skall en "Wallenbergs humanitära aktion" grundas. Denna skall starta med en investering av 200.000 svenska kronor. Av dessa ställer Wallenberg 100.000 till förfogande av de pengar han har från Amerika, av återstående 100.000 kr. garanterar Wallenberg 30 %, Müller 30 % och återstående 40 % ge, respektive garantera Hugo Wohl, Vilmos Forgács, Andor Balog och dr Pál Hegedüs.

III. Om frågan inte kunde ordnas på detta sätt skulle ett nytt aktiebolag eller en förening bildas vars ledning blir aktionens verkställande organ.

Som synes såg Wallenberg helst, att den nya regeringen i Debrecen skulle acceptera hans plan och klä den i statlig dräkt. Därför skyndade han att så snart som möjligt komma till Debrecen för att skaffa marskalk Malinovskis medgivande och tillstånd och förhandla med ungerska regeringen, som han ville vinna för saken.

Wallenberg hade intresserat sig för organisationens minsta detaljer. Hans egenhändiga anteckningar finnas kvar, i vilka han noterat de nödvändiga frågearken och planerade kartotekens uppläggning. Dessa ha naturligtvis skrivits på tyska, men ett och annat ungerskt ord, som han lärt sig under de månader han tillbragt i Ungern, har också smugit sig in. Sålunda se vi ordet "jegygyürü" (vigselring) vilket han fann särskilt komiskt med sina två "gy" efter varandra:

Wallenberg förberedde också texten till det upprop i vilket han först ville vända sig till det ungerska folket och i vilken den lösningen, som här betecknats som version III, kommer i fråga. Uppropet har han dikterat på tyska. I svensk översättning lyder det:

Kungl. Svenska Beskickningen

Jag ber om överseende med att jag för första och sista gången på detta anspråksfulla sätt i första person vänder mig till allmänheten. Men jag anser det vara nödvändigt för många lidande människors skull, eftersom mitt namn är bekant från Kungl. Svenska Beskickningens humanitära aktion, vars ledare jag hittills har varit. Många tusenden ha visat mig förtroende i

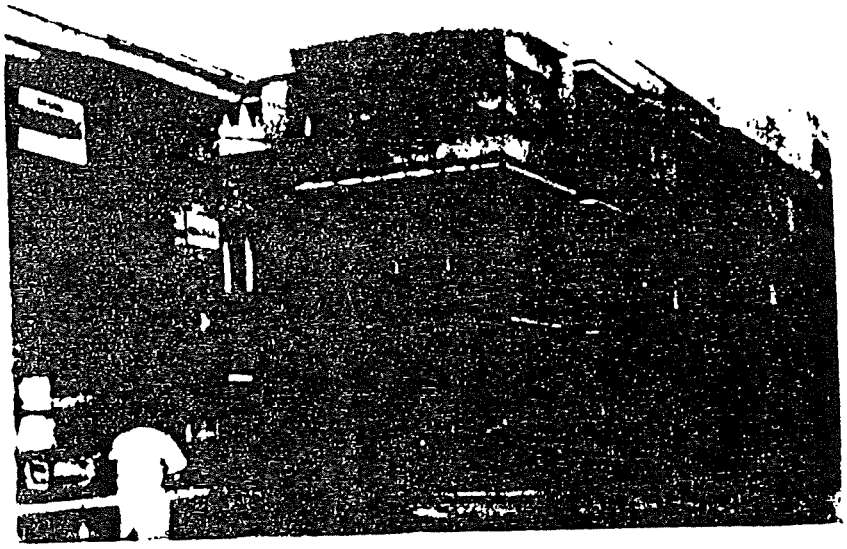

Raoul Wallenberggatan i Budapest.

min hjälpverksamhet och jag appellerar till detta förtroende för följande sak.

Jag är svensk, son av ett neutralt land. Mitt land och jag ha aldrig uppfattat neutraliteten som en bekväm, passiv uppgift. Tvärtom. Mina landsmän äro mycket mindre okänsliga för mänsklighetens lidande än de lidande själva. I Sverige fällas tårar för hela världens olyckliga, man sörjer över de försvinnande kulturella och civilisatoriska värdena, och hela landet är uppfyllt av vilja att hjälpa. Denna vilja att hjälpa har omsatts i den svenska regeringens handlingar och i de svenska humanitära institutionernas verksamhet. Som alla veta, var en av dessa aktioner beskickningens så kallade humanitära aktion i Ungern.

Fastän denna humanitära aktion har varit fullkomligt opolitiskt och opartiskt verksam, så finns det dock vissa hämningar för en sådan aktion, dels beroende på internationella mellanfolkliga förbindelser, dels dikterade av andra motiv.

Sedan flera månader har jag nu sett det ungerska folkets lidanden och — jag får väl säga det — själsligt deltagit i dem, som om de varit mina egna. Jag ser nu klart alla de områden, på vilka en brådskande hjälp är nödvändig.

Inom ramen för en beskickning eller en statlig institutions begränsade aktion är enligt min uppfattning den nödvändiga hjälpen genomförbar endast delvis och förhalad till följd av formaliteter. Vid den nu inträffade vändningen i Ungern har jag och mina medarbetare beslutat att separera från den av Svenska Beskickningen ledda humanitära aktionen och skapa en ytterst aktiv och snabbt ingripande privat verkande organisation.

Jag tillåter mig att nedan skildra på vilka områden vi vilja och enligt min åsikt och erfarenhet också kunna hjälpa. Vi skola — som jag hoppas — kalla inte blott den svenska regeringen och de svenska välfärdsinstitutionerna att stödja vårt arbete utan också alla övriga liknande institutioner i hela världen. Men vi skola endast arbeta med dessa institutioners stöd, fritt, snabbt och effektivt, väl medvetna om situationens alla möjligheter.

Vi ha beslutat att skapa en organisation med vars namn och program jag nu träder inför offentligheten. Det är ingen rent humanitär organisation, utan också en ekonomisk, ty som vi bedöma läget, är en genomgripande humanitär aktion utan motsvarande uppbyggd ekonomisk hjälporganisation begränsad och i många avseenden ineffektiv.

På mina medarbetares önskan kalla vi organisationen "Wallenberg-institutionen för räddning och återuppbyggnad". Det skall vara en organisation, som i viss mån skall ge självhjälp på kooperativt sätt åt alla deltagare.

Administration och personal för denna organisation står till mitt förfogande. Mina medarbetare har jag lärt känna under största nöd. Jag har haft tre synpunkter för ögonen när jag valt dem, nämligen: medkänsla, ärlighet, handlingskraft.

I vår verksamhet vill vi gå de snabba vägar, som privata handlingar och privat ledning bjuda. Vi vill taga statlig eller internationell hjälp i anspråk och föra in den i vår verksamhet utan att den skall förorsaka dröjsmål i genomförandet av hjälpen. Jag nämner endast de viktigaste områdena, som vår verksamhet kommer att omfatta:

Uppsökande av försvunna familjemedlemmar, speciellt återförande av barn till föräldrarna... återupprättande av existenser... rättshjälp för krigsskadade... återställande och upptagande av ekonomiska och affärsförbindelser... skapande av arbetsmöjligheter... massförplägnad... lindring av bostadsnöden och bostadshjälp... insamling och fördelning av bohag... repatriering och emigration... (särskild avdelning för judisk hjälp och återställande av judiska levnadsmöjligheter)... omhändertagande av föräldralösa... räddning av kulturvärden... läkarhjälp för enskilda och samhällen... bekämpande av epidemier... medicinavdelning och hjälp till medicin... planerings- och byggavdelning för samhällen

Tacksägelseadress till Konung Gustav, som den 8 dec. 1947 överlämnades till Hans Majestät i de räddade ungerska judarnas namn.

och industrier... beredskapsläger... beredskapssjukhus... nödhjälpsarbete och dess internationella placering... humanitär och ekonomisk informationstjänst.

Inramningen till vår organisation står färdig för alla ovan uppräknade uppgifter. Vi ha väl överlagt möjligheterna och kommit till det resultatet, att vissa schematiseringar och grupperingar är den enda vägen till snabb arbetsmöjlighet.

Därför ha vi normaliserat uppgifterna, ty de skador och de lidanden, som vi har för avsikt att reparera, äro i de flesta fall identiska och liknande varandra. Vi skola förelägga vederbörande inhemska, utländska och internationella myndigheter och institutioner alla dessa normer och låta dem godkännas och effektivt företrädas av vederbörande. På detta sätt kommer en snabb arbetsmöjlighet att garanteras. Uppskattandet av skador planeras i svenska kronor, kursen fastställes av vårt institut.

Medlen till vår verksamhet vill vi inte hämta ur främmande källor, intressenterna skola själva skaffa fram dem. Vi vill inte heller låta vårt institut ställas under beskydd av någon annan institution eller sätta den under förmyndarskap av någon ekonomisk källa eller personlighet. Vår organisation betyder en kooperativ självhjälp. Den, som vänder sig till oss, är samtidigt moraliskt och ekonomiskt intresserad inte blott i den egna utan också i den gemensamma aktionen. Var och en som vänder sig till oss kommer att prövas av oss och blir sedan medlem av vårt institut, i vilket han inte blott finner hjälp i sina egna angelägenheter, han är även en vinstberättigad innehavare i vårt instituts ekonomiska framgång. För ekonomiska, planerings- och bankprestationer kommer vederbörande avdelning av vårt institut att beräkna en lämplig procent.

Sålunda kommer vårt institut att göra sig oberoende inte blott i fråga om förvaltningen utan också i finansieringen. Vi vilja inte mottaga några gåvor, vi vill inte heller ge några. Var och en skall hjälpa till och bygga upp. Jag själv ställer mina egna medel till förfogande endast som lån, blott som en upptakt till början.

Vi underskatta icke svårigheterna, som vi måste slå en bro över. Men vi ha hittills lärt oss att fort övervinna stora svårigheter. Vår erfarenhet och vår vilja till hjälp är enligt min uppfattning inte bara värdefulla utan kunna också genast göras fruktbärande.

Jag antar, att jag har uttryckt mig tillräckligt klart, och att Ni nu äro på det klara med våra syften.

Om Ni vill använda vår organisation till självhjälp, så vänd Er till vår informationsavdelning.

R. W.

Så slutar det upprop, som Wallenberg ville offentliggöra, sedan han kommit tillbaka från Debrecen och fått tillstånd av ungerska regeringen och ryska överkommendanturen.

Detta var alltså Wallenbergs stora Nansenplan. Ett otroligt mått av ambition och vilja att hjälpa fyllde den 32-årige svensken. Efter den stora framgång, som den ungerska humanitära aktionen blivit, ville Wallenberg grunda en världsorganisation, värdig de nordiska folkens stora humanitära hjältars verk — i Elsa Brändströms, Fridtjof Nansens och Folke Bernadottes spår . . .

WALLENBERGS NAMN OCH ANSEENDE RÄDDAR GETTOTS 70.000

Den 16 januari diskuterade Budapests försvarare i högkvarteret i tunneln möjligheten av att jaga ut alla Pests borgare mot de ryska linjerna. Striderna hade nått Kalvinplatsen. Alldeles invid gettots plankor försökte den fruktanvärda avvärjningselden från de tyska kanonerna att bereda ännu ett kort uppskov för de massor av försvarare, som nu slogo till reträtt.

I stadshuset, där de pilkorsare och nazister, som ledde Pests försvar, hade sitt högkvarter, rådde numera fullkomligt kaos. Alla gjorde sig färdiga för ett försök att nå Buda. De avgörande timmarna närmade sig. Pál Szalai meddelade en av gettots modigaste ledare, Miksa Domonkos, vid dennes sista besök, att han fått meddelande om att gettots invånare skulle utrotas under den kommande natten. Man skulle därför dra ut spikarna i gettots plankor och fly i så stor utsträckning som möjligt. Szalai å sin sida skulle göra vad han kunde, men man kunde aldrig veta vilket resultat han skulle uppnå.

Efter befrielsen vittnade Pál Szalai inför folkdomstolen om de steg, som han hade tagit, och berättade följande:

"Två dagar före gettots befrielse under de sena eftermiddagstimmarna kom en polisofficer ner i mitt ämbetsrum i stadshusets skyddsrum och rapporterade, att i hotell Royal stod 500 tyska soldater och 22 partisoldater beredda, och dessutom ville man kalla ut 200 poliser, vilka under den kommande natten skulle kommenderas ut till massmord. Han meddelade vidare, att jag omedelbart måste ingripa om det skulle kunna hindras. I stadshuset befann sig också Károly Szabó, som var kontaktman mellan Wallenberg och mig. Jag förhandlade med honom om, hur vi skulle kunna förhindra denna mordaktion. Jag gick också till dr Ernö Vajna, vilken förklarade, att han kände till saken. Han hade emellertid ingen lust att förhindra den.

I stadshuset befann sig vidare tyske generalen Schmidthuber, befälhavaren över den nazistiska division, som kallades Feldherrnhalle, och vars soldater voro inkvarterade i Royal. Enligt min uppfattning höll han sig på avstånd från härvarande tyska politiska generaler. Genom en SS-officer vid namn Fritz bad jag att få företräde hos honom. Jag frågade honom, om han visste vad som planerades och sade — på Szabós inrådan — att Wallenberg sagt, att om han inte förhindrade detta missdåd så komme han att få bära ansvaret för vad som hände. Man skulle inte ställa honom till svars som soldat utan som mördare.

Schmidthuber kallade till sig barberarbiträdet Vilmos Lucska, den parti-

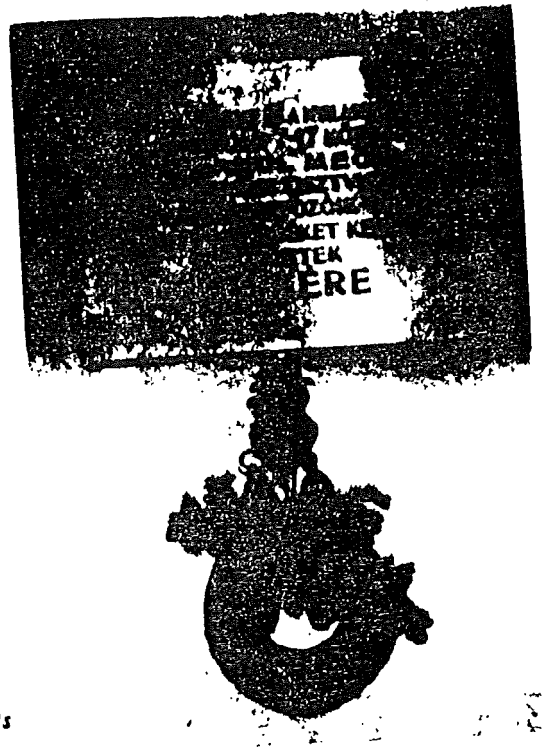

Minnestavlan som uppsatts på Jokaigatan 1.

soldat, som skulle ha lett hela aktionen. Han kallade likaledes till sig en SS-kapten vid namn Mummi, som stod i spetsen för tyskarna i Royal, vidare dr Ernö Vajna och polisinspektör Kubissi, vilka han därpå tvingade att hindra mordplanernas realiserande. I stället för Mummi kom en tysk sergeant med Vilmos Lucska. Schmidthuber lät häkta tysken, Vajna lät däremot Lucska gå.

Alltså verkade Wallenbergs namn och person till den grad, att man genom att åberopa honom kunde hindra denna fruktansvärda ogärning. Den Röda armén vällde fram, stadshusets ledare flydde som råttor över till Buda och i deras spår följde Pests försvarare."

Wallenberg satte sig över alla regler, alla diplomatiska föreskrifter. Han handlade som hans mänskliga känslor dikterade och var beredd att med sitt eget liv som insats kämpa till slutet för varje förföljd.

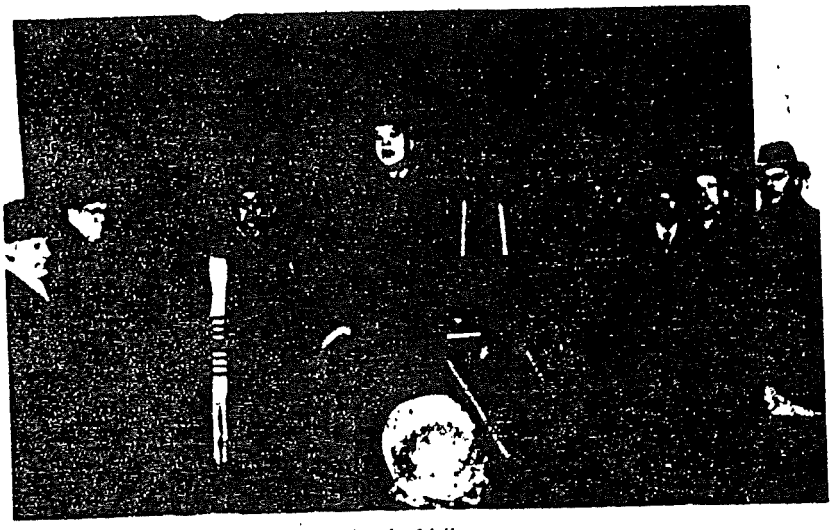

Minnestavlan inviges av de räddade skyddslingarna.

Han har inte känt någon trötthet och ingen omöjlighet: under fullkomlig hängivenhet och med full entusiasm har han givit sin unga kraft.

Betydelsen av hans arbete ligger inte bara i att han genom det svenska skyddet har räddat några tusen människor. Den största betydelsen har det faktum att nazisterna och pilkorsarna inte fingo härja fritt — de voro tvungna att se, att varje deras steg övervakades och följdes av den unge svenske diplomaten. För Wallenberg fanns det ingen hemlighet. Pilkorsarna kunde inte lura honom. De kunde inte handla fritt, de ställdes till ansvar för de förföljdas och dödsdömdas liv. Wallenberg var "världens observerande öga", den som ständigt ställde förbrytarna till ansvar.

Detta är den stora betydelsen av Wallenbergs kamp i Budapest.

*

Budapests mosaiska församling gav sitt sammanträde den 21 juni 1945 formen av en hyllning till Raoul Wallenberg. Det högtidliga mötets protokoll skickades till Wallenbergs famlj. Samtidigt beslöt man, att en paviljong i det ur ruinerna uppståndna judiska lasarettet i Budapest skulle få namnet Wallenbergspaviljongen.

Ännu en bild från invigningen. I första raden sitta de räddade.

Presidenten i ungerska nationalförsamlingen har den 24 oktober 1945 skickat en tacksamhetsadress till konung Gustav. Även mosaiska församlingen har med anledning av konungens 40-åriga regeringsjubileum den 8 december 1947 uttalat sitt tack för interventionen.

Den 3 oktober 1946 talade riksdagsmannen Miklós Kertész i nationalförsamlingen om Raoul Wallenbergs hjältemodiga kamp. Han skildrade sitt första möte med Wallenberg och sade bl. a.: "Wallenberg begärde fakta om vår situation. Jag hade exakta uppgifter, men då jag inte gärna ville nämna alla dessa fasor meddelade jag honom endast torra siffror. Jag sade, att 139 tåg med 431.000 människor lämnat landet vid Kassa. Den unge diplomaten bleknade och ryste. Då visste man redan, att budet hade utgått, att alla judar i Ungern skulle utrotas."

Wallenbergs insats kommer att förevigas i ett monument i Budapest. Monumentet skall resas i S:t Istvånparken och skall vittna för kommande generationer om denna den svenska nationens store son och om hans legendariska verk — räddningen av hundratusentals människoliv.

Monumentet skall stå där vid stranden av Donau och förkunna, att utan hans verk skulle Donaus vågor ha drivit ytterligare tiotusentals stympade lik med sig.

I sekler skola föräldrar berätta för sina barn, farföräldrar för sina barn-

barn, hur den sagolike hjälten kommit från Norden för att rädda deras liv, hur han med ett vitt papper i handen besegrat den till tänderna beväpnade pilkorsdjävulen.

Raoul Wallenberg kan aldrig glömmas. Ty icke blott statyn, inte bara litteraturen, inte bara brons och papper skola föreviga hans namn och hans hjältemodiga handlingar, utan också den outplånliga tacksamheten och vördnaden från de tusentals människor han räddat.

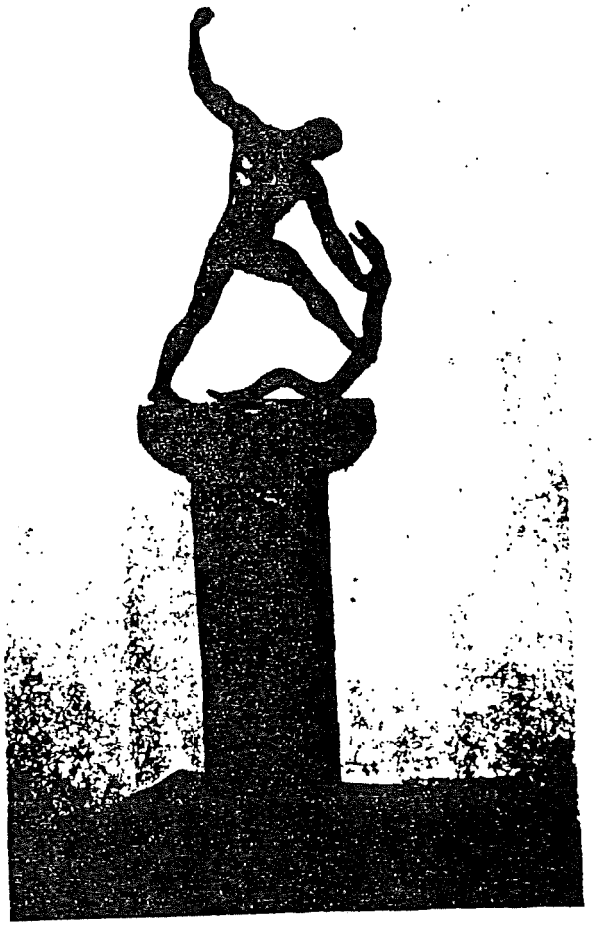

Modell till det planerade Wallenbergsmonumentet.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord 7
Inledning 9
Raoul Wallenbergs familj och levnadshistoria 13
World Jewish Congress vädjar till svenskarna 30
Den svenska hjälpaktionen i Budapest inleder förhandlingar i Stockholm om Wallenbergs placering i Ungern 32
Wallenberg får diplomatiskt uppdrag 39
Kung Gustafs budskap till Horthy 40
Wallenbergs reseförberedelser 43
Situationen i Budapest vid Wallenbergs ankomst 47
Wallenbergs första rapport 53
P. M. beträffande judeförföljelserna i Ungern 55
Protokollen från Auschwitz 59
Wallenbergs privatbrev 63
Ett andra P. M. över de ungerska judarna 66
Wallenbergs förslag till hjälpens organisation 70
Audiens hos Horthy 74
Den svenska humanitära aktionen organiseras 75
Tre rapporter: Aktionens avveckling planeras 76
Skyddspassens historia 85
Vem fick skyddspass och hur? 86
Wallenberg räddar också privat 92
Kamp under Szálasikuppens första dagar 94
Också Danielsson håller stånd 96
De första dagarnas fasor 98
Noter och åter noter 100
261

Resultatet: de skyddades rätt erkännes på nytt 102
Återkallandet av de "arbetspliktiga" skyttegravsgrävarna 103
De politiskt förföljdas skydd 106
Viktiga beslut till skydd för den judiska kvarlevan i Ungern 108
Vilseförande reseförberedelser 110
Wallenberg befriar förföljda i synagogan 111
Wallenberg drar in Szálasis utrikesminister i hjälparbetet 113
De neutrala sändebudens nyaste noter och deras verkan 114
De svenska skyddslingarna komma i internationellt kvarter 119
Notstrid om de förföljdas räddning 121
Repatriering hotar 126
Övermänsklig kamp för skyddslingarna 129
Wallenbergs sista rapport 131
Den svenska räddningsorganisationen 136
Befrielsen av de till deportering dömda svenska arbetspliktiga 138
Wallenberg avrustar på eget bevåg 144
Hjälpen till de deporterade 146
Wallenberg på dödsvägen till Hegeyshalom 147
Skyddslingsprotokollets hårda kamp 160
Midnattsrazzia hos Svenska Röda Korset 162
Wallenbergs sista maning 164
Resultatlös kamp för de deporterades befrielse 172
Wallenberg i Schubhauslägret 175
Föga framgång, mycken motgång 176
De neutrala sändebudens sista not 184
Pilkorsarna besätta och svenska skyddslingar återtaga svenska legationen 186
Den "fege" Wallenbergs hjältemodiga kamp 190
Pilkorsbanden på mord- och plundringståg mot svenska legationshus 198
Wallenberg i pilkorsarnas rövarkula 205
Wallenbergs hjältemodiga kamp för skyddslingskvarteren under nazismens sista dagar 208
Wallenberg räddar de svenska skyddslingarna genom ett genialt schackdrag 215
Ytterligare steg för att säkra den stora segern 218

Tragedien i Jókaigatan 1 220
Wallenberg protesterar 231
Humanitära avdelningens centraltjänstemän undkommo lyckligt .. 232
De sista kraftansträngningarna 234
Wallenbergs sista dagar i Budapest 237
Befrielsen av legationen vid Üllölvägen 238
Det internationella gettots befrielse 240
Wallenberg tar avsked av sina skyddslingar 241
Wallenberg beger sig ut på sin sista resa 242
Wallenbergs namn och anseende räddar gettots 70.000 256

RAOUL WALLENBERG

— hjälten i Budapest

Av Jenö Lévai

Detta är den autentiska skildringen av Raoul Wallenbergs fantastiska räddningsaktion i Budapest. Materialet bygger på officiella dokument, diplomatiska noter och andra handlingar, som till stor del härröra dels från ungerska utrikesministeriet, dels från svenska beskickningen i Budapest, där Raoul Wallenberg intog ställningen som legationssekreterare.

Många av dessa dokument publiceras här för första gången och ge oss en viktig kännedom om Wallenbergs verksamhet och dess storartade omfattning. Flera fakta äro utan tvivel sensationella och belysa klart den häpnadsväckande framgången av Wallenbergs med nästan övermänsklig energi och uppfinningsrikedom ledda kamp mot den nazistinfluerade Horthy-regimens och senare Szálasi-männens systematiska utrotande av judar. Med stegrad spänning få vi följa Raoul Wallenberg på hans olika uppdrag. Civilklädd och obeväpnad ger han sig in bland SS-män och pilkorsare, som stå i begrepp att sända i väg judar på den ohyggliga dödsmarschen till Hegyeshalom och Auschwitz. Här berättas om hans rent otroliga duperingskonst, när det gäller att rädda människoliv, hans utfärdande av skyddspass och "falska" legitimationer i en utsträckning, som trotsade all diplomatisk kutym.

Denna bok är avsedd att låta svenska folket få en uttömmande bild av den heroiska gärning Raoul Wallenberg utfört. Han har med sin humanitära insats gjort Sverige stor heder. 10.000-tals människor ha honom att tacka för sina liv. Låt oss hoppas, att Raoul Wallenberg ännu lever och att han en dag skall kunna mottaga en hel frihetsälskande världs beundran och hyllning.

SAXON & LINDSTRÖMS FÖRLAG

Pris 11:50, inb. 15:—